

CİLT 2, SAYI 2

ULUSLARARASI
HUKUK VE SOSYAL
BİLİM
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

ISSN 2687-2412

UHUSBAD

EDİTÖR

Öğr. Gör. Ergün DİLAVEROĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dr. Öğr. Üyesi Faik TANRIKULU

Dr. Öğr. Üyesi Arzu DİLAVEROĞLU

EDİTÖR KURULU

Prof.Dr. Bekir Berat ÖZİPEK

Prof. Dr. Sami ŞENER

Prof.Dr. Atilla YAYLA

Prof. Dr. Hacı DURAN

Doç. Dr. Nihat ALAYOĞLU

Dr.Öğr.Üyesi Arzu DİLAVEROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Faik TANRIKULU

Öğr.Gör. Ergün DİLAVEROĞLU

BİLİM ve DANIŐMA KURULU

<i>Prof. Dr. Sedat MURAT</i>	<i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Atilla YAYLA</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Sami ŞENER</i>	<i>Sosyologlar Derneđi</i>
<i>Prof. Dr. Hacı DURAN</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Nihat ALAYOĞLU</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Faruk TAŐÇI</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Hasan DİNÇER</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Serhat YÜKSEL</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Adem PALABIYIK</i>	<i>Bitlis Eren Üniversitesi</i>
<i>Dr. Mehmet Saim AŐÇI</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Faik TANRIKULU</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Umut ÜZMEZ</i>	<i>Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi</i>
<i>Dr. Arzu DİLAVEROĞLU</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Gencay KARAKAYA</i>	<i>İstanbul Ticaret Üniversitesi</i>
<i>Dr. Selman DURAN</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Melih COŐGUN</i>	<i>Nigde Ömer Halisdemir Üniversitesi</i>
<i>Dr. Ömer Erdem KOÇAK</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Salim ÖZDEMİR</i>	<i>Institut für sozialpädagogische-Forschung (ism) Mainz/Germany</i>
<i>Dr. Elif CESUR</i>	<i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</i>
<i>Dr. Elif BAYKAL</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>

Dr. Hakan KALKAVAN

İstanbul Medipol Üniversitesi

Dr. Cengizhan Yıldırım

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Hakan Kaya

Marmara Üniversitesi

Dr. Osman Akgül

İstanbul Üniversitesi

Dr. Hüseyin Yılmaz

Atatürk Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1. Marksizm ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı

İrfan SÖNMEZ

Selçuk ÖZDAĞ.....98-111

2. Kaos Teorisi ve Kriz İletişimi: Belirsizlik Ortamında İletişim Yönetimi

Faruk YAZAR.....112-120

3. Mültecilerin Temel Hak ve Özgürlüklerinin Korunması; Türk ve Etiyopya Mülteci Hukuku Bakımdan Karşılaştırmalı Bir Analiz

Temelso Gashaw GETAHUN

Hale GÜNAY.....121-134

4. Topluma Hizmet Çalışmalarında Benliğin Kıskaçından Bizliğe Doğru Erişilebilirlik

Bahar AKAYDIN.....135-146

5. Secession as Undesirable Scenario: Reasons for Unity

Hakan KOLÇAK.....147-163

Marksizm ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Dr. İrfan SÖNMEZ¹
Dr. Selçuk ÖZDAĞ²

Özet

Wilson ve Lenin tarafından uluslararası toplumun gündemine sokulan, Kendi Kaderini Tayin Hakkı, uluslararası hukuk ve siyasetin en önemli konularından birini teşkil etmektedir. Sömürgeciliğin tasfiyesinden sonra, çeşitli etnik-politik grupların, kurulu siyasi otoriteye direnmelerinin bahanesi ve son olarak Sovyetler Birliği'nden ayrılan devletlerin hukuki gerekçesi olmuştur. Çalışma, kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili liberal teorilerin yanında Marksizm'in kurucu ve uygulayıcılarından hareketle sistematik bir Marksist teorinin olup olmadığını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kendi Kaderini Tayin, Marksizm, Sömürgecilik, Marks, Engels.*

Marxism and the Self-Determination of Nations

Abstract:

The right of self-determination which was put in the agenda of international society by Lenin and Wilson is considered one of the most important issue of international law and politics. After the elimination of colonialism, Nationalism has been the resistance reason and pretext of various ethnic/political groups to status quo and It was the legal justification of former Soviet Republics separated from Soviet Union. The study discusses if there is any systematic Marxist theory on self-determination besides liberal theories, based on founders' ideas and its executions.

Keyword: *Self-determination, Marksizm, Colonialism, Marks, Engels,*

---

¹Avukat, Elazığ Barosu, efe_23_23@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7045-9023>,

² 24.,25.,26. Dönem Manisa Milletvekili, ozdagselcuk1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

1.GİRİŞ

Kendi Kaderini Tayin hakkı günümüzde kolektif bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Sömürgeciliğin tasfiyesi bu hakka dayanılarak gerçekleştirilmiş, bu sayede birçok topluluk özgürlük ve bağımsızlığına kavuşmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra da yeni kurulan devletler en çok bu uluslararası hukuk kuralına atıf yaparak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. İmparatorluklar ve sömürgecilik dönemi bitmesine rağmen -kendi kaderini tayin hakkı- uluslararası siyasette hala güncelliğini korumaktadır. Bunun nedeni, günümüzde birçok etnik gurubun devletleşmek için iddialarını bu hakka dayanarak temellendirmeye çalışmalarıdır.

Kendi Kaderini Tayin hakkı veya yaygın ismiyle self-determinasyon, ilk defa Lenin ve Wilson tarafından uluslararası toplumun gündemine getirilmiş, daha sonra BM sözleşmesinin bir parçası haline gelmiştir. Başlarda içeriği muğlak ve sınırları belirsiz olan İlke'nin, BM kararlarıyla içeriği doldurulmuş, bu amaçla ortaya birçok açıklayıcı teori atılmıştır. İlkeye somutluk kazandıran bu teoriler sayesinde, Kendi Kaderini Tayin Hakkının istismarının önlenmesi ve hangi topluluklara hangi şartlarda uygulanacağı belirlenmesi amaçlanmıştır.

Daha Bolşevik devrimi olmadan Lenin'in ilgi alanına girerek yazılarına yansıyan self-determinasyon, ne var ki son imparatorluk Sovyetler Birliğinde uygulanma imkanı bulamamıştır. Bir hakkı savunmakla uygulamak arasındaki fark, en çok Sovyetler Birliği uygulamasında ortaya çıkmıştır. Aynı konu ulusal sorun yahut milli mesele adı altında Marksizm'in iki kurucu ismi Marks ve Engels tarafından da incelenmiştir. Bu çalışmada Marksizm'in bu iki kurucu ismi ile Lenin ve Sovyetler Birliği uygulamaları merkez alınarak, Marksizm'in meseleye yaklaşımı incelenmektedir.

Kendi Kaderini Tayin Hakkı ile ilgili Ulusalcı Teori, Tercih teorisi ve İyileştirici Hak Teorisi gibi teoriler ortaya atılmıştır. Bazı çevreler, bu teorilere ilave olarak bir Marksist bir teorinin varlığından söz ederken, diğer bazı çevreler, teori ile pratik arasındaki farkı gözeterek Marksizm'in bir teorisi olmadığını ileri sürmektedir. Marksist teoriden söz edenler, daha çok Lenin'in Self-determinasyona katkılarından hareket ederken, böyle bir teorinin varlığını reddedenler, Marks ve Engels'in çelişkileri ile söz ve tatbikat arasındaki farklardan hareket etmektedirler. Çalışmada, Kendi Kaderini Tayin Hakkı'nın anlamı, önemi ve türleri incelendikten sonra, Marksizm'in teori ve uygulamaları dikkate alınarak bütüncül, sistemli bir kendi kaderini tayin teorisi olup olmadığı tartışılmaktadır.

2. Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Uluslararası hukukun sembol kavramlarından biri olan Kendi Kaderini Tayin Hakkı'nın kökeni Avrupa'ya dayanmaktadır. Çıkış noktasının halk egemenliği ilkesi olduğu söylenebilir.³ İlk olarak modern Avrupa'da ve Amerika'da insanların kendi siyasi statüleri için özgür karar vermeleri olarak geliştirilmiş,⁴ daha sonra imparatorlukların parçalanması ile sömürgeciliğin tasfiyesinde önemli rol oynamıştır. Bugün ise etnik ve azınlık gurupların özerklik ve bağımsızlık taleplerine gerekçe olmaktadır. Sömürgeciliğin tasfiyesinde sorun çözücü bir işlev gören kavram, etnik/ayırıcı iştahları kabarttığı için de sorun yaratıcı bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden birçok uluslararası belgede bir insan hakkı olarak kabul edilmesine rağmen, uluslararası dengeleri ve statükoyu bozabileceği endişesiyle devletlerin sıcak bakmadığı bir kavramdır.⁵ Nitekim, *Arnold Toynbee'nin* belirttiği gibi, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da bağlamından koparılarak, güç politikalarının aracı olarak kullanılması büyük facia ve yıkımlara yol açmıştır.⁶

Kavramla ilgili farklı birçok tanım yapılmıştır. En çok kabul gören tanımlarından biri, bir ülkede yaşayan halkın kendi yönetim biçimini özgürce seçebilmesidir,⁷ Başka ve benzer bir tanımda, egemen bir devlette yaşayan etnik, dilsel veya dinsel grubun o devletten ayrılmadan daha geniş dilsel, dinsel, etnik hak ya da otonomi elde etmeleri,⁸ olarak ifade edilmiştir. Anlaşılacağı üzere her iki tanım, demokrasi ile self-determinasyonu eşitlemekte, kavramı içsel yönüyle ele almaktadır. Oysa kendi kaderini tayin madalyonunun iki yüzü gibi iki yönlü bir kavramdır. Halkın yönetim biçimini ve yöneticilerini seçmesini ifadelendirirken içe dönük, devletini seçmeyi ifadelendirirken de dışa dönük bir kavramdır. İlkenin bu yönüne işaret eden bir tanıma göre self- determinasyon: Bir etnik dil veya din grubunun kendine ait ayrı bir egemenlik alanı tesis etmek maksadıyla, mevcut sınırların yeniden çizilmesini istemesidir.⁹ *Kelsen'e* göre de, self-determinasyon fikrinin temelinde, ülke sınırları içinde ya da dışında ortak sosyal, kültürel bağlara sahip bir grup insanın birlik olup kendi devletini kurma istekleri vardır.¹⁰ Self- Determinasyon ne sadece iç boyutlu bir kavram, ne de sadece ayrılma odaklı

³ Volkan Tatar ve N.Gökhan Toprak, "Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir İnceleme", Ankara, **Bilge Strateji**, C.7, S.13, Güz-2015, s.56.

⁴ M.Yakup Aiyub Kadir, "Application of the Law of Self-Determination in a Postcolonial Context: A Guideline." **Journal of East Asia & International Law**. 2016, s.8.

⁵ Mesut Hakkı Caşın, **Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları**, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2013, s.392.

⁶ Arnold Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, London: Constable, 1922, s.54'den Ali L.Karaosmaoğlu, "Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi", Ankara, **Doğu Batı Dergisi**, Y.6, S.24, Eylül-Ekim 2003, s.148.

⁷ Michla Pomerance, "Self Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations", Martinus Nijhof Puplichers, Leiden, 1982, s.37.

⁸ M.Akif Kütükçü,, "Uluslararası Hukukta Self determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.12, 2004, s.262.

⁹ Doğan, Kılıç, "Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi".Ankara, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C.XII.Y.2008. S.1, s.955.

¹⁰ Ayça Eminoğlu, "Uluslararası Politikada Devletlerin Tanınması, Ayrılma ile Ortaya Çıkan Devletlerde Tanınma Sorunu", **KTU SBE Dergisi**, Trabzon, 2015, (9), s.129.

dış boyutlu bir ilkedir. İkisini de içine alan, ancak ikincisine birincisinin uygulanmaması ve sınırlı şartlarda izin veren bir kavramdır.

Bütün bu tanım ve görüşlerin iki ekseninde toplandığı söylenebilir: Birincisi, ayrılma hakkını öne çıkararak yaklaşımlar, ikincisi, iç self-determinasyona önem veren ve meseleyi demokratikleşme perspektifinden ele alan anlayışlar... İki yaklaşım biçimi arasındaki gerilim, SD hakkının toprak bütünlüğünün korunması ve sınırların değişmezliği ilkesi ile birlikte ele alınması yoluyla giderilmeye çalışılmaktadır.¹¹ Birleşmiş Milletlerin SD ile ilgili kararlarında ülkesel bütünlüğe vurgu yapması bu hassasiyetin sonucudur. Cassese, bu çelişki ve tenakuzlardan hareketle kendi kaderini tayinin, uluslararası hukuk kuramının altında yatan gerilim ve çelişkilerin güçlü bir dış vurumu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, SD, pozitivizm ve doğal hukuk arasındaki, rızaya verilen önem (gönüllülük) ve bağlayıcı hukuk prensiplerine verilen önem arasındaki ve bir devletçi dünya düzeni ile komüniter bakış arasındaki döngüsel dalgalanmayı mükemmel bir şekilde yansıtır. 18. yüzyılın ikinci yarısında formüle edildiğinden beri, self-determinasyonun politik bir felsefe olarak şu farklı şekillerde algılandığını belirtmektedir:

“(i)Self-determinasyon egemen devletin bölgesel değişiklik hadiselerinde kullanılacak bir kriterdir (ilgili popülasyonlar halk oylamaları ile hangi devlete ait olacaklarını seçme hakkına sahiptir)

(ii) Self-determinasyon modern devletlerin hükümetlerini meşrulaştıran demokratik bir prensiptir.

(iii) Self-determinasyon koloni karşıtı bir önermedir.(koloni yönetimine bağlı olan halklar bağımsızlıklarını güven altına alma veya herhangi şekilde uluslararası statülerini özgürce seçme haklarına sahip olmalıdır)

(iv) Self-determinasyon egemen devletler içinde azınlık oluşturan “uluslar” veya etnik veya dini guruplar için bir özgürlük prensibidir.(bu guruplar bağımsız bir devlet oluşturma veya var olan bir devlete katılma hakkına sahip olmalıdırlar)”¹²

Cassese'ın Kendi Kaderini Tayin Hakkına yüklediği bu anlamlar BM kararlarına da uygun düşmektedir. Zira, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1514 (XV), 1541 (XV) ve 2625 (XV) sayılı kararları birlikte incelendiğinde İç SD, katılımcı demokrasiye, dış SD ise ayrılma hakkına işaret

¹¹ Ali L. Karaosmanoğlu, "Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi". **Doğu Batı Dergisi**. Ankara: S.24. Ekim 2003. s.152.

¹² Antonio, Cassese, **Self-Determination Of Peoples: a Legal Reappraisal**. Cambridge University Press.1998.s.1.

etmektedir. Ancak ayrılma hakkı, sömürge altında olan, yabancı işgali altında olan ve ırkçı, baskıcı yönetimler altında yaşayan halklarla sınırlandırılmıştır. Sömürge yönetimi veya yabancı işgali altında olan halklar için dış SD kayıtsız şartsız bir hak olarak tanınmışken, ırkçı yönetimler altındaki halklar için, devlet kaynaklı ayrımcılık, baskıların uç noktalara varması, temel hakların sistematik şekilde ihlali, hukuki korunma yollarının tıkalı olması ve merkezi hükümetin bu halka siyasi katılım haklarını vermeyi sürekli reddetmesi durumunda verilmiş bir imkandır. Bu yol açık tutularak otoriter, ayrımcı, baskıcı yönetimlerin katılımcı demokrasiye yönlendirilmesi amaçlanmıştır.

SD ile ilgili bütün metinlerde hakkın öznesi halklardır. Azınlıklar, etnik gruplar sonu gelmeyecek parçalanmalara neden olacağından dış SD'nin kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak uluslararası hukukta halkın üzerinde mutabakata varılmış bir tanımının olmaması, sanılanın aksine devletlere değil, etnik, veya azınlık guruplara avantaj sağlamış, pek çok gurubun kendini halk olarak niteleyip ayrılıkçı mücadelelere girmelerine neden olmuştur.¹³ Bütün bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, SD, iç, dış ve bunları tamamlayan ekonomik Kendi Kaderini Tayin Hakkından oluşmaktadır.

2.1. İç Kendi Kaderini Tayin Hakkı

İç SD, en yalın tabirle, bir halkın hiç bir dış etki olmadan kendi kendini yönetmesi, karar alma mekanizmalarına katılımında herhangi bir engelle karşılaşmamasıdır. Dolayısıyla iç SD insanın kendi devleti veya hükümeti ile arasındaki ilişkiyle ilgilidir.¹⁴ Ortak kimliğe sahip ve bu kimliği korumak isteyen farklı etnik ve dinsel grupları tanıma ve saygı duyma yükümlülüğü getirdiğinden özyönetim, azınlık mensuplarına devlet kademelerinde eşit iştirak imkânı sağladığı için de temsili hükümet anlamına gelmektedir.¹⁵ Farklı düşüncelerin yönetime yansması, farklı toplum kesimleri arasında uzlaşma noktaları oluşturacağından demokrasinin tahkimine katkıda bulunacağı söylenebilir. *Cassese'a* göre de İç SD, bir halkın kendi politik ve ekonomik rejimini seçme hakkı olup, dış SD'nin aksine bir defa uygulanmakla tükenmeyen,¹⁶ süreklilik arz eden bir haktır. Bir ülkedeki ya da o ülkenin bir azınlık grubundaki kişilere siyasette, ekonomide, dinde ve kültürde daha fazla özerk olmalarını isteme hakkı tanıdığı için, ülke sınırları içindeki bütün halkları kapsamakta, onlara kendilerini en kolay gerçekleştirebilecekleri zemini sunmaktadır. Temsili bir hükümete sahip olma hakkı, o devletin içinde yaşayan ve kendilerini oldukça farklı gören ırksal veya dini gruplar kadar,

---

¹³ İrfan Sönmez, **Self-Determinasyon, Ayrılma Girişimleri ve Kürtler**, Ankara:Altınordu Yayınları,2020,s.369.

¹⁴ Gaetano. Pentassuglia, "State Sovereignty, Minorities and Self-Determination: A Comprehensive Legal View", **International Journal on Minority & Group Rights**. 9: 2002.s.306.

¹⁵ Yaşar,Ehtibarlı, **Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Hakkın Ekonomik Boyutu**.Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2016. s.167-168.

¹⁶ Cassese, **a.g.e.**, s.101.

etnik, dilsel azınlıkların, yerli halklar ve federalleşmiş devletler içinde yaşayan halkların da hakkıdır.¹⁷ Bu yönüyle iç SD, devletlerin iç örgütlenmeleriyle ilişkilidir. Ancak, iç kendi kaderini tayin hakkını düzenleyen uluslararası belgelerin hiç birinde bu hakkın hangi yöntem ve araçlarla gerçekleştirileceği, hangi tür modeller çerçevesinde işlerlik kazanacağı belirtilmemiştir.¹⁸ Uygulama biçimleri tamamen ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarına bağlıdır. Önemli olan yönetime etki edebilme kanallarının açık tutulması, halkın istek ve taleplerinin yönetimin şekil ve muhtevasına yansımalarıdır.

3.2. Dış Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Dış SD, bir halkın bağımsız devlet kurmak dâhil, istediği devlete bağlı olmayı seçme hakkı olarak tarif edilmektedir.¹⁹ Kısacası ayrılma hakkıdır. BM'nin 1514 ve 2625 sayılı Genel Kurul kararlarına göre; bir halk, uluslararası statüsünü bağımsızlık, özgür ortaklık veya entegrasyon seçeneklerinden birini tercih ederek belirlediğinde bu, kendi kaderini tayin hakkının dış uygulaması olarak kabul edilmektedir.²⁰

Dış self-determinasyon belirli bir halkın uluslararası bir statüye ulaşma arzusu üzerine kurulu olduğu ve çabalarında bağımsızlık kazanarak uluslararası alanda egemenlik elde edilmesini barındırdığından, devletlerarası bir konudur.²¹ Bu yaklaşım, önceden var olan veya var olduğu düşünülen egemenlik hakkından kaynaklanmaktadır. Ancak uluslararası hukuk, dünyanın siyasi ve sosyal gerçekliklerini de dikkate alarak bu konuda belirli sınırlamalar getirmektedir. BM, hakkın kullanıcıları olarak, daha önce belirtildiği gibi, öncelikle sömürge yönetimi altında olan halklar ile yabancı işgali altında olan halkları saymaktadır. Sömürge altında olan topluluklar için, bu devlet kurabilmenin yeterli sebebidir.²² Bu hakkın ne şekilde kullanılacağı yine BM kararlarında somutlaştırılmıştır. BM'nin 1514 ve 2625 sayılı Genel Kurul kararlarına göre; üç alternatifli bir tercih listesi söz konusudur.

- bağımsızlık,

-özgür ortaklık

- veya entegrasyon.

Bu seçeneklerinden herhangi birini tercih etmek, kendi kaderini tayin hakkının dış uygulaması olarak kabul edilmektedir.

---

¹⁷ Cassese, **a.g.e.**, s.102.

¹⁸ Berdan.Aral, **Üçüncü Kuşak Haklar**,Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım. 2010.s.49.

¹⁹ Doğan Kılıç,“Self-Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi”.Ankara, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C.XII.Y.2008. S.1.s.9.

²⁰ Mustafa Şahin, **Avrupa Birliğinin Self -Determinasyon Politikası**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. 2000.s.39.

²¹ Ehtibarlı, **a.g.e.**, s.153.

²² Kılıç, **a.g.m.**, s.958.

3.3. Ekonomik Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Kendi kaderini tayin hakkının üçüncü biçimi, doğal zenginlikler ve ekonomik kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik ilkesi olarak da anılan, ekonomik kendi kaderini tayin hakkıdır. Kısaca, bir halkın kendi doğal kaynaklarını kendi kararlarıyla kontrol etmesi ve kullanmasıdır. Ekonomik SD ayrı bir kategori olarak ele alındığı gibi iç self- determinasyonun bir parçası olarak da kabul edilmektedir.²³ Sömürgecilik sonrası dönemde, kendi kaynaklarını kullanmak isteyen ülkelerin daha önce yapılan ve tek taraflı olarak yabancı yatırımcıları koruyan imtiyaz sözleşmelerinin ortadan kaldırılmasını istemeleri ekonomik SD'nin yolunu açmıştır. 14 Aralık 1962 tarihinde toplanan BM Genel Kurulu 1803(XVII) sayılı *Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik Kararını* kabul etmiştir. Ev sahibi devlete uygun bir tazminatla yabancı yatırımcıların elinde olan kaynaklarını millileştirme imkânı veren bu kararla *Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik İlkesi* self-determinasyon hakkının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.²⁴ BM genel kurulunun bu kararından sonra birçok hakem kararı ile doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik bir teamül (örf-adet) hukuku kuralı haline gelmiştir.²⁵ Özellikle 1803 sayılı BM Genel Kurul Kararı, sürekli egemenlik hakkının hem kavramsal çerçevesini ele alan hem de hukuki boyutunu açıklayan en kapsamlı karardır. Bu kararı, 1514 sayılı Sömürge Halkları Beyannamesiyle ilişkilendiren *Schrijver*'e göre, Sömürge Halkları Beyannamesi siyasi sömürgeleşme beyannamesi olarak kabul edilmişse,²⁶ 1803 sayılı Genel Kurul Kararı da ekonomik sömürgeleşme kararı olarak kabul edilmiştir. Sonraki bir çok kararında BM, devletlerin ekonomik kaynaklar üzerindeki egemenlik hakkını teyit etmiş ve ekonomik SD'yi uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri haline getirmiştir.

3. Marksizm ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Marks ve Engels bugüne kadarki tüm toplumların tarihine sınıf mücadelelerinin tarihi olarak bakarlar. Hedef, burjuva egemenliğinin yıkılması, siyasal iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesidir. İşçilerin bir vatanı olmadığı için sahip olmadıkları bir şeyin ellerinden alınması da mümkün değildir.²⁷

Marksizm, odağına halkları değil, işçi sınıfını aldığı için daha çok proletaryanın kaderi ile ilgilenmiştir. Tarihe sınıf mücadeleleri tarihi olarak bakmak, Marks ve Engels'in millet ve milliyet gerçeğini görmelerini engellemiştir. Bu durum Marksizm'in tarihsel başarısızlığı olarak yorumlanmaktadır. Marksizm'e göre, milliyetçilik, burjuva çılgınlığından başka bir şey değildir,

²³ Özlem Yücel, "Halkların Ekonomik Self -determinasyon Hakkı ve Afrika Halkları", **Adam Akademi**, C.4/1, 2014, s.95.

²⁴ Fatma Taşdemir ve Adem Özer, **Uluslararası Hukuk Perspektifinden, Self- Determinasyon ve Ayrılma**. Ankara: Hukuk Yayınları. 2017, s.64.

²⁵ Yücel, **a.g.m.**, s.96.

²⁶ Ehtibarlı, **a.g.e.**, s.228.

²⁷ Karl Marx ve Friederich Engels, **Komunist Manifesto**, (çev.), Hasan İlhan, 14.b., Ankara: Alter Yayıncılık, 2010, s.21-47.

milliyetçilik, proletaryanın tarihsel çıkarlarına hizmet etmede geçici ve araçsal bir rol oynayabilir, ama asla sürekli olamazdı. Zamanla önemi azalacak ve tarihin sayfaları arasında kaybolup gidecekti. Stalin'in, milliyet meselesini, burjuvazinin kendi çıkarlarını toplumun genelinin çıkarı olarak sunması ve bir pazar büyütme hamlesi olarak görmesi de aynı yaklaşımın sonucudur.²⁸ Oysa başta Vietnam ve Cezayir olmak üzere yirminci yüzyıldaki Marksist devrim hareketlerinin birçoğu milliyetçi karaktere sahiptir.

Ayrılma yanlısı milliyetçilik ve kendi kaderini tayin hakkı, daha önce belirtildiği gibi Lenin tarafından bile belli bir oranda hoş görülmüştü. Fakat bu hoşgörü, halkların özgürlük arayışlarına bir destekten ziyade, milliyetçiliğin kapitalizmin nihai yok oluşuna katkı sağlaması beklentisinden kaynaklanıyordu.²⁹ Nitekim, Marksizm'in özgürlük anlayışı da buna göre şekillenmiştir. *Marks*, gerçek özgürlüğü, beşeri potansiyelin kendi iyiliği için gelişmesi olarak tanımlamış, bu potansiyelin, ancak bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaları için başkalarıyla birlikte sergileyecekleri yaratıcı emek deneyimi sayesinde gerçekleştirilebileceğini söyleyerek,³⁰ özgürlüğün ulusal boyutunu görmezden gelmiştir. *Marks ve Engels'e* göre milliyetçilik, ekonominin sürekli gelişmesi ve iktisadi evrimin bir aşamasıdır. Bu yüzden de özgürlüğe kavuşma ve devrim süreci sadece sınıfların ve kapitalizmin ortadan kalkması anlamına gelmeyecek aynı zamanda milliyetçiliğin de çökertilmesi ile sonuçlanacaktır. Bu görüş, Birinci ve İkinci Enternasyonal'de varılmış ortak kanaati yansıtmaktadır.³¹

Görünüşte özgürlükçü bir dile sahip olan Marksizm, gerçekte halkların kendi kaderini tayin hakkı konusunda son derece tutucudur. Çünkü, tarihsel olarak Marksizm'in en çok rahatsızlık duyduğu konuların başında milliyetçilik gelmektedir. Bunun birinci sebebi, Marksist yaklaşıma göre, doğal evrensel gelişim yasası gereği, nihai aşamanın sınıfsız bir toplum şeklinde tecelli edeceğine dair varsayımdır. Milliyetçiliğin şahsiliğinin ve yerelciliğinin bu evrensel tarihi hedefle çeliştiği ortadadır. İkinci sebep, Marksizm'in evrensel bir kuramsal statü iddiasında bulunmasıdır. Örneğin, bunu her nerede çıkmış olursa olsun milli olguyu açıklarken de yapmaktadır. Lakin bu tür tek boyutlu ve bir tek nedene atıf yaparak ortaya konulan düşünceler, farklı neden ve gerçeklerle ortaya çıkmış milliyetçilikleri açıklamaya yetmemektedir. Bir diğer neden de Marks ve Engels'in düşünce dünyalarına hâkim olan Avrupa merkezçiliğidir. Bu bakış tarzı, her ikisinin de Avrupa'nın koloni siyasetini "medenileştirme misyonu" olarak görmelerine, yaşayabilir bir devlet aygıtı oluşturamamış-tarihsiz- milli toplulukların ya tarihe karışmalarına ya da daha geniş bir birlikteliğin içinde asimile edilmeleri gerektiğine inanmalarına neden olmuştur.³² *Engels'in*, Danlar'ın taleplerini yarı uygar bir

²⁸ Josef V.Stalin, **Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu**, İstanbul: İnter Yayınları, 2013, s.37.

²⁹ Haldun Çancı, "Hızlı Dönüşümler Çağında Milliyetçi Düşüncenin Kökenlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi", **Öneri Dergisi**, C, 9, S, 33, Ocak 2010, s.221.

³⁰ Hüseyin Bal, "Siyaset Felsefesinde Ele Alınış Biçimiyle Özgürlük Meselesi", Ankara, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 9/2 Winter, 2014, s.297.

³¹ Çancı, **a.g.m.**, s.222.

³² Çancı,**a.g.m.**, s.223

millet oldukları gerekçesi ile önemsememesi, *Marks'in*, Hırvatistan ve Bohemya'nın daha geniş bir siyasal bütünlük içerisinde eritilmesi gerektiğine dair düşüncesi bu mantığın bir sonucudur.³³ *E.Hallet Carr'a* göre, Engels'in bu tavrı, Almanların dükalıkları üzerindeki hakkını, uygarlığın barbarlığa, ilerlemenin gericiliğe karşı hakkı olarak görmesi ve Alman asıllı olmasından kaynaklanan³⁴ ve aslında milliyetçi bir tutumdur.

Polonya bağlamında kendi kaderini tayin hakkını ele alan *Rosa Luxemburg'un* yaklaşımı da aynı istikamettedir: Sınıflı bir toplumda halkın kendi yazgısını belirlemesinden söz etmek, genellikle yönetici sınıfın kendi yazgısını belirlemesi anlamına gelir; işçiler eskisi gibi bağımlı bir konumda kalırlar, Bunun için *Rosa Luxemburg* Polonya'yı aklında tutarak, kendi kaderini belirlemenin daha çok işçi sınıfının kendi kaderini belirleme hakkı olarak görmüştür.³⁵ Ona göre; Polonya Krallığı (Polonya'nın Çarlık Rusya'sı tarafından ele geçirilen bölümü) bağımsızlık yolunda değil, gelecekte kurulacak Rus Demokratik Cumhuriyeti'nin oluşturacağı çerçeve içinde bölgesel otonomi yolunda ilerlemeliydi.³⁶ Buna karşılık *Marks ve Engels*, Polonya'nın kendi kaderini belirleme yolundaki kurtuluş mücadelesine destek vermişlerdir. Fakat bu destek, halkların kendi kaderini belirlemesine duyulan saygı veya desteğin bir sonucu değil, o dönemde Avrupa gericiliğinin kalesi olarak görülen, bilimsel sosyalizmin kurucularının can düşmanı Çarlık Rusya'sına karşı mücadele edildiği içindir. Engels, bu yaklaşımdaki belirsizliği görmüş, Çarlık Rusya'sı karşıtı olduğu için desteklenen Polonya'ya karşılık, Rus yanlısı olan Slavların kendi kaderlerini belirleme haklarının ne olacağını sormuş; Polonya dışında bütün Slavların karşı devrimci olduğunu ve onların yok edilmesi gerektiğini yazmıştır. Nitekim, aynı tarihlerde Marks, İrlanda'nın bağımsızlığına karşı çıkmış, Britanya'yla birlik içinde bir otonomiye sahip olması gerektiğini savunmuştur.³⁷ Marks, Sırp'ların, Hırvatların, Slovakların, Çeklerin ve diğer küçük Slav grupların self-determinasyon hakkına da karşı çıkmıştır. Bunun nedeni, Marks ve Engels'in o tarihlerde Avrupa merkezli bir dünya devrimi beklentisi içinde olmaları ve küçük devletlerin proleteriyayı böleceği endişesini taşımalarıdır. Kısa bir süre sonra bu beklenti ortadan kalkınca İrlanda ile ilgili görüşlerini de değiştirmiş,³⁸ hakim sınıfa belirleyici darbenin burada vurulacağı beklentisiyle, İrlanda'nın bağımsızlığını kazanmasının İngiliz işçi sınıfının kurtuluşu olacağını³⁹ ifade etmiştir.

---

³³ Bu teoremin kaynağı Hegel'dir. Hegel, devlet kurmayı başaramamış ulusların yok olmaya mahkum uluslar olduğunu söyler. Bkz. Michael Löwy, *Marksistler ve Ulusal Sorun*, (çev.), Kemal Ülker, İstanbul, Versus Yayınevi, 2017, s.20.

³⁴ Edward Hallet Carr, *Bolşevik Devrimi 1, 1917-1923*, (çev.), Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2016, s.87.

³⁵ Rosa Luxemburg, *Ulusal Sorun, Ulusların Kendi Yazgısını Tayin Hakkı ve Özerklik*.(çev.) Osman Akinhay. 2.b. İstanbul: Belge Yayınları. 2014.s.16.

³⁶ Michael. Löwy, *Marksistler ve Ulusal Sorun*. (çev.). Kemal Ülker. İstanbul: Versus Yayınevi. 2017.s.2.

³⁷ Löwy, *a.g.e.*, s.16-17.

³⁸ Halit Yıldız, *Sultan Galiyev ve Reel Sosyalizm*, İstanbul: Nam yayıncılık, 1999, s.48-50

³⁹ Yener Orkunoğlu, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s.124.

Lenin'in self-determinasyona yaklaşımı da çok farklı değildir. Meseleye halkların boyunduruk altından kurtuluşundan ziyade bir propaganda aracı ve Sosyalizmin kazanımları açısından bakmıştır. Daha 1903'de kendi kaderini tayini 9. Nokta olarak Rusya Sosyal Demokrat Partisinin programına aldırın da,⁴⁰ aynı yıl Ermenilerin kendi kaderlerini belirlemesinden yana tavır alan Ermeni Sosyal Demokratlara karşı “*Biz kendi payımıza, halkların ya da ulusların kendi yazgılarını belirlemelerinden çok, her milliyetteki proletaryanın kendi yazgısını belirlemesi ile ilgiliz,*”⁴¹ diyen de odur. 1914 yılında, self-determinasyonun evlenme ve boşanmadan farkı olmadığını söyleyen *Lenin*, ayrılma özgürlüğünü savunanları ayrılıkçılığı özendirmekle suçlamanın, boşanma özgürlüğünü savunanları aile bağlarını yok etmeye teşvik etmekle suçlamak kadar aptalca ve riyakârca olduğunu ifade edecektir.⁴² *Cassese'e* göre, Lenin'in SD anlayışı, insanları korumaktan çok ideolojik ve siyasi hedeflerini gerçekleştirmeye öncelik veren bir araçtı. Devrimin menfaati toplumların çıkarlarından daha önemliydi. Kendisi de bu soruyu sormuş ve şöyle cevaplamıştı: *Hangisi daha önemli, ulusların self-determinasyon hakkı mı, yoksa sosyalizm mi? Cevabı, sosyalizm, şeklindeydi.*⁴³

Lenin'in Rosa Luxemburg ve Semkovski gibi çeşitli yazarlarla - kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde yaptığı tartışmalarda da aynı yaklaşımı görmek mümkündür. *Semkovski'nin* milletlere boşanma hakkı vermeyi eleştiren yazılarına, boşanma hakkı vermenin boşanmaya oy vermek anlamına gelmediğini söyleyerek cevaplandıracaktır. *Luxemburg'a* cevap verirken de;

*“Bize ulusların ayrılma hakkını desteklemekle, ezilen ulusların burjuva milliyetçiliğine destek oluyorsunuz deniliyor. Buna cevabımız: Hayır'dır.Eğer ezilen ulusun burjuvazisi, ezen burjuvaziye karşı savaşırsa biz her zaman ve her durumda destek oluruz. Âmâ ezilen ulusun burjuvazisi, kendi öz burjuva milliyetçiliğinin çıkarını savunuyorsa, biz ona karşıyız. Eğer ulusların ayrılma hakkı sloganını ileri sürmez ve savunmazsak, o zaman ezen ulusun yalnızca burjuvazisinin değil, ama feodallerinin, despotizminin de oyununa gelmiş oluruz.”*⁴⁴

Kısacası, Lenin için SD, önce Rusya'da eski rejimin istikrarını bozmak, devrim yolunda Rus olmayan toplulukların desteğini almak için, devrimden sonra da kapitalist/emperyalist dünya düzeninin altını oymak için işlevsel bir araç olmuştur.⁴⁵

Bu çizgi Sovyet iktidarında da devam etmiş, kendi kaderini tayin hakkı emperyalizmin geriletilmesi için tamamen taktiksel amaçlarla uluslararası siyasetin bir parçası olarak kullanılmıştır. Bolşevikler, İlkeyi, tabi halkların ulusal kimlik ve arzularına hitap ederek

⁴⁰ Arsava, **Halkların Kendi...**, s.92.

⁴¹ Rosa Luxemburg, *Ulusal Sorun,Ulusların Kendi Yazgısını Tayin Hakkı ve Özerklik*,İstanbul:Belge Yayınları,2014. s.29.

⁴² Tom Nairn, **Milliyetçiliğin Yüzleri**, (çev.), S.Kırdar ve M.Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.74.

⁴³ Cassese, **a.g.e.**, s.18.

⁴⁴ V.I.Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, (çev.), Muzaffer Erdost, 11.b., Ankara: Sol Yayınları, 2014, s.11-69.

⁴⁵ Erez Manela,*Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Sömürge Karşıtı Milliyetçiliğin Kökenleri*,(çev.) Ergin Özler,İstanbul:İletişim Yayınevi, 2020,s.81.

sömürgeci ve emperyalist yönetimleri yıkmak için bir devrim çağrısı olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁶ Her ne kadar 1918 anayasasına ayrılma hakkı konulmuşsa da bunu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinden ayrılma hakkı olarak görmediği bellidir. Öyle ki *Lenin*, Sovyet sınırları içerisinde kültürel özerkliğe bile karşı çıkarak bu tarz talepleri, eğitimin devletin elinden alınarak ayrı ayrı milletlerin eline verilmesi olarak görmüş ve kabul edilemez bulmuştur. Sosyalizmin milli kültürleri eriterek uluslararasılaştıracağını savunmuştur.⁴⁷ Bu konuda SSCB yönetiminin tam bir çifte standartla hareket ederek oportünizmi meşrulaştırdığını söylemek mümkündür. Örneğin beş bin nüfuslu Nauru için self - determinasyon istenirken, 50 milyon Ukraynalı için bu hak kabul edilmemiş, kendi toprakları dışında olduğu müddetçe hararetle bir SD taraftarı olunmuştur.

Çin'in self determinasyon hakkına yaklaşımı da farklı değildir: Yirmi yıl boyunca Tibetlilerin, Moğolların, Uygurların SD hakkını savunan Mao, 1949'da gücünü pekiştirdikten sonra, bu düşüncelerinden vaz geçerek, azınlık bölgelerin Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

Marksist literatürde *Otto Bauer*'in yaklaşımları, bu görüşler açısından birer istisnayı oluşturmaktadır. *Bauer*, milliyetçiliğin önemini ve ırksal çeşitliliğin değerini vurgulayan tutumu ile Marksist gelenek içerisinde diğerlerinden ayrılmaktadır. *Bauer*'e göre, milletler, sınıfların yok olması ile ortadan kalkabilecek şeyler değildir. Aksine sosyalizmin yaygınlaşması milli toplulukların farklılaşmasına yol açacaktır. *Bauer*, milliyet olgusunun aslında sosyalistler tarafından karşı çıkılan veya hoş görülmeleyen bir şey olmadığını,⁴⁹ milliyet gerçeğinin görüldüğünü ancak sınıf çelişkileri kadar toplumsal ilişkilerde belirleyici olamayacağı düşünüldüğü için geri planda kaldığını ifade etmektedir.

4. Sonuç

Sonuç olarak; Marksizm, kendi kaderini tayin ve ulusal sorun konusunda özgün bir teori geliştirememiştir. Kurucularının bile görüşleri net değildir; ulusu burjuva toplumunun bir meselesi olarak görmüş, burjuva sınıfı olmayan toplumlarla tarihsiz halkların hiç bir zaman ulus olamayacağını⁵⁰ ileri sürmüşlerdir. Oysa yaşadıkları dönem sanayileşme ile uluslaşmanın birlikte yükseldiği dönemdir. Yazılı iletişim yaygınlaştığı için, uluslaşmanın şartlarının oluştuğuna tanık olmuşlardır. Lakin her iki isim sanayileşmenin doğurduğu işçi sınıfını görmüş, ama uluslaşma ve ulus devlet yönündeki güçlü eğilimi görememişlerdir.

---

⁴⁶ Manela, **a.g.e.**,s.90

⁴⁷ V.I.Lenin, **Ulusal Sorun ve Kültürel Özerklik**, (çev.), Sibel Özbudun, 2.b., Ankara: ÜtopyaYayınevi, 2011, s.63.

⁴⁸ Uz, **a.g.m.**, s.79-80.

⁴⁹ Ephraim Nimni, **E Marxism and Nationalism: Theoretical Origins and Spread of Nationalism**. London: Pluto Press, 1991, Çancı, **a.g.m.**, s.221-222.

⁵⁰ Orkunoğlu, **a.g.e.**, s.128

Lenin'in self-determinasyon hakkının gelişimine katkılarına rağmen, Ekim Devriminden sonraki tatbikatı kuruculardan farklı olmamıştır. Teoride Self determinasyonu savunan Lenin, uygulamada tam aksini yapmış, ayrılma hakkını savunduğuna dair eleştirilere, boşanma hakkı vermekle, boşanmaya oy vermenin aynı şey olmadığını söyleyerek cevap vermiştir. Lenin'in yazı ve söylemlerinde somutlaşan boşanma hakkı, aslında boşanmadan ziyade Sosyalizmi yayma, Sovyetler Birliği'ni büyütme, tabi halkların ulusal kimlik ve arzulara hitap ederek çok uluslu imparatorlukları içten yıkma maksadına matuftur.

Marksizm'in sınıf merkezli düşünce biçimi, her türlü toplumsal çelişkinin, proletarya devrimi alanı içinde görülmesine neden olmuştur. Bu kabulden hareketle milliyetçilik de geçmiş ilişkilerin geçici bir ifadesi ve geçici bir olgu olarak değerlendirilmiştir.⁵¹ Tarihi gelişim, Marksizm'in öncülerini haklı çıkarmamıştır. *Luxemburg'un* küçük burjuva ütopyacılığı olarak nitelendirdiği Polonya, Birinci Dünya Savaşından sonra 1918'de birleşmiş ve bağımsızlığına kavuşmuştur. *Engels'in* tarihsiz bir millet olarak niteleyip silineceğini söylediği Çek ulusu bağımsız bir devlet kurmuştur. Yok edilmeleri gerektiğini söylediği Slav topluluklar (Sırbistan-Hırvatistan) devletleşmiştir. Dünya proleterlerinin birleşerek, sınıfların ve ulusların ortadan kalkacağına dair kehanet tutmamıştır. Sosyalizmin kalesi, Sovyetler Birliği dağılmıştır. Marksizm'in kendi kaderini tayin hakkına yaklaşımı, hiç bir zaman teorik çerçevesi net bir şekilde çizilmiş bir alan olmamış, daha çok güncel siyasetin belirlediği bir alan olmuştur.⁵²

Kaynakça

- ARAL, Berdan. **Üçüncü Kuşak Haklar**, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım. 2010.
- ARSAVA, A.Fusun. "Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkının Tarihçesi Ve Günümüzde Getirdiği Problemler". **Journal of Yaşar University**. C.1. S.8. 2013.
- BAL, Hüseyin. "Siyaset Felsefesinde Ele Alınış Biçimiyle Özgürlük Meselesi", Ankara, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 9/2 Winter, 2014.
- CARR, Edward Hallet. **Bolşevik Devrimi 1, 1917-1923**, (çev.), Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2016.
- CASSESE Antonio, **Self-Determination Of Peoples: a Legal Reappraisal**. Cambridge University Press.1998.
- CAŞIN, Mesut Hakkı. **Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları**, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2013.
- ÇANCI, Haldun. "Hızlı Dönüşümler Çağında Milliyetçi Düşüncenin Kökenlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi", **Öneri Dergisi**, C, 9, S, 33, Ocak 2010.
- EHTİBARLI, Yaşar. **Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Hakkın Ekonomik Boyutu**. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2016.

---

⁵¹ Lenin, **a.g.e.**, s.9

⁵² Lenin, **a.g.e.**, s.9.

- EMİNOĞLU, Ayça, "Uluslararası Politikada Devletlerin Tanınması, Ayrılma ile Ortaya Çıkan Devletlerde Tanınma Sorunu", **KTU SBE Dergisi**, Trabzon, 2015, (9).
- KADİR, M.Yakup Aiyub. "Application of the Law of Self-Determination in a Postcolonial Context:A Guideline." **Journal of East Asia & International Law**. 2016.
- KARAOŞMANOĞLU, Ali L. "Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi". **Doğu Batı Dergisi**. Ankara: S.24. Ekim 2003.
- KILIÇ, Doğan, "Self-Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi". Ankara, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C.XII.Y.2008. S.1.
- KÜTÜKÇÜ, M.Akif. "Uluslararası Hukukta Self determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.12, 2004.
- LENİN, V. İ. **Ulusal Sorun ve Kültürel Özerklik**. 2.b. (çev.). Sibel Özbudun. Ankara: Ütopya Yayınevi. 2011.
- LÖWY, Michael. **Marksistler ve Ulusal Sorun**. (çev.). Kemal Ülker. İstanbul: Versus Yayınevi. 2017.
- LUXEMBURG, Rosa. **Ulusal Sorun, Ulusların Kendi Yazgısını Tayin Hakkı ve Özerklik**. (çev.) Osman Akınhay. 2.b. İstanbul: Belge Yayınları. 2014.
- MANELA, Erez. **Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Sömürge Karşıtı Milliyetçiliğin Kökenleri**, (çev.) Ergin Özler, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2020.
- MARX, Karl ve Engels, Friederich. **Komünist Manifesto**, (çev.), Hasan İlhan, 14.b., Ankara: Alter Yayıncılık, 2010.
- NAİRN, Tom. **Milliyetçiliğin Yüzleri**, (çev.), S.Kırdar ve M.Ratıp, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- NİMNİ, Ephraim. **E Marxism and Nationalism: Theoretical Origins and Spread of Nationalism**. London: Pluto Press, 1991.
- ORKUNOĞLU, Yener. **Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- PENTASSUGLIA, Gaetano. "State Sovereignty, Minorities and Self-Determination: A Comprehensive Legal View", **International Journal on Minority & Group Rights**. 9: 2002.
- POMERANCE, Michla. "Self Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations", Martinus Nijhof Publishers, Leiden, 1982.
- STALİN, Josef V. **Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu**, İstanbul: İnter Yayınları, 2013.
- ŞAHİN, Mustafa. **Avrupa Birliğinin Self -Determinasyon Politikası**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. 2000.
- TAŞDEMİR, Fatma ve ÖZER, Adem. **Uluslararası Hukuk Perspektifinden, Self- Determinasyon ve Ayrılma**. Ankara: Hukuk Yayınları. 2017.
- TATAR, Volkan ve Toprak, N.Gökhan. "Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir İnceleme", Ankara, **Bilge Strateji**, C.7, S.13, Güz-2015.
- UZ, Abdullah. "Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı". **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**. C.3. No.9. 2007.

YÜCEL,Özlem. “Halkların Ekonomik Self -determinasyon Hakkı ve Afrika Halkları”, **Adam Akademi**,
C.4/1, 2014.

Kaos Teorisi ve Kriz İletişimi: Belirsizlik Ortamında İletişim Yönetimi

Dr. Faruk YAZAR¹

Öz

Kaos teorisi sosyal bilimlerde giderek daha çok gündeme gelmektedir. Modern dönemde düzen ve kaos birbirinin ikizi olarak yeni normali oluşturmaktadır. Yeni normalde kurumlar stratejik yönetim yaklaşımlarını yeniden gözden geçirerek, esnek, doğrusal olmayan olgulara karşı dinamik bir bakış açısı geliştirmek ve yeni çevre koşullarına ayak uydurmak zorundalar. Yeni normalin oluşturduğu belirsizlik ortamında kurumların değişime uyum sağlaması ve krizlerle başa çıkması için kaos yaklaşımı öne çıkmaktadır. Örgütlerin kaos teorisinin sunduğu bakış açısı ile yeni normalin şartlarına adapte olmaları sürdürülebilirlik açısından büyük öneme sahiptir. Çalışmada kaos teorisinin kavramsal incelemesi yapılarak, kriz iletişimi ve kaos yaklaşımı arasındaki ilişki incelenmektedir. Belirsizlik ortamında örgütlerin karşı karşıya kaldıkları meydan okumalara karşı iletişimin merkezi rolüne değinilerek kriz iletişimine kaos penceresinden nasıl bakılabileceği ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kaos Teorisi, Kriz iletişimi, Belirsizlik, Risk

Chaos Theory and Crisis Communication: Communication Management In Uncertainty Environment

Abstract

Chaos theory has been getting more and more popularity in social sciences. In the modern period, order and chaos constitute the new normal as twin. In the new normal, institutions have to reconsider their strategic management approach, develop a dynamic perspective on flexible, non-linear phenomena and adapt to new environmental conditions. In the uncertainty environment created by the new normal, the chaos approach comes forward for institutions to adapt to changes and cope with crises. In terms of sustainability, it is highly important for organizations to adapt to the conditions of the new normal with the perspective offered by the chaos theory. In this study, the conceptual analysis of chaos theory is made and the relationship between crisis communication and chaos approach is examined. It is of great importance for organizations to adapt to the conditions of the new normal with the perspective offered by the chaos theory, considering sustainability. How it may be possible to view crisis communication through the window of chaos is discussed, referring to the central role of communication against the challenges faced by organizations in an environment of uncertainty.

Keywords: Chaos Theory, Crisis communication, Uncertainty, Risk

¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi, fyazarpr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1663-1371>

Giriş

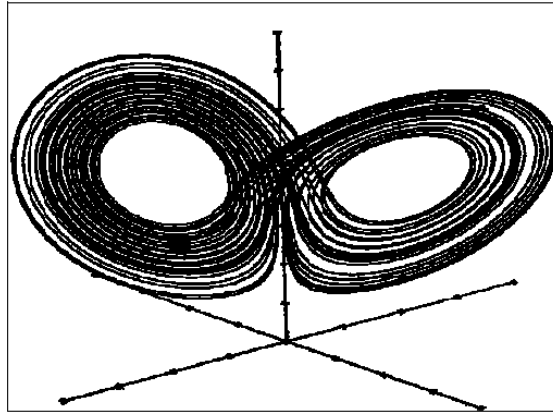
Amerika Birleşik Devletleri Ulusal İstihbarat Konseyi, 2008'de Global Trendler 2025: Değişen Bir Dünya başlıklı bir rapor yayınladı. Bu rapora göre, yakın bir gelecekte dünyanın karmaşa çalkantılar, kaos ve şiddet olayları ile karşı karşıya kalacağı vurgulanmıştı (Kotler & Caslione, 2017). Küresel düzeyde uluslararası sistemdeki belirsizlikler, terör ve şiddet olaylarının yoğunlaşması, ekonomik ve politik istikrarsızlıklar, salgınlar, tek taraflı politikalar, artan milliyetçilik gibi olgular belirsizliği derinleştirmiştir. Kotler'e göre bu belirsizlik ortamında iş dünyası belirli bir öngörülebilirliğe sahip olmaktan ziyade daha karmaşık bir yapıda varolmak için mücadele verecektir. Bu karmaşık yapı, artan belirsizlik ve çalkantılar yeni normali oluşturmaktadır (2017: 23-33). Yeni normal, şirketleri ve devletleri daha dinamik ve yeni stratejik yaklaşımlar geliştirmeye zorlamaktadır. Yeni normal güvensizlik, belirsizlik ve düzensizlik oluşturduğu için şirketler ve devletleri büyük bir meydan okuma ile karşı karşıya bırakmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüz yılda toplumlar çok hızlı bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bu değişim dalgası içerisinde geleneksel kurumsal yapılar kendilerini dönüştürerek yeni normale ayak uydurmak zorundalar (Öge, 2005: 285). Değişimin hızı yeni normalde kaos karşısında alınacak tedbirleri de karmaşık ve sınırlı bir hale getirmektedir. Küreselleşme ile birlikte artan belirsizlik ve değişim dinamizmi toplumları daha karmaşık ve kaotik gelişmelerle yüzleşmek zorunda bırakmaktadır (Turunç, 2017: 47). Yeni normalin oluşturduğu belirsizlik ortamında kurumlar daha fazla risk ile karşı karşıya kalmaktadır. Kaos, belirli bir dönem için katlanılması gereken bir durumu değil, sürekli ve kalıcı bir yapıyı yani yeni normali ifade etmektedir. Kaos teorisi, daha holistik ve dinamik bir bakış açısı sunması dolayısıyla kriz iletişimine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Kriz yönetiminin büyük oranda iletişimsel bir süreç olması dolayısıyla kriz iletişimi, krizin yönetilmesinde merkezi bir rol oynamakta ve kriz durumlarının aşılmasında etkili mekanizma oluşturabilmektedir. Kurumların dış çevre ile olan ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasına ve iyileştirilmesine büyük katkı sağlamaktadır (Bulunmaz, 2014: 121).

Kaos Kavramı

“Kaos sözcük anlamı itibariyle günlük dilde, “karmaşıklık, düzensizlik, belirsizlik” hatta anarşi” gibi ifadeleri çağırır. Kavram, Yunanca “boşluk, yarı, hudutsuzluk” anlamlarına gelen “Khaos” kelimesinden gelmektedir” (Öge, 2005: 286-287). Kaos terimi günlük dilde kargaşa gibi anlamlara gelirken (<https://sozluk.gov.tr/>, 2020) bilimsel yaklaşımda düzensizliğin içindeki düzen anlamına gelmektedir. Geleneksel bilimsel yaklaşımda kaos ve düzen birbirinin karşıtı olarak görülmektedir. Kaos teorisine göre düzen ve kaos “birbirlerinin aynadaki yansımalarıdır” (Arıcıoğlu & Karabıyık, 2019: 149). Kaos, davranış kalıplarının düzensiz fakat benzer şekillerde ortaya çıktığı, öngörülemeyen düzenli bir düzensizliği tanımlamaktadır (Tetenbaum, 1998: 24). Zygmunt Bauman da, kaosu düzenin ikizi olarak nitelendirmektedir. Ona göre, düzen kaos olmayan şeydir; kaos ise düzenli olmayan şeydir. “Düzen ve kaos modern ikizlerdir. Bunlar, ilahi olarak emredilen ne zorunluluktan ne de rastgelelikten haberi olan, yalnızca var olan -kendi varoluşunu da düşünmeyen- dünyanın dağılışı ve çöküşünün ortasında doğdular. İşte biz, düzen ve kaos çatallaşmasından önce var olan bu düşüncesiz ve dikkatsiz dünyayı kendi terimleriyle tanımlamakta zorlanıyoruz...Düzenin tek alternatifi kaostur.” (Bauman, Modernlik ve Müphemlik, 2017: 16-19). Kaos, tümüyle anlaşılmaz ve rastgele bir karmaşa anlamına gelmemektedir (Bayramoğlu, 2016: 51). Roderick V. Jensen'e göre kaos, “deterministik, nonlineer dinamik sistemlerin düzensiz, öngörülemeyen davranışlarıdır” (Akt. Gleick, 2005: 361). Davranış ve hareketleri öngörülemeyen ve her seferinde yeni bir hareket sergileyen kaotik yapı, dinamik olmayan sistemlerle ilişkilidir. Doğrusal sistemler öngörülebilir ve çevre ile ilişkisinde sistemik bir yapı iken, kaotik sistemler doğrusal olmayan, öngörülemez, süreç temelli bir yapı ortaya koymaktadır. Kaotik yapılar başlangıç noktasına hassas bir duyarlılığa sahiptir. Bu yüzden başlangıç koşulları tam bilinmeden geleceğe ilişkin öngörüler mümkün olmamaktadır. Kaotik sistemler öngörülemezlik ve belirsizliğin yanı sıra kendi içerisinde bir düzen barındırmaktadır (Gökmen, 2009: 67). Matematikçi Strogatz, “doğrusal olmayan durumun şartırtıcı bir düzen kaynağı olabileceğini belirtmektedir. Doğrusal olmayan durum

kaos doğurur ve doğrusal olmayan durum kaosu dindirir.” (Akt. Yıldız, 2013: 59). Kaos içinde şans unsurları içerse de rastgele bir düzensizlik değildir. Kaos teorisi doğrusal olmayan, neden sonuç ilişkisinde ortaya çıkmayan sistemlerin davranışlarını anlamaya çalışır. Bu sistemler bir bütün olarak ele alındığında belirli kalıplar ve davranışlar yansıtmaktadır. Bununla birlikte kaotik sistemlerin geçmişteki davranışlarına bakılarak gelecekteki yönelimleri tahmin edilemez. Kaos rastgele bir sistem değil, hem belirleyici hem de öngörülemez bir yapıdır (Murphy, 1996: 96). Kaos teorisi ile ilgili ilk önemli çalışma Fransız matematikçi Henri Poincaré tarafından 19. yüzyılda yapılmıştır. Ona göre, “çok değişkenli sistemlerde kalıcı çözümler bulunmamaktadır. Dikkatlerimizden kaçan küçük noktalardan biri, öylesine büyük ve önemli sonuçlara neden olur ki, biz de kalkıp bu sonucun rastlantı sonucu ortaya çıktığını söyleriz. Tabiatın yasalarını ve evrenin başlangıç anındaki durumunu tam olarak bilebilmiş olsaydık, evrenin başlangıç durumunu izleyen daha sonraki anlardan birinde hangi durumda olacağımızı da tam olarak öngörmemiz mümkün olabilirdi. Başlangıç koşullarındaki küçük bir hata nihai olguda muazzam bir hataya neden olacaktır. Bu durumda, olacağı öngörmek olanaklı değildir” (Akt. Öge, 2005: 287). Edward Lorenz’in 1961 yılında yaptığı çalışması kaos teorisinin gelişimine önemli katkı sağladı. Lorenz, sayısal benzetim ile havayı en basit şekilde birkaç fonksiyonun zamana göre değişimiyle ifade edebilen bir hale getirmişti. Başlangıç durumuna hassas bağlılık ilkesi Lorenz’in çalışmasında kendini göstermiştir. Deterministik bir yaklaşımla hava olaylarının uzun süreli olarak tahmin edilebileceği varsayıyordu. Lorenz hava tahmini için kullandığı bilgisayar programına virgülden sonraki verileri girmeden kestirme bir yol izledi. Önceki verilerden tamamen farklı sonuçlar ortaya çıkmıştı. Program girdileri arasındaki çok küçük farklar sonuçları değiştirmişti. Çok küçük etkiler büyük sonuçlar oluşturabiliyordu. Lorenz bu durumu kelebek etkisi metaforu ile betimlemiştir. Buna göre önemsiz bir hava hareketi gittikçe artan güce sahip olabilir ve kıtaları etkileyen bir harekete dönüşebilir. Hava hareketleri doğrusal olmayan bir sistemi ifade etmektedir (Kurt & Kasap, 2011: 130,132). Lorenz’in çalışmasında kelebeğe benzetilen şekil “düzensiz bir veri akışı içinde sağlam ve güzel bir yapının” bulunduğunu ifade etmektedir (Turunç, 2017: 51).

Lorenz Çekicisi

Kaynak: Gleick, 2005: 24

Karmaşık sistemlerin modellenmesinde bilgisayarın ilk kullanıldığı alan olan hava durumu tahmini öncü bir rol oynadı. Kaos teorisi daha sonra sosyal bilimlerde, yönetimden, psikolojiye, politikadan halkla ilişkiler ve kriz iletişimi gibi çeşitli alanlara uygulanmaya başladı (Gleick, 2005: 14). Teori, deterministik paradigmanın sonuç odaklı, öngörüye dayalı yapısının aksine sürece ilişkin etmenlerin karakteristiğini ortaya koymaktadır. Buna göre kaos teorisi, sonuç odaklı uzun vadeli, sıfır toplamı, doğrusal bir yaklaşım yerine doğrusal olmayan, dinamik süreç temelli bir yapıyı ifade etmektedir (Arıcıoğlu & Karabıyık, 2019: 148).

Kaos Teorisinin Temel kavramları

Kaos teorisi, Henri Poincaré, Edward Lorenz, Mandelbrot gibi birçok araştırmacının katkıları gelişmiştir. Özellikle deterministik, doğrusal geleneksel paradigmanın varsayımlarına karşı, karmaşık

yapıların anlaşılmasına katkı sağlayacak yeni bir paradigma oluşturmuştur. Kaos teorisinin temel bazı varsayımları ise şu şekilde sıralanabilir:

- 1. Başlangıç durumuna hassaslık ilkesi:** Lorenz'in çalışmaları ile özdeşleşen bu prensip kelebek etkisi metaforunda kelebeğin kanadını ilk çırdığı andaki koşulları ifade etmektedir (Arıcıoğlu & Karabıyık, 2019: 149). Bu metafor karmaşık sistemlerdeki geleneksel yöntemlerin anlaşılabilir ölçülemez küçük varyans etkilerine karşı açıklık ve hassasiyeti vurgulamaktadır (Seeger, 2002: 331). Doğrusal olmayan sistemlerin çoğu bu ilkeye göre hareket eder. Kaotik sistemlerde birçok değişken söz konusu olduğu için en küçük bir unsur sistemde büyük değişimlere neden olabilmektedir. Kaotik sistemler dinamik ve düzensiz oldukları için çevrelerine istikrarsız bir şekilde karşılık verirler (Gökmen, 2009: 68).
- 2. Çatallanma:** Kaotik sistemin yapısını, karakterini, sistemin yönünü ansızın değiştirebilen istikrarsızlığa yönelik bir eğilimi ifade etmektedir. Bu tür bir durumda sistem bir öncekine benzeme ya da çok farklı olabilecek bir noktaya geçerek kendini yeniden düzenler. Çatallanma tahmin edilebilirken sonuçları tahmin edilemez. (Murphy, 1996: 97). Tüm karmaşık sistemler çatallanma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte sistemler daha yüksek ve karmaşıklık seviyeye ulaştığı zaman ve bağımlılık, bağlantı ve çevresel değişim seviyesi arttığında çatallaşma daha muhtemel olmaktadır (Seeger, 2002: 332).
- 3. Tuhaf Çekiciler:** "Sistem davranışları, farklı çekici öğelerin etkisi altına girme eğiliminde olması durumudur" (Okay, 2019). Çekiciler, dinamik sistemlerdeki hareketin faz uzayında oluşturduğu şekillerdir. Tuhaf çekiciler başlangıç koşullarına hassas bağıllık gösterirler (Kurt & Kasap, 2011: 38).
- 4. Fraktallar:** Kaos teorisine göre karmaşık sistemlerin ölçülmesi konusundan türemiştir (Sellnow vd., 2002). "Fraktal, düzensiz, parçalı, kırıklı ve kesikli şekilleri betimlemek, hesaplamak ve düşünmek için kullanılacak bir araç yerine geçen bir kelimedir." (Gleick, 2005: 134).
- 5. Kendiliğinden örgütlenme:** Kaotik sistemdeki bileşenlerin etkileşimlerinden kaynaklanan bir süreçtir. Sistemin unsurları arasındaki ilişkilerden doğan ve kendiliğinden gelişen bir durumdur (Bayramoğlu, 2016: 58). Kaotik sistemlerde düzensiz gibi görünen yapı kendi kendini spontane bir şekilde örgütlenme kabiliyetine sahiptir. Böylelikle dinamik sistemlerde sistem unsurları arasındaki etkileşimden doğan kendi kendine örgütlenme sistemin devamlılığını yenileyerek sağlamaktadır.

Doğrusal olmayan sistemler düzenli düzensizlikler gösterdiği için belirsizlik oluşturmaktadır. Belirsizliğin arttığı durumda çeşitli riskler söz konusu olmaktadır. Böyle bir ortamda belirsizliğin yönetimi daha önemli olmaktadır.

Belirsizlik ve Risk

Günümüzde risk kavramı özellikle modernitenin oluşturduğu kaotik belirsizlik içinde ekonomi, uluslararası ilişkiler gibi pek çok alanda kullanılan ve çok çeşitli durumlara atıfta bulunmak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir (Çınarlı, 2009: 3-18). Risk kavramı geleneksel toplumlarda, ortaçağda bulunmuyordu. Risk, sanayileşme ve küreselleşme ile birlikte modern toplumun belirleyici bir özelliği haline gelmiştir. Risk nosyonu, olasılık ve belirsizlik fikirlerinden ayrılmaz. Risk, gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri anlatır. Kapitalizm bu bağlamda risksiz düşünülemez (Giddens, 2000: 35-42). Ulrich Beck, "modernitenin risklerinin endüstrileşmenin ürünü olduğunu ve küreselleştikçe sistematik olarak yoğunlaştığını ifade etmektedir. Riskler, küreselleşme ile artık çıkış noktasına ait değil. Küresel terörizm, finansal krizler gibi uluslararası sorunlar artık kontrol edilemez bir noktaya doğru ilerlemektedir. Modern toplum riski çeşitli paydaşlara yayarak sorumluluğu dağıtmaya çalışmaktadır. Bu da fiil ve fail arasındaki nedensellik ilişkisinin yok olmasına ve riskin sorumluluğunun belirsizleşmesine neden olmaktadır" (Çınarlı, 2009:

7,8). Ulrich Beck'e göre risk, modernleşmeyle daha radikal bir hal alan insan eylemlerinin geleceğe yönelik istenmeyen sonuçlarını kontrol altına almayı ve öngörebilmeyi hedefleyen modern bir yaklaşımdır. (Akt. Eryeşil, 2009: 192-196). Riskin bir pozisyondan diğerine geçmekle ilgili olduğunu belirten Sennett, 'modern topluluklardaki hareketliliğin risk alanlarını arttırdığını' söylemektedir. (Akt. Yıldız, 2013: 77). Risk belirsizlikten ayrı düşünülemeyecek bir olgudur. Risk ve belirsizlik modern toplumları tanımlayan en önemli özellikler arasında yer almaktadır. İletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve küreselleşme organizasyonların hedef kitle ve çevreleri ile ilişkilerinde önemli değişimler oluşturmuştur. Özellikle kriz dönemlerinde organizasyonların yaşadığı türbülans kısa bir sürede krizin boyutlarının genişlemesini mümkün kılmaktadır. Krizler kısa bir sürede küresel bir boyuta taşınabilmektedir. Yerel ve küresel arasındaki bu akışkanlık işletmelerin çevresini yeniden tanımlamasını zorunlu hale getirmektedir. Bu yeni çevreyi tanımlayan en önemli özellik belirsizliktir. (Yıldız, 2013: 63). Bauman, modernitenin yaşadığı kaosu betimlerken belirsizliği şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir nesne ya da bir olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesi demek olan müphemlik, dile özel bir düzensizliktir, yani dilin icra ettiği adlandırma (sınıflandırma) fonksiyonunun iflası. Bu düzensizliğin temel belirtisi, belli bir durumu doğru biçimde okuyamadığımız ve alternatif eylemler arasında seçim yapamadığımız zaman hissettiğimiz keskin rahatsızlıktır." (Bauman, 2017: 11). Bauman, dile özgü belirsizliğin dilin normal hali olduğunu belirterek bu ikilem gibi görünen yapıyı şu şekilde açıklar: "İşte bu durumda doğan endişeden ve bunu takip eden kararsızlıktan dolayı, müphemliği bir düzensizlik olarak yaşarız; o zamanda ya kullandığımız dili yetersizlikle suçlarız, ya da kendimizi dili yanlış kullanmakla. Hâlbuki müphemlik, dilde ya da dilin kullanımında yatan bir patolojinin sonucu değildir; dilsel pratiğin sıradan bir unsurudur" (Bauman, 2017: 14).

Belirsizlik her ne kadar, kurumları ve işletmeleri tehdit eden durum olarak görünse de bir taraftan yeni fırsatlar da sunmaktadır. Belirsizlik aynı zamanda modern insanın bir silahıdır. Postmodern toplumlarda belirsizlik artık bir tehdit değil yeni fırsatların da habercisidir (Bauman, 2017: 384). Böylelikle düzen ve düzensizliğin iç içe girdiği postmodern dünyada kaotik sistemler bir tehdit unsuru ve yeni fırsatları barındıran bir olasılık durumu oluşturmaktadır. Kaotik yapıda örgütler ve devletler için de fırsat ve tehditler söz konusudur. İş dünyası belirsizlik ve öngörememe karşısında sistemin sürdürülebilirliği bakımından tehdit hisseder. Belirsizlikle mücadele, iş dünyasının en önemli başlıkları arasında yer almaktadır. Firmalar belirsizlik ortamında riskleri ve kaotik yapıları daha iyi yönetebilmek için stratejilerini gözden geçirmek zorundadır. Kotler, bugün ve gelecekte, belki de bir şirketin neye sahip olduğu ya da ne ürettiğini sormak, şirketin çalkantıları tespit etme, kaosu öngörebilme ve riskleri yönetebilme yetenekleri ile ilgili sorular kadar önemli olmayacağını söylemektedir (2017). Kaos ortamında kurumlar sürekli bir belirsizlik ile karşı karşıyadır. Tüz, bu ortamda yönetim yaklaşımındaki değişiklikleri şu şekilde sıralamaktadır (Akt. Öge, 2005):

- Analiz kendi önceliklerini yitirmektedir,
- Neden sonuç ilişkisi anlamını yitirmektedir,
- Uzun dönemli planlama yapmak imkânsız hale gelmektedir,
- Vizyon kavramı anlamını kaybetmeye başlamaktadır,
- Sürekli görüş birliğinin olduğu ve güçlü olan kültürler tehlikeli olmaya başlamaktadır.

"Riskleri tanımlamak ve yönetmek çok basit bir iş değildir. Riskleri önceden tahmin edebilmek için; senaryo ve strateji geliştirmek, fırsatları değerlendirmek, liderlere yeni bir disiplini yavaş yavaş aşılama öğretmek gerekir. Bu yeni ve gerekli davranış biçimleri gündelik karar alma süreçlerinin parçası haline geldiğinde kaosun sarsamadığı bir kültür yaratır. Bu yoldan giden şirketler çalkantılar çağında başarıyı yakalayacaklardır" (Kotler & Caslione, 2017: 120). Modern dönemde sürekli bir kaostan söz edilmektedir. Bu durum, kurumlar, devletler için bir kabus halidir. Ne var ki, sürekli kaos hali ile yaşamak ve bu kaosun içinde oluşacak fırsatlara hazır olmak gerekmektedir. Bauman'a göre, "Düzenin tek alternatifi kaostur. Düzenin ötekisi, belirlenemeyen ve öngörülemeyen pis havasıdır. Öteki bütün korkuların kaynağı ve arketipi olan belirsizliktir. Kaosun olumsuzluğu olmazsa düzenin olumluluğu da olmaz. Kaos olmadan düzen olmaz." (Bauman, 2017: 19). Bu yeni normale hazır olmak kurumların, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için son derece önemli olmaktadır. Belirsizliğe

herhangi bir hareket noktası olmaksızın uyum zorunluluğu organizasyonları daha esnek ve dinamik bir yapıya geçmeye zorlamaktadır (Yıldız, 2013: 56).

Sürekli kaos ortamında oluşan belirsizlikler işletmelerin nasıl yol alacakları konusunu öne çıkarmaktadır. Bu noktada Kotler, kaos yönetimi kavramını ileri sürerek bunu şu şekilde açıklıyor: “Çalkantıların ve kaosun tespit ve analiz edilmesi, çalkantılara ve onun yarattığı kaosa uygun tepki verilmesine yönelik sistematik bir yaklaşımdır.” (Kotler & Caslione, 2017). Kaos yaklaşımında işletmeler dinamik ve bütüncül bir yaklaşımla çevredeki hızlı değişime uyum sağlamaya çalışmalı ve güçlü bir iletişim mekanizması oluşturmalıdır (Turunç, 2017: 59, 66). Kaos yönetim stratejisinin en temel unsuru, yönetimin tüm karar birimleri ile birlikte şirketin karşılaşması en muhtemel senaryoların geliştirilmesidir. En kötü, en beklenen ve en iyi durum senaryoları oluşturularak hazırlık yapılmalıdır. Kaos ortamında yönetimin amacı, esnek, güçlü ve dayanıklı, yaşamını sürdürebilme ve büyüme yeteneğine sahip bir şirket yaratabilmektir (Kotler & A. Caslione, 2017: 108,124). Riskin ve belirsizliklerin hakim olduğu modern dünyada kriz geçici bir durumu değil sürekli varolan bir olgudur. ‘Krizde olmanın sürekliliği’ yeni normalin bir gerçekliğidir (Yıldız, 2013: 76). Bu yeni normalde krizlerin yönetilmesi için kaos teorisinin sunduğu yaklaşım örgütlere yeni perspektifler sunmaktadır.

Kaos ve Kriz İletişimi

Kriz genel olarak bir sistemdeki arızanın oluşturduğu stres olarak tanımlanmaktadır. Bir kriz, paydaşların çevre, güvenlik, sağlık ve ekonomik konularla ilgili beklentilerini tehdit eden ve bir kurumun performansını ciddi şekilde etkileyebilecek ve olumsuz sonuçlar oluşturabilecek öngörülemeyen bir olayın algısıdır (Coombs, 2015: 18-19). Hermann'a göre bir krizden söz edebilmek için şu üç koşulun birlikte ortaya çıkması gerekmektedir (Peltekoğlu, 2007: 442):

- Kuruluşun itibarının sarsılması
- Sorunun çözülmesi için sürenin çok sınırlı olması
- Kuruluş tarafından beklenmeyen zamanda meydana gelmesi

Bauman krizi, “olayların normallik diye kabul edilemeyen duruma meydan okuduğu ve rutin eylemlerin geçmişte alıştığımız sonuçları artık getirmedikleri durum” olarak tanımlanmaktadır (2014: 150). Kaos teorisine göre ise kriz, sistemdeki çatallanma noktası, ya da önceki durumdan ayrılan yapının temel olarak bozulması, sistemin karakter ve yapısının radikal bir değişimdir. Kaos teorisine göre organizasyonların karmaşa ve çevresel bağımlılık seviyesinin yüksek olması kriz durumları ile karşılaşmalarını daha muhtemel bir hale getirmektedir (Seeger, 2002: 332). Kaos aynı zamanda “iç içe geçmiş krizleri ifade etmektedir. Krizler kaoslara göre sebepleri bakımından daha anlaşılabilir durumlardır. Krizlerde bir geçicilik ve yönetilebilirlik durumu varken kaosta bir sürüklenme” söz konusudur (Yıldız, 2013: 59). Kriz iletişimi kaos teorisinde önemli bir yere sahiptir. Organizasyonlarda ortaya çıkabilecek ani bir kriz birçok değişkeni kaotik bir etkileşim içinde birleştirir. Krizler, zamanla artan bir hızla karmaşık olaylar dizisi şeklinde gelişir. Krizlerin yaşam döngüsü içinde kurumlar bir krizin başında yani akut dönemde olayları etkileme ve yönlendirme gücüne sahiptir. Organizasyonlar bu kritik dönemde süreci doğru yönetemediğinde kriz tırmanışa geçer ve yönetilme kapasitesi kaybolmaya başlar. Kontrolten çıkma aşaması ile birlikte kaotik sistemlerle benzer bir yapı sergiler (Murphy, 1996: 102-106). Örgütlerin yoğun bir şekilde çevreden etkilendiği küresel ortamda çevresel bağımlılık ve değişimle ilişkili olan krizler genellikle kaos teorisinde sistem çatallaşması olarak tanımlanmaktadır (Sellnow vd., 2002: 271). İşletmeler çevresel etkilere açık olduğu için kurumları etkileyen dış çevrenin karmaşıklığı belirsizlik oluşturmaktadır. Özellikle küreselleşme ile birlikte krizler geçici değil kalıcı bir özellik göstermektedirler. Örgütler kapalı bir sistem olmadığı için çevrenin etkisine açıktır. Böyle bir ortamda küçük bir kriz büyük sorunlara dönüşebilmektedir (Kazancı, 2014: 18). Krizler bir organizasyonu yeni ve beklenmeyen durumlar karşısında çatallanma olarak hareket etmektedir. Kaotik sistemde olaylar tuhaf çekicilere bağlı olduğu sürece değişimi uygulamak zordur (Murphy, 1996: 108). Murphy kaos teorisi bakımından örgütlerin yüksek belirsizlik ve istikrarsızlık durumunda krize müdahalede şunlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Murphy, 1996: 110):

- Değişim, hedef kamunun kendi içerisinde gelişmeli. Dışardan empoze edilemez, fakat değişimin tohumu ekilebilir.

- Krize en etkili müdahale bir grubun kendi istikrarını bozma yolunda ilerlediği zaman gerçekleşir.
- Bu şekilde olan kriz noktalarında olaylar kendi şeklini alması diye hızlı hareket edilmelidir, Murphy'ye göre, kaos teorisi organizasyonlar ve kamuları arasındaki ilişkiler için pratik bir çözüm kaynağı olmaktan ziyade çok yararlı bir analogi sağlamaktadır. Sebep ve sonuç ilişkileri hakkında yetersiz bilgi olduğunda ve sosyal aktörlerin öngörülemez bir şekilde eyleme geçmesi durumunda sorunların yapılandırılmasına yardımcı olmaktadır (Murphy, 1996: 110). Krizler ve felaketler kaotik durumları ortaya çıkartır; insan ve doğal sistemler arasındaki karmaşık ilişkileri gösterir. Bu nedenle sebep ve sonuç arasındaki ilişkiyi, karar ve eylemlerin sonuçlarını anlamak karmaşık bir süreçtir. İnsan eylemi ya da eylemsizliği ve kriz fenomenlerinin gelişimi arasındaki sınırlar artan karmaşıklıktan dolayı belirsizleşmektedir. Birçok istikrarlı sistem küçük değişimlerden etkilenmektedir. Kelebek etkisi metaforu bu etkinin merkezinde yer almaktadır. (Ritchie, 2004: 672). Seeger'e göre kaos teorisi, organizasyonel kriz esnasında sistem çöküşünü anlamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Kaos teorisi aynı zamanda organizasyonel krizle iletişimsel boyutları bakımından sistem istikrarı, istikrarsızlığı, düşünüş ve yenilenme kavramları ile ilişkilidir. Böylece geleneksel kriz iletişimi ve halkla ilişkilerin stratejik yanıt çerçevesinin ötesinde geniş bir kavramsallaştırma söz konusu olmaktadır. İletişim süreçleri rutin organizasyonel faaliyetlerde ve kaotik kriz noktalarında merkezi bir rol üstlenmektedir (2002: 329). Organizasyonların iletişim süreçlerinde küçük iletişim kusurları, iletilerin yanlış yorumlanması gibi durumlar kaotik sonuçlara yol açabilmektedir. Başlangıç durumuna hassas bağlılık ilkesi çerçevesinde sistem içindeki küçük bir hareket kelebek etkisi oluşturarak krize neden olabilmektedir. NASA'nın Challenger uzay mekiğinin, iletişim sürecindeki bir hata yüzünden kazaya uğraması da kelebek etkisi için önemli bir örnektir (<https://www.ntv.com.tr/>, 2013). Sistemler kaotik bir davranış sergiledikleri zaman kriz ile ilgili riskin doğru değerlendirilmesi imkânsız hale gelebilmektedir (Seeger, 2002: 332). Kaos teorisi, sistem bir krize girdiği zaman krizin yıkıcı etkilerinin arasından kendi kendini örgütlenme ilkesi bağlamında devreye girerek sistemin yenilenmesine olanak sağlamaktadır. Bu ilke daha çok doğal felaketlerde karşılaşılabilecek bakımdan kayda değerdir (Seeger, 2002: 333). Kaos teorisine göre, sistemde çatlama olduğu zaman ardından kendi kendine örgütlenme oluşmaktadır. Burada amaç, sistemin devamlılığının sağlanmasıdır (Sellnow vd., 2002: 288). Doğal bir felaketin oluşturduğu kaotik durumda insanlar kendiliğinden örgütlenerek bir direnç ve yapı oluştururlar. 11 Eylül saldırıları esnasında böyle bir örgütlenme söz konusu olmuştur. 1987'de Güney Kaliforniya depreminden sonra trafik lambalarının çalışmadığı bir esnada insanlar aynı şekilde kurallara uyma davranışı göstermiştir. Kaotik sistemlerde örgüt çeşitli çekiciler ve etkenlerle karşılaşmasına rağmen sistemin devamlılığını sağlayabilecek bir esneklik olarak kendi kendine örgütlenme davranışı gösterebilmektedir. Kauffman'a göre kendi kendine örgütlenme yarı evrimsel bir ilkedir. Buna göre kaotik yapıda eylem spontane bir şekilde görünmesine rağmen doğrusal olmayan sistemlerin bir özelliği olarak belirli bir düzen içerisinde gerçekleşmektedir (Akt. Seeger, 2002; Arıcıoğlu & Karabıyık, 2019).

Liska ve diğerleri de Kingston kömür külü sızıntısı krizinde kendi kendine örgütlenmenin kriz yanıt stratejisi olarak öne çıktığını tespit etmişlerdir (2013). Sellnow ve diğerlerinin çalışmasında 1997'de Kızıl Nehir Vadisi'nde yaşanan sel felaketinde kendi kendine örgütlenmenin bir kriz yanıt stratejisi olarak öne çıktığı belirtilmektedir (Sellnow vd., 2002). Özellikle doğal afetlerin oluşturduğu krizler dinamik olmayan sistemler için tipik özelliklere sahiptirler. Örneklerde görüldüğü üzere fraktallar, çekiciler, çatlama ve özellikle kendi kendine örgütlenme bu tür krizlerde daha açıklayıcı bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Kendi kendine örgütlenmeyi bazı teorisyenler anti kaos olarak ayna imajı ile betimlemektedir. Buna göre düzensiz sistemler kendiliğinden daha yüksek bir düzen aşamasına gelebilir (Sellnow vd., 2002). Bauman (2017) da düzen ve kaosu birbirinin yegane alternatifi olarak tanımlamıştı. Kendi kendine örgütlenme bu anlamda kaosu içinde sistemin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan bir düzen olarak ortaya çıkmaktadır. Kaos teorisi, kriz sonrası durumlarda geleneksel doğrusal sebep sonuç yaklaşımının ötesinde kriz iletişimini analiz etmek için geniş bir perspektif sunmaktadır. Kaos teorisi değerlerin değişimi ve işbirliği ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gibi birleştirici ilişkilere olanak tanımaktadır; krizlerin öngörülemez ve doğrusal olmayan doğasını yakalayan bir metafor sağlamaktadır. Sistemdeki küçük bir dalgalanma kaosa neden olduğu için kaos teorisi hem sistemin restore edilmesi hem de beklenmedik kesintileri/krizleri anlamının bir yöntemi olarak kriz iletişimine uygulanmıştır (Liska vd., 2013: 181). Kaotik yapılarda çatlama olduğu zaman

kriz yöneticileri hedef kamuları krizin zararından korumak için enformasyon toplamalı ve paylaşılabılır bilgiye dönüştürmelidir. Nihai amaç, krizle ilgili sistemik koşulları açıklayan yeni organizasyonel kalıpları görmektir (Liska vd., 2013: 183). Çekiciler, ortak bir amaç için insanları bir araya getiren sosyal kabuller, değerler ve prensiplerlerdir. Wheatley'e göre (1999), bireyler ve kurumlar için en önemli çekici anlam ihtiyacıdır. Benzer şekilde kriz durumlarında ilk yapılacak işlerden birisi de hedef kamulara anlamlı bir şey sunmaktır. Eylemin nedeni anlaşılmadığında paydaşlar mesajları yanlış yorumlayabilir ya da istenmeyen anlamlara sebep olabilir (Akt. Liska vd., 2013: 183). Sellnow ve diğerlerine göre kaotik kriz görüşü, kompleks ve dinamik sistem davranışını doğru tahmin etmek ya da öngörmenin mümkün olmadığı yönündedir. Onlara göre kriz, sistemdeki dengesizlik noktası, rutinler, prosedürler, varsayımlar ve diğer yapılarda oluşan bir çatalanmayı temsil eder. Kendi kendine organizasyon süreci çatallaşmanın ardından ortaya çıkabilir. Kendi kendine organizasyon tuhaf çekiciler ve fraktallar sayesinde belirir ve sonunda sistemi daha yüksek bir düzen ve karmaşıklık düzeyinde yeniden oluşturur (Sellnow vd., 2002: 274). Kaotik sistemlerde kurumlar artan belirsizlik ortamında değişime ayak uydurabilmelidir. Değişim, dinamik bir yapı ve esneklik gerektirmektedir. Organizasyonlar dinamik olmayan sistemlerin etkisi altında iken değişime uyarak değişmek ile sürüklenme arasında kalmaktadır (Yıldız, 2013: 69). Kaos yaklaşımı, zıtların aynı anda var olabileceğini söylemektedir. Örneğin "işletmeler, hem küresel hem yerel olmaları hem merkezi hem de merkezîyetçilikten uzak olmaları gerekmektedir. Uzun vade için plan yapılmalı ama yine de esnek olmalıdır" (Soydaş, 2002: 659).

Sonuç

Sürekli kaos ortamında krizler küresel bir nitelik taşımaktadır. Bilgi ve teknolojilerdeki hızlı gelişim sayesinde her hangi bir firmadaki çalkantı ekonomileri bozucu bir etkiye dönüşebilmekte, memnuniyetsiz bir müşteri markalaşmış kurumsal firmaları alt üst edebilmektedir. Ortadoğu'da ilk önce Tunus'ta birinin yaktığı ateş Birçok ülkeye yayılarak Arap Baharı diye anılan toplumsal eylemleri tetiklemiştir. Özellikle küreselleşmenin etkisi ile krizler ve kaoslar kelebek etkisi ile çok hızlı bir yayılım gösterebilmektedir. İşletmeler, kurumlar açık örgütler olduğu için çevreye karşı oldukça hassas tepkiler göstermektedir. Kriz iletişimi de hedef kamular ve paydaşlarla yoğun bir etkileşim içerisindedir. Bu etkileşim çevreden bağımsız olmadığı için kurumların yönetim süreçlerinde tüm risk ve olası kriz alanlarına karşı dikkatli olmaları gerekmektedir. Bazen önemsenmeyen bir olgu toplumsal bir tepki dalgası ile bütünleşir ve kaotik davranışlar içinde bir sürüklenme içine girer. Kaos yönetimi esnek, dinamik ve dayanıklı olmayı gerektiren bir yapıyı öngörmektedir. Öngörülemezlik nedeni ile değişime yüksek düzeyde adaptasyon kabiliyeti ve süreç temelli bir yapılanmayı gerekli kılmaktadır. Firmalar kısa, orta ve uzun vadeli stratejik yönetim planlarını yaparken kaos teorisi çerçevesinde stratejik bir kaos yaklaşımı geliştirmeli, esnek, duruma özgü ve her olasılığa karşı senaryo ve planlar oluşturmalıdır. Kaos teorisi krizleri gelişme safhasında onları biçimlendirerek ve yön vererek krizin etkilerini en aza indirmede önemli bir yere sahiptir. Yeni normalde kurumların kaos teorisinin ortaya koyduğu davranış modellerini ve düzenli düzensizlikleri daha iyi anlamalarını sağlamak için kamuoyu ve çevreyi dinamik olarak ele almalıdır. Kaos yaklaşımı krizleri olmadan önce öngörme becerisi geliştirerek firmaları bu belirsizlik içinde nasıl ayakta kalacaklarına dair bir çerçeve sunmaktadır. Kaos teorisine göre ise krizin başlangıç döneminde tırmanışa geçmeden krizi yönlendirmek mümkündür. Bunun için kurumların belirsizliklere daha hızlı cevap verebilecek, holistik bir yaklaşımla değişime uyum sağlayacak bir esneklik içinde olmaları gerekmektedir. Kaos teorisi, kurumların, örgütlerin kaotik yapıda geleneksel kriz iletişimi yöntemlerinin yanı sıra teorinin ileri sürdüğü kavramlarla krizi daha bütüncül bir perspektifle ele almayı mümkün kılmaktadır. Teori geleneksel yöntemleri dışlamamakta onlarla birlikte sürekli kriz ortamında ayakta kalabilmek için yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Kaynakça

Arıcıoğlu, M. A., & Karabıyık, H. (2019). Örgütlerin Geleceğine Bir Önerme Olarak Kaos Teorisi ve Kaos Olgusunu Anlamak. *Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, 145-156.

- Bauman, Z. (2014). *Siyaset Arayışı*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Bauman, Z. (2017). *Modernlik ve Müphemlik*. İstanbul: Ayrıntı.
- Bayramoğlu, G. (2016). Karmaşıklık Paradigması Işığında Örgüt Teorilerinin Yeniden Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 49-63.
- Bulunmaz, B. (2014). Sorun ve Kriz Yönetimi. S. Uğurlu içinde, *Günümüzde ve Gelecekte Stratejik Halkla İlişkiler* (s. 121). İstanbul: Beta.
- Çınarlı, İ. (2009). Risk Toplumunda Sorumluluk Kavramı ve Medyanın Risk İletişimindeki Rolü Üzerine. İ. Çınarlı içinde, *Belirsizlik Toplumunun Krizi* (s. 3-18). İstanbul: Beta.
- Eryeşil, N. (2009). Sivil Havacılıkta Risk ve Kriz İletişimi: THY Tekirdağ Uçağı Kazası. Y. İ. Çınarlı içinde, *Belirsizlik Toplumunun Krizi* (s. 192-196). İstanbul: Beta.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Alfa.
- Gleick, J. (2005). *Kaos*. (F. Üçcan, Çev.) Ankara: TÜBİTAK.
- Gökmen, A. (2009). Kaos Teorisinin Genel Bir Değerlendirmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 66-67.
- TDK <https://sozluk.gov.tr/>. (tarih yok). 08 18, 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Kazancı, M. (2014). Kriz Dönemleri ve Kuruluşlar. M. Akdağ, & Ü. Arklan içinde, *Kriz Yönetimi İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar* (s. 17-32). Konya: Literatürk.
- Kotler, P., & A. Caslione, J. (2017). *Kaos Yönetimi Çalkantılar Çağında Yönetim ve Pazarlama*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Kurt, E., & Kasap, R. (2011). *Karmaşanın Bilimi Kaos*. Ankara: Nobel.
- Liska, C., Petrun, E., Sellnow, T., & Seeger, M. (2013). Chaos Theory, Self-Organization, and Industrial Accidents: Crisis Communication in the Kingston Coal Ash Spill. *Southern Communication Journal*, 180-197.
- Murphy, P. (1996). Chaos Theory as a Model for Managing Issues and Crises. *Public Relations Review*, 95-113.
- NTV. (2013, 01 30). <https://www.ntv.com.tr>. 08 22, 2020 tarihinde [https://www.ntv.com.tr](https://www.ntv.com.tr/turkiye/hata-insan-egosu-ve-ihmal,uNa0Bhdu8Uq2Bq9EonkV1g#:~:text=%C4%B0li%C5%9Fkili%20Haberler&text=Challenger%20uzay%20meki%C4%9Fi%2C%2027%20y%C4%B1l,Kazada%207%20astronot%20hayat%C4%B1n%C4%B1%20kaybetti) adresinden alındı
- Okay, H. (2019, 12 28). <https://www.dunya.com>. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kaos-teorisi/459552> adresinden alındı
- Öge, S. (2005). *Düzen mi Düzensizlik (Kaos) mi? Örgütsel Varlığın Sürdürülebilirliği Açısından Bir Değerlendirme*. [dersisoyyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/683/635](https://www.dergisoyyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/683/635) adresinden alındı
- Peltekoğlu, F. B. (2007). *Halkla ilişkiler Nedir?* İstanbul: Beta yayınları.
- Ritchie, B. W. (2004). Chaos, crises and disasters: a strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism Management*, 669-683.
- Seeger, M. W. (2002). Chaos and Crisis: Propositions for a General Theory. *Public Relations Review*, 329-337.
- Sellnow, T. L., Seeger, M., & Ulmer, R. (2002). Chaos theory, informational needs, and natural disasters. *Journal of Applied Communication Research*, 269-292.
- Soydaş, A. U. (2002). Halkla İlişkiler Uygulamaları ve Yönetim Kavramına Farklı Bir Yaklaşım: Kuantum ve Kaos Teorisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 660-661.
- Tetenbaum, T. J. (1998). Shifting Paradigms: From Newton to Chaos. *Organizational Dynamics*, 21-33.
- Turuç, Ö. (2017, 12 31). Uluslararası Güvenlik Düzlemine Yönetim Bilimi Penceresinden Farklı Birbakış Stratejik Kaos Yönetimi Yaklaşımı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 45-73. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84542> adresinden alındı
- Yıldız, N. (2013). *Aşk Yüzyılı Bitti*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yıldız, N. (2013). Kaos, Kriz ve halkla İlişkileri Yeniden Düşünmek (Kamuda ve Özel kesimde). M. A. Yamanoglu, & B. Özdemir içinde, *Halkla İlişkilerin Kazancı* (s. 53-71). Ankara: De ki Basım Yayım.

Mültecilerin Temel Hak ve Özgürlüklerinin Korunması: Türk ve Etiyopya Mülteci Hukuku Bakımdan Karşılaştırmalı Bir Analiz

Temelso Gashaw GETAHUN, LL.M.¹
Hale GÜNAY, LL.M.²

Öz

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) raporuna göre, 2019 yılı itibariyle Türkiye dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülkesidir. Diğer yandan, Etiyopya uzun zamandır mülteci göçü veren ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. İronik olarak, 2014 yılı itibariyle, Uganda'nın yanında, Etiyopya da Afrika'daki en fazla mülteci barındıran ülkedir. Hem Etiyopya hem de Türk hukukunda mültecilerin temel hak ve özgürlükleri hususunda kabul edilen sistem eşitlik ve genelliktir. 1995 Etiyopya Anayasasının 25. maddesinde, herkesin dil, ırk, renk, vatandaşlık, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu hükme bağlanmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin özel olarak düzenlendiği Türkiye Anayasasının ilgili maddelerinde de haklar esas olarak yabancı-vatandaş ayırımı yapılmaksızın güvence altına alınmıştır. Bu anayasalara ek olarak, mülteciler ve sığınmacıların hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlayan farklı kanunlar, politikalar ve uluslararası antlaşmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Türk hukukuyla karşılaştırmalı olarak, Etiyopya'nın mülteciler ve diğer uluslararası koruma başvuru sahiplerine ilişkin yasal ve politika sistemini incelemektir. Bunu gerçekleştirmek için hem Etiyopya hem de Türk mülteci hukukunda yer alan bazı sosyo-ekonomik haklar, uluslararası mülteci hukukunun temel ilkeleri ışığında da analiz edilemeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Sığınmacı, İkincil Koruma, Geri-Gönderilmeme İlkesi, Kitleli Akın

Protection of Fundamental Right and Freedoms of Refugees: A Comparative Analysis of the Turkish and Ethiopian Refugee Law

Abstract

According to the report of United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Turkey is the country that hosts the largest refugee population in the world. Ethiopia, on the other hand, has long been recognized as one of the the major refugee-producing countries in the world. Ironically, as of 2014, alongside Uganda, Ethiopia has also become the second largest refugee hosting country in Africa. It goes without saying that equality and non-discrimination are the core principles underpinning both countries' legal and normative framework for refugee protection. Article 25 of the 1995 Ethiopian Constitution stipulates that everyone is equal before the law without discrimination on grounds of language, race, colour, citizenship, gender, political thought, philosophical belief, religion, and similar reasons. Fundamental rights and freedoms laid out in the relevant articles of Turkey's Constitution are also guaranteed without discrimination of foreign-nationals. In addition to their respective constitutions, there are also different laws, regulations and international treaties aimed at protecting the rights and freedoms of refugees and asylum seekers. The main purpose of this study is to examine Ethiopia's legislative and policy framework on refugees and other international protection applicants in comparison with Turkey's refugee law. With the aim of doing that, some socio-economic rights contained in both Ethiopian and Turkish refugee protection laws will also be analyzed in lights of the basic principles of international refugee law.

Keywords: Refugee, asylum seekers, subsidiary protection, the principle of nonrefoulement, mass- influx

¹ Central European University İnsan Hakları mezunu, gashaw_temelso@alumni.ceu.edu, <https://orcid.org/0000-0001-6885-5388>

² İnsan Hakları Hukuku Uzmanı, gunay_hale@alumni.ceu.edu, <https://orcid.org/0000-0002-0560-2276>

Giriş

Günümüz mülteci hukukunun en temel kavramlarından olan zulüm, sığınma ve zorunlu göç insanlık tarihinin çok eski dönemlerine kadar uzansa da uluslararası hukukun bir dalı olarak uluslararası mülteci hukukunun temelleri 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine (İHEB) dayanmaktadır. 2. Dünya Savaşı sebebiyle çok sayıda Yahudi başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere çeşitli ülkelere sığınmacı olarak göçmüştür (Grossmann, 2012: 61). Böyle bir dönemde, her insanın insan olmasından doğan temel, vazgeçilemez ve devredilemez hakları olduğu fikri temelinde şekillenen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi sığınma hakkını tanımlayarak uluslararası mülteci hukukunun temellerini atmıştır. Beyannamenin 14. Maddesinin 1. fıkrasında sığınma hakkı; *'Herkes zulüm karşısında başka ülkelerden sığınma talebinde bulunma ve sığınma olanağından yararlanma hakkına sahiptir'* şeklinde tanımlanmıştır (UDHR, 1948). Her ne kadar İHEB bir Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararı olup hukuken onaylayan devletler açısından bir bağlayıcılığı olmasa da kendisinden sonraki hukuki gelişmelere ilkesel bir dayanak teşkil etmektedir. Nitekim bildiriye takip eden dönemde 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Protokoldü Birleşmiş Milletler üye devletlerince kabul edilmiştir (UNGA, 1951 ve 1967). İşbu sözleşmelerle bugünkü uluslararası mülteci hukukun kapsamını, temel ilkeleri ve mülteci koruma sistemini temel prensipleri ortaya çıkarmıştır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) raporuna göre, Türkiye dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülkesidir (UNHCR Turkey, 2020). Özellikle 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sebebiyle ülkeye kitlesel mülteci akını başlamıştır. Ancak iç hukukta mülteci hukukunun oluşumu çok yenidir. 2013 yılında Resmî Gazetede yayımlanan 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile uluslararası standartlarda bir Türk mülteci hukukundan söz edilebilir. Türkiye'nin mülteci hukuku ülkenin karşı karşıya kaldığı kitlesel mülteci göçünün yönetiminden edildiği tecrübeler ve güncel göç politikalarıyla şekillenmiştir. Bu kapsamda Türk mülteci hukuku halen gelişmekte ve değişmektedir.

Diğer yandan, Etiyopya Afrika'nın en çok mülteci nüfusuna sahip ikinci ülkesidir (UNHCR Ethiopia, 2020). BM raporuna göre; Etiyopya'da 21 ülkeden, bir milyondan fazla mülteci bulunmaktadır.³ Bu kadar fazla sayıda mülteciye ev sahipli yapmasına rağmen, Türkiye'de olduğu gibi Etiyopya'nın da uluslararası standartlarda bir mülteci hukukunun olması oldukça yakın zamanda gerçekleşmiştir. 17 Ocak 2019 yılında Etiyopya parlamentosu 2004 tarihli Mülteci Kanununda değişikliğe giderek, mültecilere geniş sosyal ve ekonomik haklar tanımıştır. Kabul edilen bu değişikliklerle, Etiyopya Mülteci Kanunu Afrika'nın en ilerici mülteci kanunu olarak kabul edilmektedir (UNHCR, 2019-b).

İki ülkenin de ev sahipliği yaptığı mülteci nüfusu ve mülteci hukuk sistemlerinin yeni gelişmeye başladığı düşünüldüğünde, Türk ve Etiyopya mülteci hukukunun karşılaştırmalı analizi hem iki ülkede yaşayan mültecilerin korunması hem de var olan mülteci haklarının iyileştirilmesine kaynak teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma uluslararası mülteci hukukundaki temel ilke ve prensipleri dayanak alarak, Türk ve Etiyopya mülteci hukukunun kapsamını, sınırlarını ve mültecilerin sahip olduğu hakları iki ülkenin güncel mülteci politikaları ve sosyal dinamikleri ışığında karşılaştırmalı

---

³ The South Sudanese make up the largest number with a refugee population of 342,591 followed by Somalis (245,272), Eritreans (165,525 1), Sudan (40,519) Yemen 1,611 and 5,561 other nationalities. In the last 6 months of 2018 alone about 60,000 refugees were registered in Ethiopia.

olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Makalede öncelikle uluslararası mülteci hukukunda yer alan temel kavram ve ilkeler açıklanacak, akabinde Türk ve Etiyopya mülteci hukukundaki temel hak ve prensipler incelenecek ve son olarak güncel sığınma politikaları ve sosyal dinamiklerin Türk ve Etiyopya mülteci hukukunun şekillenmesindeki etkileri tartışılacaktır.

Uluslararası Mülteci Hukuku: Kapsam, Sınırlar ve Temel İlkeler

1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, diğer bir adıyla Cenevre Sözleşmesi, mülteci statüsünü, mültecilerin haklarını ve taraf devletlerin mültecilerin korunmasına ilişkin sorumluluklarını tanımlayan kilit bir BM çok taraflı sözleşmesidir. 1951 Sözleşmesi, yapıldığı zaman ve şartlar itibarıyla II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan nüfus hareketine yönelik düzenlemelere odaklandığı için, tarih ve coğrafi konum bakımından iki adet sınırlama içermektedir. Sözleşme’nin giriş bölümünde yer alan ‘1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da meydana gelen olaylar’ şeklindeki ifade, Sözleşme’nin zaman bakımından uygulanabilmesini zorlaştırmış, devam eden nüfus hareketleri gerçeği göz önüne alındığında kapsamının genişletilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1967’de yapılan protokol ise tarih ve coğrafi sınırlamasını ortadan kaldırmıştır.⁴ Bu kapsamda mülteci:

ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir.

Her ne kadar 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme ve 1967 Protokolü uluslararası mülteci hukukunun temel kaynakları olsa da mülteci hukuku insan hakları hukuku, uluslararası insani hukuk ve uluslararası teamül hukukunun temel prensiplerinden de etkilenmektedir. Cenevre Sözleşmesinde belirlenen temel kavram ve ilkelerin yorumlanmasında Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklar Sözleşmesi başta olmak üzere diğer uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmeleri, BM İnsan Hakları Genel Yorumları ve insan hakları mahkeme kararlarının etkisi vardır (McAdam, 2007).

Sözleşme kapsamında mülteci tanımı net bir şekilde yapılmış olsa da tanımın içerdiği kavramlar hukuki yoruma açık olup yapılan geniş ya da dar yorumlamaya göre kişinin mülteci statüsüne sahip olup olmadığı değişmektedir. Öncelikle, bir kişinin uluslararası hukukta mülteci olarak kabul edilebilmesi için ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağı yönünde haklı sebeplere dayalı bir korkusunun olması gerekmektedir. Tanım içinde yer alan ırk, din, tabiiyet ve siyasi düşünceye dayalı ayrımcılık uluslararası sözleşmelerde net bir şekilde tanımlandığından yoruma çok mahal vermemektedir. Ancak bu ayrımcılık temellerinden belli bir toplumsal gruba mensubiyet kategorisi yoruma oldukça açıktır.⁵ BMMYK’nın tanımına göre, belli bir toplumsal grup: zulme uğrama riski dışında ortak bir özelliği paylaşan ya da toplum tarafından bir grup olarak algılanan topluluktur. Grubun ortak özelliği genellikle doğuştan gelen, değiştirilemez ya da kimliğe, vicdana veya hakların kullanılmasına

⁴ Protokol’ün 1.2. maddesine göre, Sözleşme’deki tanımdan “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda” ve “söz konusu olaylar sonucunda” ifadeleri çıkarılmış ve Sözleşme’nin zaman bakımından getirdiği kısıtlama ortadan kaldırılmıştır.

⁵ Bknz: korunan özellikler yaklaşımı ve ortak özellikler yaklaşımı.

temel teşkil eden bir karakterdedir.⁶ Belli bir toplumsal gruba aidiyet kategorisi BMMYK’ca toplumsal cinsiyet temelli olarak yorumlanmıştır.⁷ Bu kapsamda, cinsiyete ve/veya cinsel yönelime dayalı zulüm bu kategori kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak bu noktada sözleşmeye taraf devletlerin mülteci tanımındaki unsurları, özellikle belli bir toplumsal gruba aidiyet kategorisini, nasıl yorumladığı taraf devletlerin mülteci hukukunun mülteciye sağladığı korumanın kapsamını doğrudan belirlemektedir. Özellikle insan haklarının evrenselliği fikrine kültürel rölativist argümanlarla sıkça meydan okuyan ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık kategorisini reddeden ülkelerde toplumsal cinsiyete dayalı sığınma başvuruları da değerlendirmeye alınmamakta ve/veya reddedilmektedir (Kalamar, 2015). Taraf devletlerin sözleşmeyi yorumlama serbestisinin sınırlarının belirlenmesinde aşağıda açıklanacak olan ilkeler önem arz etmektedir.

Geri Gönderme Yasağı (Non-Refoulement)

1951 Cenevre Sözleşmesine göre, *hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri gönderemeyecek veya iade edemeyecektir* (Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, 1951: m 33). Geri gönderme yasağı diğer birçok uluslararası sözleşme ve insan hakları belgelerinde de yer almaktadır (UNGA, 1948b). Ayrıca, AİHS'nin 3. maddesi de mahkeme tarafından mutlak bir geri gönderilmeme güvencesi olarak yorumlanmaktadır (Soering v. The United Kingdom, 1989). Sözleşmenin 3. maddesine göre, 'hiç kimse işkenceye, gayri insani veya aşağılayıcı ceza veya muameleye tabi tutulamaz. AİHM'nin yerleşik içtihadına göre, sınır dışı edilme işleminin sonucu olarak bir kişinin gönderildiği ülkede 3. maddeyi ihlal eden bir muamele görme konusunda gerçek bir riske maruz kalacağını gösteren önemli sebeplerin varlığı halinde, bu sınır dışı işleminin icrası 3. maddenin ihlalini oluşturacaktır.

Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağı bir manada eşitlik ilkesinin negatif bir anlatımla ifade edilmiş şeklidir. Bu açıdan yabancıların hak ve özgürlüklerinin düzenlenmesinde başvuru sistemlerinden birisi olarak da görülebilir. Ayrımcılık yasağı bireylerin temel hak ve özgürlüklerden herhangi bir ayrımcılığa uğramaksızın faydalanmalarını öngörmektedir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 3. maddesine göre, *'taraf devletler, bu Sözleşme hükümlerini mültecilere, ırk, din veya geldikleri ülke bakımından ayırım yapmadan uygulayacaklardır'* (Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, 1951: m 3).

Teori ve Uygulamada Türk Mülteci Hukuku

Türkiye'nin göç ve mültecilerin korunmasına ilişkin ulusal yasama tarihi nispeten yenidir (Büyükcılık 2014: 12). Türkiye, uluslararası düzeyde, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne ve 1967 Protokolü'ne taraftır. Ancak koyduğu çekinceyle, coğrafi sınırlama uyarınca uygulamakta, sadece Avrupa'dan gelenleri mülteci olarak kabul etmekte ve Avrupa dışından gelenleri ise “şartlı mülteci” olarak adlandırmaktadır.

⁶ UNHCR, Guidelines on International Protection No. 2: “Membership of a Particular Social group” within the context of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or its 1967 Protocol relating to the Status of Refugees (HCR/GIP/02/02), 7 May 2002.

⁷ Ibid.

Türk mülteci hukukunun en yeni ve güncel kaynağı 11 Nisan 2013 tarihinde yürürlüğe giren, 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunudur (YUKK).⁸ Kanun ile göçle ilgili politika ve stratejileri düzenlemek üzere İçişleri Bakanlığı bünyesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) oluşturulmuştur. GİGM'nin başlıca görevleri; ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu, yabancıların Türkiye'ye girişi, Türkiye'de kalışı, Türkiye'den çıkarılması, sığınma başvurularının işlenmesi, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunması ile ilgili görevleri ve prosedürleri uygulamaktır (Yılmaz, 2017).

YUKK üç tür uluslararası koruma sağlar: "mülteci", "şartlı mülteci" ve "ikincil koruma". Uluslararası korumaya ek olarak, Suriye'den gelen kitlesel göçleri düzenlemek için "geçici koruma" rejimi oluşturulmuştur.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye uyguladığı coğrafi sınırlama kapsamında sadece Avrupa devletlerinden gelen sığınmacıları hukuken mülteci olarak kabul etmektedir. Kanun coğrafi sınırlama dışında, 1951 Cenevre Sözleşmesinde belirtilen mülteci tanımını aynen alarak kanunlaştırmıştır. Kanun, Avrupa dışından gelen ve tanımda sayılan diğer mülteci olma koşullarını sağlayan sığınmacılar ise "şartlı mülteci" olarak tanımlamıştır.

Mülteci ve şartlı mülteci statülerine ek olarak, Türk mülteci hukukunda "ikincil koruma" statüsü bulunmaktadır. İkincil koruma;

Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüyü ifade eder (YUKK, 2013: m. 62).

Görüldüğü üzere, Türk mülteci hukukunda uluslararası koruma kategorileri ikincil koruma statüsüyle genişletilmiş ve uluslararası insan hakları hukukuna entegre bir mülteci rejimi oluşturulmuştur.

Uluslararası korumadan ayrı olarak, Türk mülteci hukukunda kitlesel göçleri düzenlemek amacıyla geçici koruma statüsü oluşturulmuştur. Buna göre geçici koruma;

Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak Türkiye sınırlarına gelen veya sınırları geçen yabancılara sağlanabilecek korumadır (YUKK, 2013: m. 63).

Türkiye'nin iç hukukunda yalnızca Avrupa ülkelerinden gelen kişileri mülteci olarak tanımmasının yarattığı ikili sistem, sığınmacıların etkin korumaya ulaşmasında çeşitli engeller yaratmaktadır. Uluslararası koruma başvurusu yapmak isteyen sığınmacılar öncelikle YUKK'ya dayalı GİGM'ye başvuru yapmalı, uluslararası hukuk kapsamında mülteci statüsü else etmek için ise BMMYK'ne mültecilik başvurusunda bulunması gerekmektedir. İç hukuktaki ikili sistem, hali hazırda ulusal ve yasal prosedürleri bilmeme, dil bariyeri gibi birçok nedenlerle haklarına erişmekte güçlük yaşanan sığınmacıların bu sorununu daha da derinleştirmektedir. Ayrıca, Suriyeli mülteciler geçici koruma sahibi

⁸ Resmî Gazete, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 10 Nisan 2013.

statüsünde olduklarından, uluslararası koruma başvurusunda bulunamıyorlar. Bu durum genel olarak yasal bir şiddet yaratmaktadır (Kivilcim, 2016).

Her ne kadar YUKK'da, uluslararası mülteci hukukunun temel prensipleri olan geri gönderme yasağı ve ayrımcılık yasağı aynen alınarak iç hukukun bir parçası haline getirilmiş olsa da bu ilkelerin uygulanmasında problemler bulunmaktadır. Aşağıda daha detaylı açıklayacağımız üzere, Türk mülteci hukuku uygulamada keyfi, tepkisel ve rölativist yorumlanmaktadır.

Türk mülteci hukukunun uygulanmasında karşılaşılan en büyük problemlerden biri temel prensiplerin keyfi yorumlanmasıdır. Bu keyfiyet doğrudan politik bir tercih sonucu olabildiği gibi, kamu görevlilerinin mültecilerin haklarına yönelik bilgi eksikliğine dayalı eksik ve/veya yanlış yönlendirmesinden de kaynaklanabilmektedir. İlk duruma örnek olarak, Afgan sığınmacıların uluslararası koruma başvurularının alınmaması verilebilir. Afgan sığınmacılar, Türkiye'de Suriyeli sığınmacıların ardından en büyük ikinci mülteci grubunu oluşturmaktadır (UNHCR Turkey, 2020). Çoğunluğunu genç ve bekar erkeklerin oluşturduğu Afgan düzensiz göçmenler, Türkiye tarafından bir iç güvenlik sorunu olarak görülmekte olup, Türkiye Afganistan'dan gelen düzensiz göçü engellemek için çalışmaktadır (Alakuş & Uzan, 2020). Bu sebeple Türkiye'ye gelen ve uluslararası koruma başvurusunda bulunmak isteyen birçok Afgan sığınmacının başvuruları İl Göç İdaresi tarafından kabul edilmiyor, kabul edilse dahi başvuru tarihi olarak çok ileri tarihlere randevu veriliyor (Leghtas & Thea, 2018).

Türk mülteci hukuku belli dönemlerde toplumsal beklentilere bir yanıt olarak tepkisel bir şekilde de uygulanmaktadır. Türkiye'de gittikçe artan bir mülteci karşıtlığı bulunmaktadır (Kardeş vd., 2017). 2019 yılında mültecilere yönelik artan tepkilerin ve Türkiye'nin düzensiz göçle mücadele politikaları kapsamında, İç İşleri Bakanı Süleyman Soylu, *'İstisnaların dışında İstanbul'da Suriyeli kaydı almıyoruz. Suriyeli kaydına İstanbul kapalıdır.'* şeklinde açıklamada bulunarak İstanbul'da bulunan kayıt dışı Suriyeli göçmenlerin kayıt altına alınması için kendilerine süre tanıdığı, süresi içinde kayıt olmayan kaçak göçmenlerin ise sınır dışı edileceğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında; *'Hiç kimsenin kendi anlayışını başkasına dayatmasına, yerleşik düzeni bozmasına müsaade etmemiz mümkün değildir.'* diyerek Suriyelilerin toplumsal uyumuna yönelik çalışmalar başlatacaklarını belirtmiştir (Euronews, 28 Temmuz 2019). Suriyeli mültecilere yönelik artan negatif toplumsal algılar ve yaşanan sosyal uyumsuzluklar Türk mülteci hukukunun temel prensiplerini tepkisel politikalarla yeniden şekillendirmektedir. Kayıt dışı Suriyeli mültecilerin sınır dışı edilmesi geri gönderme yasağı ilkesine açıkça aykırı olmasına rağmen, bu tartışmalar hak temelli bir alandan kayarak iç güvenlik, sınır güvenliği ve toplumsal uyum çerçevesinde tartışılmaktadır (Euronews, 23 Temmuz 2019).

Son olarak, Türk mülteci hukuku uygulamada rölativist olarak yorumlanmakta olup mültecilerin hak ve özgürlüklerinin koruma kapsamı daraltılmaktadır. Bir önceki bölümde açıklandığı üzere, mülteci tanımı içinde yer alan bazı kavramlar yoruma açık olup, yapılan yoruma göre mülteci korumanın kapsamı daralmakta veya genişlemektedir. Özellikle belli bir sosyal gruba aidiyet kavramı BMMYK tarafından toplumsal cinsiyet temelli bir şekilde yorumlanırken, bazı taraf devletler bu yorumu reddetmektedir. Her ne kadar Türk mülteci hukukunda mülteci tanımının unsurları uluslararası mülteci hukukuyla paralellik gösterse de işbu unsurların BMMYK tarafından benimsenen yorumdan daha dar bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Buna göre, özellikle toplumsal cinsiyete temelli ayrımcılığa dayalı sığınma başvuruları Türkiye tarafından kabul edilmemektedir. Yakın zamanda, İran'da kadınlara uygulanan zorunlu başörtüsü uygulamasına karşı duruşu sebebiyle İran'da idam cezasına çarptırılıp Türkiye'ye sığınan aktivist Meryem Şariatmedari İran'a iade edilmek üzere göz altına alınmıştı (Euronews, 8 Eylül 2020). Meryem'in sınır dışı kararına karşı açılan davada halen İdare Mahkemesi kararı beklenmektedir. Yine başka bir İranlı feminist aktivist olan Nasibe Şensai Edirne geri gönderme merkezinde idari

gözetime alınmış olup İran'a geri gönderilme tehlikesi içindedir. Görüldüğü üzere her ne kadar Türk mülteci hukukunda geri gönderme yasağı ilkesi benimsenmiş ise de uygulamada, mülteci hukukunun temel ilkeleri çeşitli şekillerde esnetilmekte ve mültecilerin hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı şekilde yorumlanmaktadır.

Türk Mülteci Hukukunda Sosyal ve Ekonomik Haklar

Türk mülteci hukukunda hukuk güvenliği, adalete erişim gibi negatif hakların yanında, mültecilerin sosyal ve ekonomik hakları da düzenlenmiştir. Bu kapsamda sağlık hakkı, eğitim hakkı ve çalışma hakkı incelenecektir. Kitlese Suriyeli mülteci akınının başlangıcında, hegemonik siyasi söylem, Suriyeli sığınmacıların iç savaş sona erdiğinde ülkelerine geri dönecek "misafirler" oldukları şeklindeydi (Erdoğan, 2012). Türkiye'nin ilk dönem mülteci politikaları böyle bir geçicilik fikri temelinde şekillenmiştir. Zamanla Suriyeli mültecilerinin "geçiciliğinin" devletin tahmin ettiğinden daha uzun sürmesiyle, politikalar da uzun vadeli ve entegrasyona dayalı şekilde değişmiştir (Ateşok, 2018: 20). Bu sebeple, mültecilerin uzun vadede Türk toplumuna entegrasyonunu hedefleyen yeni politikalar benimsenmiştir.

Eğitim Hizmetlerinden Faydalanma Hakkı

Türk hukukuna göre çocuklar için "temel eğitim", her biri dörder yıllık üç seviyeye bölünmüş şekilde toplam on iki yıldır. Yabancı uyruklular da dahil olmak üzere Türkiye yargı alanındaki tüm çocuklar, devlet okulları tarafından verilen "temel eğitim" hizmetlerine erişim hakkına sahiptir. Geçici koruma yararlanıcısı veya uluslararası koruma yararlanıcısı olarak kayıtlı tüm çocuklar, temel eğitim için devlet okullarına kaydolma hakkına sahiptir (YUKK, 2013: m. 98). Kimlik kartına sahip uluslararası/geçici koruma statüsü sahipleri, çocuklarını yalnızca kayıtlı şehre kaydettirebilirler. Kimlik kartı olmayan Suriyeli mülteciler, devlet okullarına sadece "misafir öğrenci" olarak gidebilmekte, derslere katılabilmekte, ancak misafir öğrenci olarak derslerden herhangi bir derece veya akreditasyon alamamaktadır (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2019). Kimlik kartı olmayan diğer sığınmacılar için ise böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, 2011 Suriye krizinin başlarında, mültecilerin eğitimi kamplarda kurulan Geçici Eğitim Merkezlerinde (GEM) sağlanmakta iken, ilerleyen zamanlarda GEM'ler kapatılmış ve mülteciler çocuklarını devlet okullarına kayıt yaptırmaları teşvik edilmiştir (Ateşok, 2018: 26).

Sağlık Hizmetlerinden Faydalanma Hakkı

Sağlık hakkının bir parçası olarak sağlık hizmetlerine erişiminin kapsamı sığınmacının Türkiye'deki yasal statüsüne göre değişmektedir. Geçici koruma statüsündeki Suriyeli mülteciler kayıt olduktan sonra bir Türk vatandaşı gibi sağlık hizmetlerine erişme hakkına sahipken, Aralık 2019'da Kanunda yapılan yasal değişiklikle, herhangi bir sağlık güvencesi olmayan ve ödeme gücü bulunmayanlar uluslararası koruma altındaki kişilerin 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümlerine tabiiyeti başvuru kaydından itibaren bir yıl süre ile sınırlandırılmış ve süresi dolan kişilerin sağlık hizmetlerinden ücretsiz faydalanma hakları iptal edilmiştir (YUKK, 2013: m. 98). Bu durum bir çok hak ihlallerinin yaşamasına yol açmıştır. Sosyal sigortaları iptal edilen uluslararası koruma statüsü sahipleri, sağlık masraflarını karşılayacak finansal araçlardan yoksun olduklarından, kalıcı fiziksel ve ruhsal sağlık kaybı yaşamakta hatta sağlık hizmeti alamadıklarından yaşamlarını kaybetmektedirler (Mülteci Medyası, 2020).

İş Gücüne Katılma Hakkı

Mülteci veya ikincil koruma statüsü sahibi, statü almasından itibaren bağımlı veya bağımsız olarak çalışabilirken, başvuru sahibi veya şartlı mülteci, uluslararası koruma başvurusu tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için başvurabilir (D.R.C, 2019). Bazı meslekler özel kanunlarla yabancılara yasaklanmıştır. Bunlar memurluk, avukatlık, noterlik, eczacılık, hastabakıcılık, veterinerlik ve güvenlik görevciliğidir. Mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak mülteciler ve başvuru sahipleri çalışma izninden muaf tutulmuştur. Burada Türk mülteci hukukunun iş gücüne katılımı hak temelli bir yaklaşımdan ziyade ekonomik ve pragmatik bir temelle düzenlemiş olduğu görülmektedir.

Serbest Dolaşım Hakkı

Türk mülteci hukukunda devlet başvuru sahibinin/mültecinin serbest dolaşımını kısıtlayabilmektedir. Buna göre, mülteciler kayıtlı oldukları şehirden başka bir şehir gitmek istediklerinde kayıtlı oldukları İl Göç İdaresinden yazılı seyahat izni almak zorundadırlar. Bu durum birçok hak ihlaline yol açmaktadır. Uluslararası ve geçici koruma için kayıtları, başvuranın ikamet ettiği ildeki İl Göç İdaresi Müdürlüğü (İGİM) tarafından yönetilmektedir. Bununla birlikte, İstanbul gibi bazı şehirler artık kayıt başvurusunu kabul etmediğinden ve bu şehirlerde yaşayan sığınmacılar başvurusunda bulunabilmek için diğer şehirlere gitmeleri gerekmektedir; ancak ulaşım firmaları, özellikle şehirlerarası otobüs firmaları, bilet satmak için başvuruculardan kimlik kartlarını göstermelerini istemekte aksi halde fahiş miktarda bilet ücreti talep etmektedirler (Cloeters & Osseiran, 2019).

Sonuç olarak, her ne kadar sosyal ve ekonomik haklar doğası itibarıyla bir ülkenin ekonomik kapasitesinden bağımsız düşünülmesi de taraf devletler mevcut kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak, herhangi bir ayrımcılık yapmaksızın ülke sınırları içindeki herkesin bu temel haklara erişimini sağlamakla yükümlüdür. Türk mülteci hukuku kapsamında, mültecilerin ekonomik ve sosyal haklara erişimi değerlendirildiğinde öncelikle sağlık hakkının uluslararası koruma statü sahiplerini dışlayıcı şekilde uygulandığı görülmektedir. Onun dışında, mültecilerin hukuken sahip oldukları haklara pratikte erişimlerini engelleyen dil bariyeri, bilgi eksikliği ve yetersiz kapasite gibi birçok etken bulunmaktadır (Koç, 2018). Türkiye'nin mültecilerin uluslararası ve ulusal hukuktan doğan pozitif yükümlülüklerini yerine getirebilmesi bu engellerin aşılması yönünde politikaların geliştirilmesine bağlıdır.

Etiyopya Mülteci Hukuku: Tanımlar, İlkeler ve Mülteci Hakları

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi'ni onayladıktan ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'ne katıldıktan sonra, uzun bir süre iç hukukunda konu hakkında genel bir düzenleme bulundurmayan Etiyopya'nın, mülteci hukukuna ilişkin ulusal mevzuatına bakıldığında, öncelikle farklı kanunlardaki birbirinden ayrı hükümlerle mülteci sorununa çözüm aradığı bir dönem göze çarpmaktadır (Teferra, 2017: 5). Etiyopya Federal Cumhuriyeti'nde mülteci ve sığınmacılar konusunda ilk genel düzenleyici hukuki belge, 2004 tarih ve 409 sayılı Mülteci Kanunu'dur.⁹ Öncelikli olarak statü belirleme prosedürlerine odaklanan bu yasa, mültecilerin 1951 Sözleşmesi ve Afrika Mülteci Sözleşmesi kapsamında uygun oldukları bazı hakları açıkça ifade etmemiş ve yeterince genişletmemiştir. Benzer şekilde, hükümetin stratejik yönünü belirleyen kapsamlı bir politika aracı yoktur (Woldetsadik vd., 2019). BMMYK'nin mültecilere kampların dışında yaşama fırsatı verilmesi gerektiğini savunan 'Alternative to Camps' (ACP) politikasını proaktif bir şekilde teşvik etmesine

⁹ The Ethiopian refugee proclamation number 409/2004.

rağmen, Etiyopya'nın 'Out-of-Camp policy' (OCP) yalnızca sınırlı bağlamda uygulanmıştır (Tsion, 2018: 2).

Doğu Afrika'da meydana gelen mülteci hareketlerinin özel karakterleri ve yukarıdaki belirtilen eksikleri dikkate alarak, 2019 yılında Halk Meclisi Temsilcisi yeni Mültecileri Koruma Kanunu onaylamıştır.¹⁰ Kanunu, giriş bölümünde, yeni mülteci hukuku rejimini benimsemenin en temel hedeflerinden birinin, Etiyopya'nın taahhüt ettiği uluslararası ve bölgesel yükümlülükleri etkin bir şekilde uygulamak olduğunu belirtilmektedir. Etiyopya'nın mülteci politikasının değişmesi Eylül 2016'da New York'taki Mülteciler ve Göçmenler Zirvesi'nde verdiği taahhütlerle de yakından ilgilidir. Bu bakımdan gözden geçirilmiş yasa, Etiyopya'nın Mültecilere Yönelik Müdahale Çerçevesinde (CRRF) verdiği dokuz taahhüdün bir yansımasıdır (Thomas, 2017). Bu 'de Kanun'da mülteci tanımında 1. maddenin 1. fıkrasında temel olarak, Cenevre Konvansiyonu'ndaki tanım, coğrafi ve zaman sınırlaması olmaksızın alınmış; 2. fıkrasında ise mültecilik;

“aynı zamanda, kendi menşe ülkesinin ya da vatandaşı olduğu ülkenin bir bölümünde ya da tümünde dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle, menşe ülkesi ya da vatandaşı olduğu ülke dışında bir başka yerde sığınma aramak için daimi ikamet ettiği yeri terk etmeye zorlanan herkes”

olarak tanımlanmış ve ciddi anlamda genişletilmiştir.¹¹ Bu yeni kanunda, 1951 Sözleşmesi'ndeki tanımın yanı sıra, bazı insancıl nedenlerle sığınma talebinde bulunan kişilere de sığınma hakkının verileceğinin düzenlenmiş olması, bu kanunda sağlanan koruma kapsamının Türk Hukuku'ndan daha geniş olduğu anlamına gelmektedir. Bazı devletler “mülteci” tanımlamasına uymayan; ancak uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişilerin, “de facto mülteci”, “savaş mülteci”, “insani sığınmacı” gibi statüler altında ülkelerinde kalmalarına izin vermektedir (McAdam, 2005). Türk hukuk açısından, 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nden yararlanamayan (Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen); ancak kaçtıkları ülkelere dönme konusunda haklı korkuları bulunan kişileri (uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişileri) ikincil koruma statü verilirken, Etiyopya Mülteci Koruma Kanuna göre ise, bu tür kişileri Mülteci olarak değerlendirilmektedir. Örnek olarak, Etiyopya Mülteci Koruma Kanunu 6. Maddesi uyarınca, bir kişinin söz konusu korkusunun sebepleri ülkeden ayrıldıktan sonra meydana gelse bile, 5. Maddede belirtilen kriterleri yerine getirmesi halinde, mülteci olarak kabul edilmektedir.

Kitlesel Akın

AB Konseyi Direktifi'ne göre, kitlesel akın, özel bir bölge ya da coğrafi alandan gelen çok sayıda yer değiştirmiş kişinin, topluluk sınırlarına varması anlamına gelmektedir (Ergüven & Özturanlı, 2013:1011). Etiyopya Mülteci Koruma Kanuna göre, bireysel başvuru imkânının olmadığı durumlarda kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara Mülteci statüsü sağlanabilir (Nigusie, 2018: 27). Başka bir deyişle, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ülkesine geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak gelen yabancılara Mülteci statüsü verilmektedir.

¹⁰ National Legislative Bodies / National Authorities, Ethiopia: Proclamation No. 1110/2019, 27 February 2019, available at: <https://www.refworld.org/docid/44e04ed14.html> [accessed Dwc 2020]

¹¹ Benzer şekilde, 10 Eylül 1969 tarihli “Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen ABÖ Sözleşmesi” mülteci tanımının, 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü tanımının yanı sıra, “yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenini ciddi olarak bozan diğer durumlardan dolayı hayatları, güvenlikleri ya da özgürlükleri tehdit altında olduğu için ülkelerinden kaçan kişileri”de kapsadığı ilan edilmiştir. Ayrıca her mülteci ve sığınmacı Afrika'da uygulanan genel insan hakları sisteminden de faydalanmaktadır (Getahun T. 2019).

Türkiye ise kitlesel halde yapılan sığınma başvurularında bireysel olarak her bir müracaatın ele alınmasının getireceği güçlükler ve acilen gelen kitleler için koruma tedbirlerinin uygulanma zorunluluğu pragmatik bir yöntem olarak Geçici Koruma formülünü oluşturmaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere Geçici Koruma, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak Türkiye sınırlarına gelen veya sınırları geçen yabancılara sağlanabilecek korumadır. Dolayısıyla geçici koruma uluslararası koruma statülerinden biri değildir (Özel, 2018:1012). Yönetmelik geçici korunanların uluslararası koruma statülerinden herhangi birini doğrudan elde etmiş sayılmayacağını ayrıca vurgulamıştır.

Geri-Gönderilmeme (Non-Refoulement) İlkesi

Etiyopiya Mülteci Kanununun 12. Maddesi “Bu Kanun kapsamındaki hiç kimse, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemez.” şekilde düzenlemektedir. Dolayısıyla Etiyopya mevzuatında Etiyopya’da yasal olarak ikamet eden bir mülteci, ulusal güvenlik ve kamu düzeni gerekçesi dışında sınır dışı edilmeyecektir.

Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağı gerek uluslararası sözleşmelerde gerek iç hukuk düzenlemeleri ile devlet uygulamalarında kabul edilmiş bir esastır. Ayrımcılık yasağına ilişkin hükümlere büyük ölçüde temel hak ve özgürlüklerle ilgili sözleşmelerde rastlanmaktadır. Bazen de, “Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Sözleşmesinde olduğu gibi sırf ayrımcılığı yasaklamayı konu edinen sözleşmeler de bulunmaktadır. Bu eşitlik ilkesi Federal Etiyopya Anayasasına¹² ve mülteciler için geçerli olan ilgili yasalara dahil edilmektedir.

Etiyopya hukukunda yabancıların temel hak ve özgürlükleri hususunda kabul edilen sistem “eşitlik ve genellik”tir. 1995 Anayasasının 25. maddesinde, herkesin, dil, ırk, renk, vatandaşlık, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu hükme bağlanmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin özel olarak düzenlendiği Anayasanın ilgili maddelerinde de haklar, esas olarak, yabancı-vatandaş ayırımı yapılmaksızın güvence altına alınmıştır. Kişi hak ve özgürlükleri Etiyopya Anayasasının Üçüncü Bölüm “Kişinin Hakları Ve Özgürlükleri” Başlığı altında düzenlenmiştir. Bu haklar Anayasamızın 13.m vd. maddelerinde güvence altına alınmıştır. Anayasanın ilgili hükümleri vatandaş-yabancı ayırımı yapılmaksızın uygulanmalıdır. Zira Anayasa’da ‘herkes’ ‘kimseye’ terimleri kullanılmış ve birkaç istisna¹³ dışında yabancılar ve vatandaşlar arasında ayırım yapılmamıştır. Mülteciler bu hak ve özgürlüklerden eşitlik esasına göre, vatandaşlardan farksız olarak yararlanacaktır.¹⁴ Örnek olarak, Md. 14 “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz,

¹² Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, 21 August 1995.

¹³ Anayasamız’da eşitlik ve genellik sistemi benimsenmiş olsa da, yabancıların bazı hakları sınırlanmış veya yasaklanmıştır. Anayasada siyasî haklar da, vatandaşlar için teminat altına alınmıştır. Örneğin bkz. Anayasa m. 38/1: “Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir.” Anayasa m. 38/2: “Onsekiz yaşını dolduran her Etiyopiya vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma haklarına sahiptir.”

¹⁴ Yaşam hakkı, bir kişinin güvenliği ve özgürlük (14-17. Maddeler), insanlık dışı muameleye karşı korunma (madde 18), tutuklanan ve suçlanan kişilerin hakları (19. ve 20. maddeler), gözaltında tutulan ve hükümlü kişilerin hakları şahıslar (madde 21), ceza hukuku ve çifte tehlikenin geriye dönük olarak uygulanmamasına (madde 22 ve 23) yönelik yasak, onur ve itibar hakkı (madde 24), mahremiyet hakkı (madde 26), din özgürlüğü, inanç ve düşünce (madde 27), düşünce, düşünce ve ifade özgürlüğü (29. madde), toplanma özgürlüğü, gösteri ve dilekçe (30. madde), dernek kurma özgürlüğü (madde 31), serbest dolaşım (madde 32), evlilik, aile ve kişisel haklar (34. madde), adalete erişim hakkı (37. madde), Anayasanın “herkese” veya “her insana” garanti ettiği haklardır.

devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.” ifadesi ile Anayasa temel haklardan yararlanma konusunda vatandaş-yabancı ayrımı yapmaksızın kural olarak herkesin yararlanması esasını kabul etmiştir. Buna ek olarak, Etiyopya, mülteciler de dahil olmak üzere tüm insanlar için geçerli olan bölgesel ve evrensel insan hakları anlaşmalarını onaylayan öncü ülkelerden biridir. Evrensel kapsamda olanlar arasında Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Sözleşme sayılabilir. Bölgesel düzeyde, Etiyopya, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi'ne (AfCHPR) taraftır. Etiyopya Anayasasının 9. Madde Etiyopya tarafından onaylanan tüm uluslararası anlaşmalar, Etiyopya hukukunun ayrılmaz bir parçası oldukları belirlenmektedir. Dolayısıyla, mülteci hukukunun en önemli iç hukuk kaynaklarından olan uluslararası anlaşmalar, temel haklar ve özgürlüklerden mültecilerin de vatandaşlar gibi yararlanacağını kabul etmiştir.

Etiyopya Mülteci Hukukunda Sosyal ve Ekonomik Haklar

Sağlık ve Eğitim Hizmetlerinden Faydalanma Hakkı

Yeni gelen Etiyopya Mülteci Koruma Kanunu mültecilere sağlanacak hizmetlerin başında en temel hizmetlerden biri olan sağlık hizmetlerini hüküm altına almıştır. Bu Kanun'un 25. maddesi son derece detaylı bir biçimde sağlık hizmetlerini düzenlemektedir. Buna ek olarak, Etiyopya Anayasasının 41. maddesinde düzenlenen eğitim hizmetlerini de Mülteci Koruma Kanununun 24. maddede detaylı olarak hüküm altına almıştır. Bu maddeye göre Yönetmelik kapsamındaki yabancıların eğitim faaliyetleri hem barınma merkezlerinde hem de merkez dışında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülecektir. Dolayısıyla Etiyopya hükümeti, yetişkin okuryazarlığı ve mültecilere ayrımcılık yapılmaksızın ve mevcut kaynaklar dahilinde teknik ve mesleki eğitim dahil olmak üzere ilk, orta ve yüksek öğretime kaydolmayı artırma sözü vermektedir (Cooper ve Esser, 2018). Kanunun uygulamaya geçmesi açısından, Etiyopya'nın toplam 28 yüksek öğretim kurumunun yıllık 499.096 USD bütçesiyle mülteci öğrencilere ev sahipliği yaptığı görülmektedir (Wondwosen, 2019). Örnek olarak Etiyopya'daki kamu yüksek öğrenim kurumlarında ücretsiz üniversite burslarının sağlanması, şimdiye kadar 1.500 Eritreli mültecinin ülke çapında eğitimlerini sürdürmesine olanak vermektedir (Wondwosen, 2019).

Serbest Dolaşım Hakkı

2019 yılına kadar, Etiyopya'daki mültecilerin yönetimindeki ulusal uygulama, esas olarak, ev sahibi toplulukların sosyoekonomik yaşamlarına anlamlı bir şekilde dahil olmalarını garanti etmeden, belirlenen kamplarda yaşayan mültecilere temel koruma ve bakım hizmetlerinin sağlanmasına odaklanıyordu (Woldetsadik vd., 2019). Daha önce belirtildiği gibi, Etiyopya'nın önceki mülteci politikası, kampların dışında yaşama hakkına sahip olanlar dışında, her mülteci ve sığınmacının kamplarda yaşamak zorunda olduğunu ilan editmiştir. Ancak yeni mültecilerin koruma kanunu gelmesiyle birlikte bu kamp- içi politikası da değişmiştir. Dolayısıyla, yeni düzenlemeye uyarınca genel olarak aynı koşullarda yabancı uyruklulara uygulanan yasalara tabi olarak, tanınmış her mülteci veya sığınmacı, ulusal bölge içerisinde, hareket özgürlüğü ve ikametgahını seçme özgürlüğüne sahiptir. Buna ek olarak, herhangi bir mülteci istediği zaman ülkeyi terk etmekte özgürdür. Mevcut uygulamalar söz konusu olduğunda, bir kampta yaşayan mülteciler, tıbbi nedenleri varsa, ailelerini ziyaret etmek istiyorlarsa veya güvenlik nedeniyle kampı terk etmek zorunda kaldıklarında geçici izin başvurusunda bulunabilirler (Hall, 2016). Ancak yeni kanunu, Mülteci Ajansı'nın “mülteci ve sığınmacıların yaşayabileceği yerler veya alanlar ayarlayabileceğini” belirtir - bu da kamp-içi politikanın bazı

Anayasanın ayrıca, savunmasız grupların, yani kadın ve çocukların (sırasıyla 35. ve 36. maddeler) hakları konusunda hükümler bulunmaktadır.

unsurlarının muhafaza edilmesine neden olabilmektedir. Bundan, Etiyopya'nın mülteci kanunu uygulaması genellikle uluslararası standartların gerisinde kaldığını anlayabiliriz.

İş Gücüne Katılma ve Mülkiyet Hakkı

2016'dan itibaren Etiyopya hükümeti, Avrupa Birliği ile yeni sanayi parklarındaki istihdamın % 30'unun mülteciler ve sığınmacılara tahsis edileceğini kabul etmiştir(EU trust fund for CRRF, 2019). Buna ek olarak, Dünya Bankası ve BMMYK, mültecilerin yerel entegrasyonu için Etiyopya'ya 350 milyon dolar sağlamayı kabul etmişlerdir (World Bank report, 2018). Dolayısıyla yeni kanunu, mültecilere çalışma izinleri sağlayarak, yerel sulanabilir araziye erişim sağlayarak ve entegrasyonu kolaylaştırarak kalıcı çözümlere ulaşmak için çeşitli mekanizmalar sunmaktadır. Ayrıca, bu yeni düzenleme uyarınca, Etiyopya'da uzun bir süre yaşamış olan sığınmacılar veya mülteciler yerel olarak entegre olmayı talep edebilirler ve Etiyopya vatandaşlık kanunundaki şartları yerine getirirse vatandaşlığa kabul için başvurabilirler. Yabancılar için geçerli olan mülkiyetle ilgili haklar, sığınmacılara ve mültecilere de uygulanmaktadır. Sığınmacıların veya mültecilerin kaçıtlıkları ülkelerdeki varlıklarına ve mülklerine erişimini nasıl sağlayabilecekleri açık olmasa da, revize edilmiş yasa, bu tür mülkleri Etiyopya'ya kabulleri sırasında tarifersiz olarak ithal etmelerine izin vermektedir.

Sonuç

Uluslararası koruma; zulme veya ciddi zarara uğrayacağı korkusu nedeniyle kendi ülkelerinden kaçan kişiler için tanınmaktadır. Türk hukukunda da uluslararası hukukta olduğu gibi farklı uluslararası koruma tiplerini tanımlamak ve hukuki statülerini belirlemek için farklı terimler kullanılmaktadır. 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununa göre uluslararası koruma çeşitleri şunlardır: mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma ve geçici koruma. 27 Şubat 2019 tarihinde kabul edilen 1110 sayılı Etiyopya Mülteci Koruma Kanununda ise ikincil koruma veya geçici koruma olarak bilinen kavramları içermemektedir. Zira mültecinin tanımı bu tür kişilerin dahil olmak üzere düzenlenmektedir. Bu bağlamda, 1951 Sözleşmesi'ndeki tanımın yanı sıra, bazı insancıl nedenlerle sığınma talebinde bulunan kişilere de sığınma hakkının verileceğinin düzenlenmiş olması, bu Kanunda sağlanan koruma kapsamının Türk Hukuku'ndan daha geniş olduğu anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, geri gönderilmeme ilkesi, eşitlik ilkesi gibi uluslararası düzeyde kabul gören ilkeler EMKK da yer aldıklarını incelenmiştir.

Kaynaklar

- Alakuş, E., & Uzan, Y. (2020). İnsan Ticaretine Konu Olma Potansiyeli Bakımından Türkiye'nin Afgan Düzensiz Göçmen Gerçeği. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 92–117.
- Ateşok, A., (2018), Refugee Education in The Context of International Refugee Regime and The Case Of Turkey From A Comparative Perspective, (Ph.D.) Istanbul University, Istanbul, Turkey.
- Barry, C. and Esser, A. (2018). Remittances in Ethiopia: Exploring barriers to remittances in sub-Saharan Africa, series Volume 4, November 2018, Centre for Financial Regulation & Inclusion
- Büyükçalık M. (2014), Development of Refugee Law and Social Rights of Refugees in Turkey, Anadolu University, Eskişehir, Turkey.
- Cloeters & Osseiran (2019), Healthcare Access for Syrian Refugees in Istanbul: A Gender-Sensitive Perspective, Istanbul Policy Center, Istanbul, Turkey.
- Erdoğan (2012) 200 bine yakın Suriyeli kardeşimizi misafir ediyoruz, T24, 01 Aralık 2012, <https://t24.com.tr/haber/erdogan-200-bine-yakin-suriyeli-kardesimizi-misafir-ediyoruz,218698>
- Ergüven, N. S., & Özturanlı, B. (2013). Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62(4), 1007–1062.
- EU Trust Fund (2019). Capacity Building and Technical Assistance to a Comprehensive Refugee Response Framework (CRRF) Structure and Ethiopian Government Institutions.
- Euronews (28 Temmuz 2019) Süleyman Soylu: Koruma statüsündeki Suriyelilerin sınır dışı edilmeleri söz konusu değil
- Gashaw Getahun, T. (2019). Descriptive overview of the African human rights system. *Çukurova Araştırmaları*, 5 (1), 123-137, DOI: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.1128>
- Grossmann, A. (2012). Remapping Relief and Rescue: Flight, Displacement, and International Aid for Jewish Refugees during World War II. *New German Critique*, 117, 61–79.
- Hall, S. (2016). Review of durable solutions initiatives in East and Horn of Africa: Good practices, challenges and opportunities in the search of durable solutions. Commissioned by ReDSS, DRC.
- Kalamar, T. (2015). *Manifestations of Cultural/Ethical Relativism in the Universal Periodic Review (UPR)* University of Vienna.
- Kardeş, S., Banko, Ç., & Akman, B. (2017). Sosyal medyada Suriye'li sığınmacılara yönelik algı: Bir sözlük değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 4(2), 185–200.
- Kivilcim, Z. (2016). Legal Violence Against Syrian Female Refugees in Turkey. *Feminist Legal Studies*, 24(2), 193–214. <https://doi.org/10.1007/s10691-016-9323-y>
- Koç (2018), Syrian Refugee Policy in Turkey, Jordan, And Lebanon: A Comparative Study, Boğaziçi University, Istanbul, Turkey.
- Leghtas & Thea (2018) "You Cannot Exist in This Place:" Lack of Registration Denies Afghan Refugees Protection in Turkey. Refugees International. Retrieved December 21, 2020, from <https://www.refugeesinternational.org/reports/2018/12/13/you-cannot-exist-in-this-place-lack-of-registration-denies-afghan-refugees-protection-in-turkey>
- McAdam, J. (2005). The European Union Qualification Directive: The Creation of a Subsidiary Protection Regime. *International Journal of Refugee Law*, 17(3), 461–516.

- McAdam, J. (2005). The European Union Qualification Directive: The Creation of a Subsidiary Protection Regime. *International Journal of Refugee Law*, 17(3), 461–516. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eei018>
- Mülteci Medyası (Aralık 2020), Sağlık sigortası yenileme talebi reddedilen mülteci tedavi olamayınca hayatını kaybetti.
- Nigusie, A.A. (2018) Refugee-host relationship in the Horn of Africa: a case of Eritrean refugees in Ethiopia. Unpublished paper
- Özel, S. (2018). Uluslararası koruma başvuru sahibi, uluslararası koruma sahibi ile geçici koruma altına alınanların hukuki statülerinin sığınmacı ve göçmen kavramları özelinde değerlendirilmesi”, *Uludağ Journal of Economy and Society /B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt / Volume 37, Sayı / Issue 2*
- Soering v. The United Kingdom (1989), AHİM Baş. No. 1/1989/161/217
- Tamrat, W. (2019). A new refugee law -Implications for higher education. University World news.
- Teferra, Z. (2017). *Delimiting the Normative Terrain of Refugee Law: A Critical Appraisal of the Ethiopian Refugee Proclamation No. 409/2004* (SSRN Scholarly Paper ID 3243764). Social Science Research Network.
- Tsion Tadesse A (2018), ‘Ethiopia’s refugee response Focus on socio-economic integration and self-reliance’ in East Africa Report (Institute for Security Studies)
- UN GA(1948), *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III)
- UNGA (1951), *Convention Relating to the Status of Refugees*, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137
- UNGA (1967), *Protocol Relating to the Status of Refugees*, 31 January 1967, United Nations, Treaty Series, vol. 606, p. 267
- UNHCR,(October2020) UNHCR Ethiopia Fact Sheet available at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNHCR%20Fact%20Sheet%20Ethiopia-September%202020.pdf> [accessed 20 Dec. 2020]
- UNHCR,(September 2020) UNHCR Turkey Fact Sheet available at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNHCR%20Turkey%20General%20Fact%20Sheet%20September%202020.pdf> [accessed 20 Dec. 2020]
- Woldetsadik, T. K., Mulatu, F., & Iddoosaa, J. (2019). Ethiopia’s Refugee Policy Overhaul: Implications on the Out of Camp Regime and Rights to Residence, Movement and Engagement in Gainful Employment.
- World Bank (2018). Informing durable solutions by micro-data: a skills survey for refugees in Ethiopia.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu: 6458 Kabul Tarihi : 4/4/2013 ayımlandığı Düstur : Tertip: 5 Cilt : 53
- Yılmaz, F. (2017). The Externalization of the European Union’s asylum policy: Refugee burden sharing between the European Union and Turkey during the Syrian refugee protection crisis.

Topluma Hizmet Çalışmalarında Benliğin Kısılcısından Bizliğe Doğru Erişilebilirlik

¹Bahar AKAYDIN

Öz

Toplumun her türlü işleyişini ve yapısını etkileyen erişilebilirlik, toplum hizmet çalışmaları neticesinde daha da görünürlük elde etmiştir. Birey ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veren ulaşımda, eğitimde, mekânda, aidiyetlerde ortaya çıkarak bileşenlerine cevap vermiştir. Küreselleşen dünyada gerek eğitim gerek teknolojik faaliyetler olsun her türlü kalkınmayı beraberinde getirmiştir. Sosyal yapının inşası adı altında bireyleri benliğin kısılcısından alıp sosyalleşen bir varlık olmasında rol oynamıştır. Bireyi kendi yalnızlığından alıp biz olmanın ölçütü olan birlik ve beraberliğin içerisine alarak 'biz' duygusunu tattırmıştır. Erişilebilirlik ve toplum hizmet çalışmaları spesifik bir alandan çıkarılıp genele yaydırıldığında oldukça geniş bir alanı olduğundan söz etmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erişilebilirlik, Görünürlük, Benlik, Bizlik,

Accessibility from Individualism's Clamp down to Us in Community Service Efforts

Abstract

Accessibility affecting all kinds of functioning and structure of society, as a result of community service efforts, it has achieved even more visibility. Responding to the needs of individuals and society, transportation, education, space, belongings have also emerged and responded to their constituents. Globalized world has brought with it all kinds of developments, whether it be education or technological activities. Under the name of the construction of the social structure, it played a role in reception individuals from the clamp of the own and being a socializing entity. He took the one from his loneliness and took it into unity and togetherness, which is the criterion of being us, to give him a taste of the sense of 'we'. It is possible to mention that accessibility and community service works has a very large area when it is removed from a specific area and spread throughout.

Keywords: Accessibility, Visibility, Individuality, To us

Giriş

Birey anne karnında gelişimini gösterdiği andan itibaren hep bir varoluşsal yaşam içerisinde bulunmaktadır. Hayata gözlerini açtığı anda ise ben kimliği ile var olmaktadır. Daha sonra değişen ve gelişen yaşam şartları ben kimliğinin yanına biz kimliğini de ekleme gereksinimini doğurmuştur. Sosyal bir varlık olan insan, varlığını tamamlayabilmek amacıyla toplumun diğer bileşenleriyle bağ kurmak istemektedir. Oluşan bu sosyal bağlar geniş alanı kapsadığından benlik diğer sosyal bilimciler tarafından araştırılmıştır. Benlik oluşumları, kuramları, evreleri her ne kadar psikoloji de ele alınmış olsa da toplumbilimciler tarafından da ele alınmaktadır. Böylelikle ben olmaktan biz olmaya doğru bir süreç başlamıştır.

Benlik gelişiminin evrelerine baktığımızda: Cooley benlik gelişiminin çocukluktan itibaren başladığını ve sosyalleşme süreci ile desteklendiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Mead; bireylerin sosyal gerçekliği, sosyal etkileşim yoluyla kurduğunu ve bu etkileşimin yaratımı için dili aracı olarak kullandığını belirtmiştir. Bu da semboller, jest ve mimiklerle, dilsel anlamlarla sağlanmaktadır. Bireye biçilen sosyal roller benlik kavramının oluşması için önemlidir (Yılmaz, 2016: 83 - 84). Bu sosyal roller toplumsal benliğimizi oluşturmanın yanında sosyal bağlarımızı da oluşturmaktadır. Kurulan bu bağlar hem bireyi hem de toplumu birbirine kenetleyerek sosyal bir yaşam alanını var etmiştir. Gerek evlerde, iş yerlerinde gerekse de park ve diğer alanlarda bir bileşim kurmaktadır. Dolayısıyla ben iken biz, birey iken toplum olunmaktadır. Toplum olmanın beraberinde getirdiği birtakım sorunlar bireylerin toplum hizmet çalışmalarından destek almasına imkân sağlamıştır.

Bu sorunlarla baş etmek için hizmet çalışmalarından destek talep ederek sorunları giderme yoluna gidilmektedir. Ayrıca bu doğrultuda yapılan hizmetler çeşitlilik göstermektedir.

Bunlar: gıda, giyim, barınma, ısınma, eğitim gibi temel hizmetlerdir. Bu hizmetlerden yararlanan bireylerin yaşam şartlarında belli bir iyileşme sağlandığı görülmektedir. İyileşmenin yetersiz kaldığı bireylerde ise toplumdan belli bir soyutlanma hissiyatı ortaya çıkmaktadır. Bu durum birey(ler)in yalnızlaşmasına, kendi kabuğuna çekilmesine sebep olmaktadır.

Böylelikle toplum kendisini var eden diğer bileşenleri de kapsamış olmaktadır. Böyle oldukça biz olabilme erişilebilirliği artmaktadır. Biz olma ölçütünü ise sadece maddi doyum ya da maddi durumla sınırlandırmak eksik olacaktır. Birey tam doyumunu, sosyal yapıda, ritüellerde, düşüncelerde ve belki de en önemlisi gönüllerde sağlayabilmektedir.

Ben iken biz olmanın genel ölçütü gönülden gönüle sağlanan bağın gücü olmaktadır.

1. Simgesel Olarak Erişilebilirlik Tanımı ve Sosyolojik Yaklaşımlar

1.1. Erişilebilirlik Tanımı ve Erişilebilirlik Boyutu

Erişilebilirlik, bireylerin sosyal ve siyasal tüm alanlara erişim sağlayabilmesidir. Erişilebilirlik tek bir alana indirgetilemeyecek kadar geniş bir alanı var ettirmiştir. Bu alanlar mekânsal boyut, dinsel boyut, sosyal boyut ve düşünce boyutlarını kapsama alanı içerisine almaktadır.

Erişilebilirlik fiziki ve sosyal çevre, ekonomik, kültürel gibi diğer yapılara ulaşabilme, yararlanabilme ölçütüdür. Kavram engelli bireyler ve yaşlı bireylere yönelik olarak düşünülse de toplumun diğer bileşenlerini de kapsamaktadır. Bu bireylere sunulan hakların kullanım aracı ve bağımsız olarak toplumun diğer alanlarına entegre edildiği zaman ulaşabilme, erişim sağlayabilmedir (Çağlar, 2012: 542-543).

Modern öncesi dönemde erişilebilirlik yaşam şartlarının elverişsiz olmasından bu kadar gelişim sarf edememişti. Küreselleşen dünya ile teknolojik, sosyal oluşum ve yapılandırmalar geliştirilerek erişilebilirlik iyi bir pay elde etmiştir. Bununla beraber değişen sistemlerde bilgiye, ulaşım, eğitime,

mekâna olan ulaşılabilirlik düzeyi değişiklik göstermiştir. Modern öncesi dönemde metaya erişim sağlamak zorlaşırken bu durum teknolojinin gelişimiyle kolaylık sağlamıştır. Erişilebilirlik boyutlarına baktığımızda:

i. Mekânsal boyutu: Mekanlar bireylerin yaşam kalitesini, sosyal hayatını, sağlık, güvenlik gibi temel ihtiyaçları karşılamaktadır. Tasarımından rengine, yakınlık/uzaklık ilişkisine ve bünyesinde barındıracağı birey sayısına kadar tüm etkenler ince titizlikle gerçekleştirilmektedir. Mekânların tasarımı bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde ele alınmalıdır. Böylelikle bireyler tarafından kullanılması, erişilmesi ve yaşanılabilirliği mümkün kılacaktır (Demirkan, 2015: 1).

Hizmet çalışmaları sadece temel barınma ve fizyolojik özellikler olarak ele alınmamalıdır. Parklar, yollar, kişisel gelişim merkezleri, temel aktivite programları adı altında varlığını inşa etmektedir. Bu da mekânlara önem atfetmektedir. Bununla beraber iklim koşulları, yaşanılacak yere uygunluk, ulaşılabilirlik, ihtiyaçlara cevap verme noktasında mekânlar da değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikler engelli bireylerin ihtiyaçları için mekân ve evlerin kullanımı yeniden tasarlanıp ihtiyaçlara cevap vermiştir.

ii. Ulaşım boyutu: Ulaşım fiziki olarak bir yerden bir yere gitmeyi ifade edecekse sınırsal boyutunu daraltacaktır. Boyutlar çeşitlilik göstererek silah sektörünü, gıda, giyim ve sanat sektörlerine ulaşılabilirliği de etkilemektedir. Ağır yük taşıyan araçların ulaşılabilirliği, demir yolları, toplu taşıma araçları ulaşım sorununa çözüm üretme de rol oynamıştır.

Ulaşımın ihtiyaç ve isteklerine karşılık vermesi, mesafeleri kısaltması, olanakların artırılması, uçuş faktörlerini çeşitlendirmesi gibi hizmetler önem taşımaktadır. Bireylerin önünde engellerin aşılması, erişim sağlanması toplumsal boyutta ve küresel boyutta önem taşımaktadır. Ulaşımın konforun sağlanması, mekânın coğrafi boyutta merkezde yer alması erişimi kolaylaştırmaktadır. Bunlar sosyal refah düzeyini artıran hizmetlerdir.

1.2. Erişilebilirlik Kavramına İlişkin Sosyolojik Perspektifler

Erişilebilirlik nesneye ulaşmak olarak tanımlandığından tüm bilimler tarafından ele alınmıştır. Eğitim, ulaşım, mimari, sağlık sektöründe çalışmalar bulunmaktadır. Kavramı sosyolojik yaklaşımlara göre biçimlendirmeden önce yaklaşımlara değinmek yerinde olacaktır. Klasik sosyologlar kendi kuramlarını oluşturduğundan kavramsal tanımlanma her kuramın kendine özgü yapısı içerisinde ele alınacaktır.

- Yapısal – İşlevselci Yaklaşım: Bu yaklaşım, 19. yy'da Herbert Spencer'in organizmacı yaklaşımıyla bağlantılı olup 20. yy'da Talcott Parsons ile şekillenmiştir. Kuramın asıl işlevi birey ve toplumdur. Bireyler arası uyum, kurumların ilişkiseliliği ve sürdürülebilirliği önemlidir. Her şey birbiriyle ilintili olup sistemsel bir çarka benzetebilir. Bu çark, temel unsurların uyumu ve devamlılığını sağlamaktadır. İşlevselcilikte toplum birbirinden bağımsız olarak düşünülemez bir çarktaki değişim diğer çarkları da etkileyebilmektedir. Toplumun işlevini bozan nesnelere kendi içinde bir çatışma yaratacak gibi görünse de özünde bir denge bulundurmaz (Sosyal Çalışmacı | Social Worker, 2020). Toplumun devamı ve işleyişinde düzen önem taşımaktadır. Toplumda düzen var oldukça sosyal yaşam alanları, müreffeh toplum yapısını oluşturarak varlığını sağlamaktadır. Bu yaklaşım biçimi 19. yy'da Emile Durkheim'in çalışmalarında belirginlik kazanmıştır. Bu kuram çatışmacı yaklaşımın aksine birbiriyle uyumlu parçaların bir araya getirilmesiyle bütünü oluşturmaktadır. Bütünü oluşturan etmenlerin erişilebilirliği sağlanması ve ihtiyaçlara cevap vermelidir. Bu hizmetlerden ihtiyacı olan bireylerin yararlanmasıyla sosyal düzen sağlatılmaktadır. Tüm bunlar karşılandığı takdirde toplumda düzenden bahsedilmektedir.
- Çatışmacı Yaklaşım Kuramı: Karl Marx'ın öncüsü olduğu bu kuramda toplumsal çatışmalar ve düzensizlikler var oldukça kaotik durum söz konusu olacaktır. Bu kuram denge ve düzen yerine

çatışma, eşitsizlik ve düzensizliği barındırmaktadır. Bireylerin sosyal ekonomik durumları, ulaşılabilirliğe eşit düzeyde erişilememesi farklılaşmalara neden olmaktadır. Metaya farklı zamanlarda erişim sağlanması sonucunda bireyler arası çekişmeler yaşanması muhtemeldir. Bu da eşitsizliğe neden olmaktadır. Örneğin sosyal yardıma ihtiyaç duyan birey, ne yapacağını ve nerelere müracaat edeceğini bilirse sorunun çözümüne ulaşabilir. Bu durumda olan başka birey ise ne yapması gerektiğini bilmiyorsa, bilinçli değilse sosyal haklardan yararlanamayabilir. Bu nedenle eşitsizliğin ortadan kaldırılması için sosyal bilince sahip olunması ve metaya ulaşılabilirliğin sağlanması önemlidir.

- Anlamacı - Yorumlayıcı Yaklaşım: Bu kuramın temsilcisi olan Weber sosyal olay ve eylemlerin, değerlerin önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Sosyal olaylar ve nesnelere nasıl değerlendirildiği, betimlendiği önemlidir. Eylemlerin oluşturduğu yapı, değer ve kültürel kodlar önem taşımaktadır.

Bu kurama göre toplumu anlamının yolu aktörlerden geçmektedir. Toplumda gelişen olaylar, kurumları, kanunları ve devlet yapılarında insan faaliyetlerinden oluşmaktadır. Aktörler neyi, niçin ve neden yaptığının farkında olup elde edilen verileri bir araya toplayıp yorumlamalıdır. Weber ben merkezli bilim olmayacağını bunun için aktör hakkında verilerin toplanması gerektiğini belirtir (Akademik Paradigma, 2020). Bir örnek verecek olursak: Toplum hizmet çalışmalarından destek alan bireyleri tek bir kategoride ele almak yanlış olacaktır. Öncelikle bireyler içerisinde bulunmuş olduğu sosyal yapıya göre kategorize edilmelidir. Metaya erişilebilirliğin nasıl gerçekleştiği ve hangi sosyal sınıflandırmaya göre ele alındığı önemlidir. Bu sınıflandırmayla bireyler değer ve kültürel kodlarından soyutlanmayıp yorumlanmalıdır. Bu nedenle sosyal yapı ve olayları değerlendirirken birden fazla etken ele alınıp farklı bakış açılarıyla değerlendirmek gerekir. Böylelikle eylem ve değerler toplumsal olaylarla etkileşim de bulunarak bütünselliği sağlayabilmektedir.

- Sembolik Etkileşim Kuramı: Bu kuramın temsilcisi olan Mead sembollerin, söylemlerin ve simgelerin önemli olduğunu dile getirmiştir. Sembollere yüklenen anlam, bireyin içkin dünyası sonucunda şekillendiği, anlamsal boyutunu oluşturduğu açıdan önemlidir. Bu boyutlara yüklenen anlamlar sonucunda toplumsal yapıda etkilenmektedir. Bireylerin erişilebilirlik kavramına ilişkin tanımı bir nesne olabileceği gibi bir düşünce, söylemde olmaktadır. Değişen yapılar içerisinde bireylerde anlamsal çeşitliliği ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle toplumsal yaşayış, tanımlamaları etkilediği gibi dilsel betimlemelerde bulunması önemlidir. Bu betimlemeler bireyin zihin dünyasında ve benliğinde şekillenerek toplumun bakış açılarını belirlemektedir.

Bu kuram özünde bireye vurgu yapıp, bireyler arasında öznel yorumlamalara yol açmıştır. Mead, bunları ele almanın gerekli olduğunu belirtip aksi takdirde sosyal realiteden uzaklaşacağını belirtmiştir. Semboller sosyal düşünmeyi, anlaşmayı sağlayan temel unsurlardandır (Nedir.Org*, 2020).

1.3. Değişen Toplumsal Düzlem de Erişilebilirlik Boyutu

Ülkelerin toplumsal yapı ve yaşamların farklılaştığından hizmet ve uygulamalara ulaşımında farklılıklar meydana gelmektedir. Yapılacak olan değerlendirmeler o ülkenin koşulları çerçevesinde yapılmalıdır. Her ülkenin ihtiyaçlara vere(bile)ceği yanıtlar birbirinden farklılaşmaktadır. Bu da toplum hizmet çalışmalarında erişilebilirlik boyutunun bireysel ve anlamsal farklılıklara neden olmaktadır. Bu başlık altında diğer ülkelerin uygulamalarına ilişkin kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Selda Çağlar'ın yazmış olduğu makale de BM tarafından erişilebilirlik kavramı ulaşmak ve var olan engeli kaldırmak olarak tanımlanmıştır. Kadınların hakkı, sosyal, eğitim, bakım gibi unsurlar devletin yükümlüğüne bağlı kılınmıştır. Sağlık ve eğitim kurumlarında erişilebilirlik boyutu birbiriyle aynı ölçüt olarak ele alınır

durumun önemine dikkat çekmiştir. Bireylerin sağlık ve eğitim alanında erişilebilirliğe yol açan ölçütler belirlenerek kapsamlı çalışmaya alınmıştır. BM’de engelli bireylerin hak ve hizmette erişimde tüm etkenler düzenlenmiştir. Binaların içi, metaya olan yakınlık ve bireylerin adaletle olan erişimleri, kendi hak ve hürriyetlerinin kullanmaları, sağlık ve eğitimdeki tüm ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde ele alınmıştır. Hak ve hürriyetler kamu ile sınırlandırılmayarak tüm özel ve resmi kuruluşlar için aynı taslağın uygulanmasını geçerli kılmıştır. Böylelikle erişimde fırsat eşitsizliğinin önüne geçilerek çoğul yapının dinamikleri oluşturulmuştur. Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı’nda bireylerin sosyal, siyasal, eğitim, ulaşım gibi olanaklardan yararlanmaları, engellerin kaldırılması ve erişimde sıkıntıların giderilmesi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bireyler arası farklılıkların kaldırılması toplumun diğer unsurlarına olan erişimin sağlanması önem verilmiştir. (Çağlar, 545-551).

Tüm kurum ve kuruluşlarda, özel sektörlerde engellilerin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik çalışmalar yapıldığı, erişimin sağlanması, fırsat eşitliğine olanak sağlandığı bilgisi aktarılmıştır. Sosyal devletin gereği olarak imkânların kullanılması, fırsatların oluşturulması ve bireyleri yalnızlaştıracağı etkiden alıp biz olmanın ötesine almasına olanak sağlanmıştır.

1.4. Sosyal, Eğitim, Ekonomi ve Dinsel Bağlamda Erişilebilirlik

Toplumu her yönüyle etkileyen erişilebilirlik en temelde ekonomi, eğitim ve dinsel ritüelleri de etkilemektedir. Dijitalleşen evrede her şeyin teknolojik gelişmelerle sağlanması beraberinde birtakım yenilikler getirmiştir. Simülasyonun toplumsal gelişmelerde yer edinmesi, mekânsal uzaklıktaki gelişmelere tanıklık etmeyi sağlamıştır. Yüz yüze eğitim yerine sanal sınıflarda derslere erişen öğrenci bu hizmetlerden yararlanabilmektedir. Simülasyonun hayatımızda yer edinmesiyle *online* eğitim, uzaktan eğitim ve geniş kapsamlı ara yüzler oluşturulmuştur.

Yapılan her türlü gelişim ve farklılıkların yanında olumlu ve olumsuz birtakım durumlarda söz konusudur. Bunu açmak gerekirse eğitimde olan bu farklılıklar bireylerin erişilebilirlik durumu, araçsal yeterlilikler, ekonomik faktör, kentsel ve kırsal boyut gibi birçok etken rol oynamaktadır. Maddi ve manevi tüm olanaklara sahip olunan bireyler ile bu olanaklardan yoksun olan bireyler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Dijitalleşen bu evrede sosyo-ekonomik bağlamda gelişen toplumlar ile gelişmeyen toplumlar arasında erişilebilirlikte açıklıklar meydana gelmiştir. Temel bilgi becerilerini kullanamayan, alt yapı sorunları olan eğitimde araçlara ulaşılmadığı takdirde bu oransal açıklık nispeten büyüebilmektedir. Tüm bunlar sosyal eşitsizliği yaratarak temel sorunu açığa çıkarmıştır (Bozkurt, 2020: 125-129).

Ekonomik alanda ise bankaya gidilmeden tek tıkla parasal işlemler cepten sağlatılmaktadır. Sosyal alanda konsere gitmeden istenilen müziklere erişim sağlanmaktadır. Dinsel boyutunda ise hacca gitmek isteyen birey gidemiyorsa bazı uygulamaların hizmetleri neticesinde sanal ortamda görebilme imkânına sahip olabilir. Bir ürün, eşya ya da nesneye erişim sağlamak birebir fiziki olarak gerçekleşmese de simülasyon araçlarının sayesinde sağlanabilir. Örnekler çoğaltılabilir fakat buradaki ana düşünce sadece maddi hizmetler olmayıp bireyleri etkileyen diğer olanak ve gelişmelere de yer vermektir.

2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Toplumsal hayatı etkileyen sorunlar topluma hizmet çalışmalarıyla görünürlük kazanmıştır. Bu durum imkânlarla erişim sağlama ölçütünü etkilemektedir. Çalışmada imkânların son yıllarda giderek artması, erişilebilirlik boyutunu ve bireylerin biz olabilme ölçütü olarak iki açıdan araştırılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı topluma hizmet çalışmalarında bireylerin sosyo-ekonomik ölçütlerin iyileştirilip – iyileştirilmediğini saptamak ve bireylerin yaşamsal fonksiyonlarını ne ölçüde sürdürdüğünü ortaya koymaktır. Bu nedenle katılımcıların hizmet çalışmalarından yararlandıktan sonra ne tür etkilerin olduğunu açıklamaktır. Bireyleri hayatta tutmak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin ne ölçüde olduğu, hangi işlevler bakımından yeterli olduğunu/olmadığını ortaya çıkararak çalışmaya katkı sağlamaktır. Bu amaç ve temel unsurlar çerçevesinde araştırmada bazı temel sorunlar bulgularla desteklenerek saptanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- Bireylerin bu zorlaşan yaşam şartlarında var olan imkânlarla erişilebilirlik boyutu ne ölçüdedir?
- Birey (ben) olan aktörlerin toplumsallaşma (biz) durumunun boyutsal değerlendirmeleri ne ölçüdedir?

Bu temel sorunsalları ortaya çıkarmak için çalışmanın ampirik verilerle desteklenmesi nitekim önem arz ettirmektedir. Tüm bu bilinmezlikleri ortadan kaldırmak için nitel araştırma desenlerinden gömülü kuram kullanılmıştır. Gömülü kuram, Glaser ve Strauss tarafından ortaya konulmuştur. Bu kuramın amacı elde edilen veriler aracılığıyla teoriye ulaşmaktır. Araştırmacı elde ettiği değişkenleri, verileri anlamsal hiyerarşiye göre temellendirmektedir. Bu temellendirme açık kodlama, eksenli kodlama ve seçici kodlamalardan geçirip kategori ve temalandırmaktadır. Gerekli takdirde verilere geri dönülür ve yeniden sistematize edilir. İlk aşamada kavramsal ayrışmalar yapıp temel bileşenlerine ayrılır. İkinci aşamada bileşenler arası bağlantılar kurularak kategorileştirme yapılır. Üçüncü aşama olan son aşamada veriler elde edildikten sonra temalandırma yapılarak kategorileri tanımlayıp ilişkilendirme yapılır. Gömülü kuram, verilerden teoriye ulaşarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir (Bulduklu, 2-13).

Çalışma hizmet çalışmalarından yararlanan bireyler etrafında şekillendiği için dar gelirli bireylerle görüşülmüştür. Görüşme formunda, bireylere erişilebilirlik tanımı ve etkisi ile ilgili 3 soru, sosyal, ekonomik, dinsel aidiyetlere ulaşmada sıkıntı ve erişilebilirlik boyutu ile ilgili 4 soru, bireylerin benlikten bizliğe olan ölçütleriyle ilgili 2 soru sorulmuştur. Toplum hizmet çalışmalarında yapılan yardımların bireylere olan katkısı ile ilgili olarak da 2 soru sorulmuştur. Demografik bilgi formunda ise yaş, cinsiyet ve öğrenim durumları ile ilgili olarak 3 soru sorularak çalışmanın tamamı 14 sorudan oluşturulmuştur. Araştırmanın amacı değişkenler ekseninde şekillendiğinden örneklem seçimi amaçsal örneklem tipidir. Yapılan görüşmeler ve görüşme formları tam deşifre edilerek kod, kategori ve temalandırılmıştır.

Temalandırılmaya şekilsel içerik hazırlanarak çalışmaya görsellik katılmıştır. Verilerin toplanmasında kodlar frekans (f ile gösterilmiştir) değeri ile belirtilmiştir. Araştırma verilerin elde edilmesinde derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Salgın nedeniyle araştırma kapsamında veriler tam yapılandırılmış görüşme formu ve demografik bilgi formu hazırlanarak Whatsapp üzerinden etkileşime geçilmiştir. Araştırma evreni pandemi süreci nedeniyle Diyarbakır İlinin Bismil İlçesi özelinde ele alınarak uygulanmıştır. Araştırma toplam 18 katılımcıya uygulanarak doyum noktasına ulaşıldığından sonlandırılmıştır.

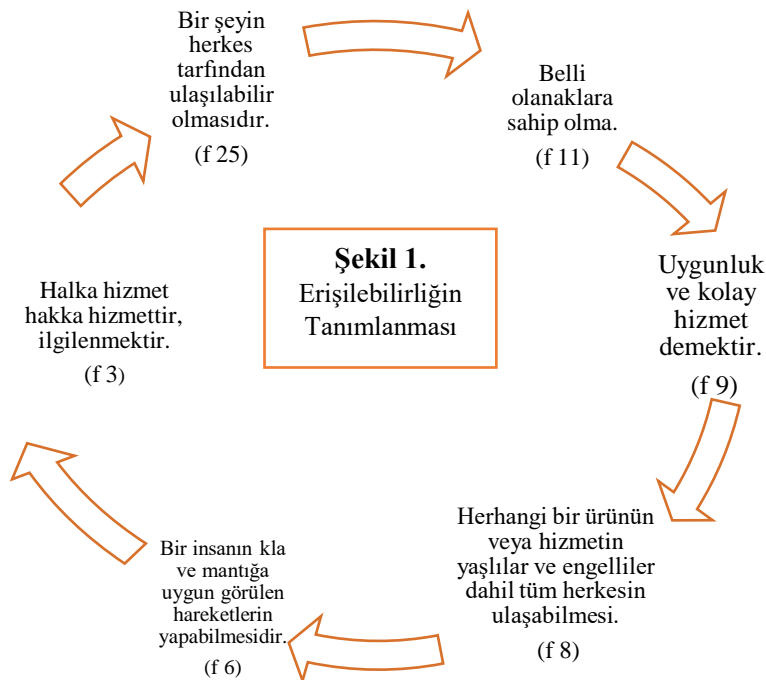

3. Çalışma Bulgularının Değerlendirilmesi

Çalışmada, temalandırma bireylerin sosyal yaşayış ve görüşlerine göre analize edilmiştir. Çalışma bulguları dört başlıkta şekillendirilerek değerlendirilmiştir. Kaynak araştırma kapsamında ortaya çıkan verilerden elde edilmiştir. Verilerin frekans değeri gösterilmiştir. '3.4. Sosyal ve Siyasal İşlevlerde Benlikten Bizliğe Kavramının Değerlendirilmesi' adlı başlıkta katılımcıların benlik ve bizlik hakkındaki görüşlerine yer verildiğinden frekans değeri belirtilmemiştir.

3.1. Sosyal Yaşamsal Boyutta Erişilebilirlik

Çalışmada katılımcılara, 'Erişilebilirlik nedir?' sorusu sorulduğunda katılımcılar ulaşmak, ürünlerin herkes tarafından ulaşılması ve hizmettir cevapları alınmıştır. Bununla beraber satın alma gücü, belli olanaklara sahip olma ve kolaylık cevapları da alınmıştır. Alınan cevaplar doğrultusunda çalışmaya şekiller eklenerek temalandırılmıştır. Tüm bireylerin ortak karar verebileceği bir tanımlamanın olanaksız olduğu daha öncede belirtildiği gibi herkes için farklılaşmalar meydana gelmektedir. Bu

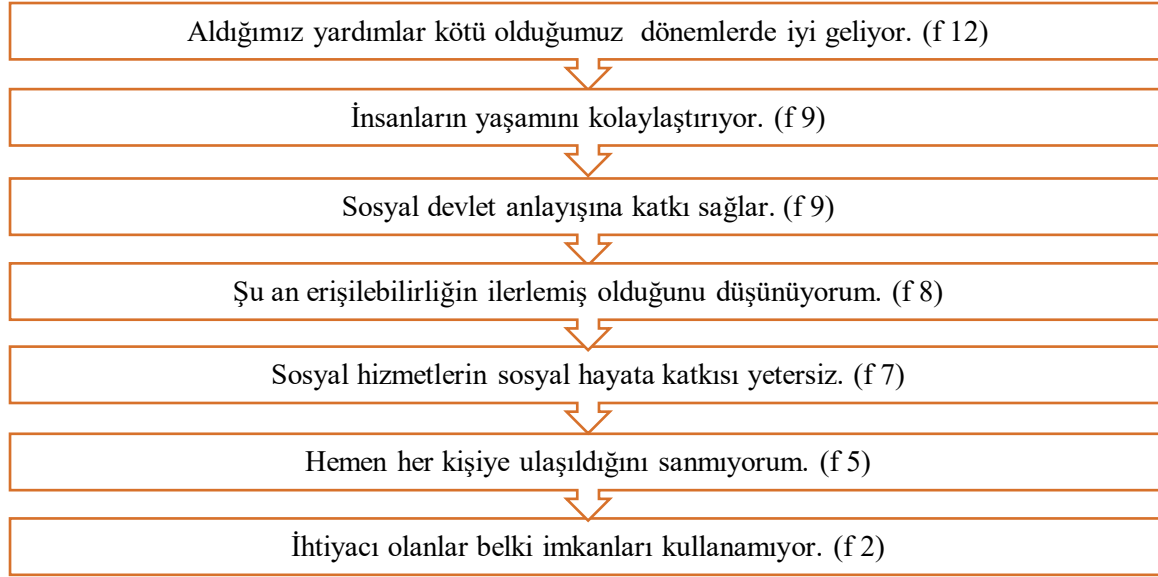

durum bireyin algı dünyasında nasıl bir tanımlanma yapılacağı, bireyin nasıl bir yaşam sürdürdüğüyle yakından ilintilidir. Bireyin sosyal hayatı ve çevresini saran sarmal etkiye göre şekillenmektedir. Yandaki şekilde bu tanımlamalara ulaşılırken kod ve temalardan yararlandığı bilgisi daha önce verilmiştir. Kod sisteminde tekrarlanan söylemlerin frekans değeri (f) olarak kısaltılmıştır. Erişilebilirlik kavramı bireylerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu herkes için ulaşılabilir olduğu belirtilmiştir. Erişilebilirlik kavramından

anlaşılacağı üzere yapılan hizmetin önemi vurgulanmaktadır. Nitekim bir nesneye ya da bir algoritmaya erişim sağlamak yapılan hizmetler doğrultusunda var olmaktadır. Bu hizmetlerin halk için yapılması gerektiği, sosyal refahın sağlatılmak istenilmesi de diğer bir durumdur. Araştırmanın önceki bölümlerinde erişilebilirlik sosyal, siyasal işlev, bilgi, ulaşım faktörlerine ulaşabilme olarak belirtilirken çalışmada verilerin analizinde katılımcılarda aynı doğrultuda görüşlerini bildirmiştir. Bunun yanı sıra hizmet çalışmalarına dini boyut kazanılıp halka hizmetin hakka hizmet olduğu bilgisi verilmiştir. Toplumsal işlevler ritüellerde önemli bir boyutu karşılamaktadır. Bu ritüeller toplum tarafından alışlagelmiş, uygun görülmüş hareketleri kapsamıştır. Yapılan hizmetler engelli ve yaşlı bireylerde dâhil olmak üzere toplumun tüm fertlerinin ulaşılacağı şekilde var olmalıdır.

3.2. Toplum Hizmet Çalışmalarında Erişilebilirlik Boyutu

Çalışmada katılımcılara, 'Toplum hizmet çalışmalarında sosyal yaşam boyutlarına erişilebilirlik etkisi nasıldır?' sorusu sorulduğunda katılımcılar insanların yaşamını kolaylaştırıyor, hizmetlerin sosyal yaşama katkısı yetersiz, olumlu yönde fakat daha çok geliştirilmelidir cevapları alınmıştır. Hayatın her döneminde yenilikler ve değişimler meydana gelmektedir. Bu durumların gerisinde kalmamak için çeşitli erişim ve uygulamaların yapılması, erişimlerin sağlanması, projelerin ve hayatı düzenleyen şekilde etkinliklerin yapılması nitekim önemlidir. Bu nedenle kalkınmanın bir diğer ölçütü de her alanda sınırları genişletmek ve gelişmeleri takip ederek bireyi, toplumu daha ileriye taşımaktır. Bu da var olan Bu da var olan konunun değiştirilebileceği ve yapılan hizmetlerin yerini bulacağına yol açacaktır.

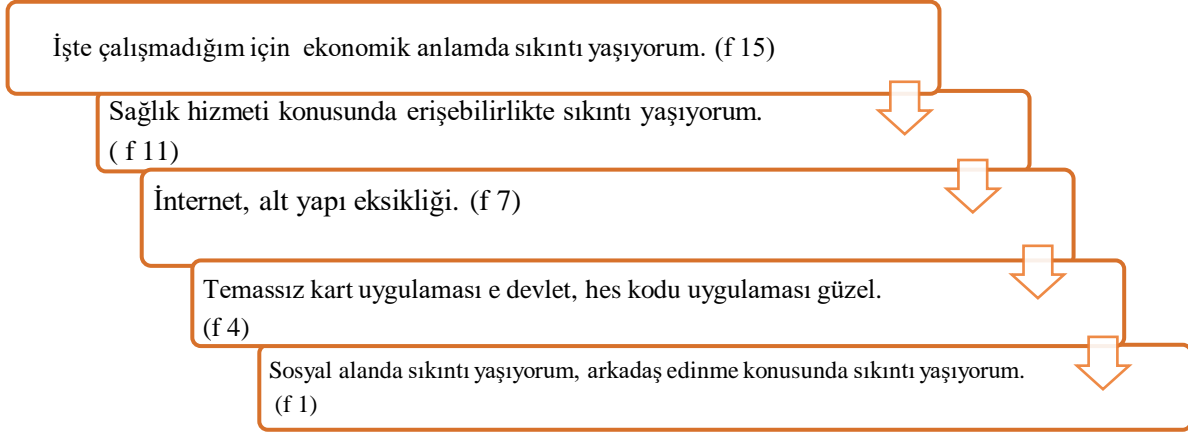

Şekil 2. Toplum Hizmet Çalışmalarının Etkisi

Bireyler dar gelirliler olduğundan yapılan hizmetler kısmi de olsa bir rahatlatma sağlamaktadır. Değişen yaşam koşullarının zorluğu, yaşam unsurlarının pahalılaşması gibi sorunsallar bireylerin belini bükmemektedir. Bu nedenle alınan yardımlar, teşvik paketleri, yapılan erişimler birey hayatına iyi gelmektedir. Katılımcılara toplum hizmet çalışmalarının etkisi sorulduğu soruda yukarıda şekilde gösterildiği gibi kimi bireyler için rahatlatma sağlarken kimi bireyler için yetersiz gelmektedir. Bu ikilemin olmasının nedeni bireylerin var olan durumlara yakınlık ve uzaklıkları ile ilişkilidir. Böyle olunca da bireylerin hizmet çalışmalarına olan erişimleri gecikmeye sebep olmaktadır. Bir diğer katılımcı ise ihtiyaçları olmasına rağmen imkânların kullanılmadığını belirterek burada eğitimin ve bilinçli olmanın üzerinde durmuştur. İmkânlar var olmasına rağmen ihtiyaçları giderememek bir nevi nasıl yol izleneceğinin bilinmediği sonucunda oluşmaktadır. Bireylerin her türlü yardım çalışmalarından yararlanmaları sadece eğitim ile ilişkili olmamaktadır. Aynı zamanda ulaşım, aktiflik, bilinç olma durumu da önem taşımaktadır. Çalışmanın analizinde erişilebilirliğin geliştiği ve bu durumun sosyal devlet anlayışına katkı sağladığı açıkça gösterilmiştir. Katılımcıların almış olduğu hizmet sonucunda imkânların geliştirilerek bireylerin sosyal, ekonomik, eğitim işlevlerine katkı sağladığı görülmüştür.

3.3. Toplumsal Süreçlere Sıkıntı ve Erişilebilirlik

Çalışmada katılımcılara *'Toplumsal hizmetlerin hayatınızda ne gibi etkileri olduğunu (olumlu/olumsuz) açıklar mısınız?'* sorusu sorulduğunda katılımcı işsiz olduğum için ekonomik olarak sıkıntı yaşıyorum. Çalışma dar gelirli ailelerle yapıldığı için burada ekonomik faktör daha da belirginleşmiştir. Dar gelirli katılımcılarla çalışma sürdürüldüğünden sosyal alanda çöküşün olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Şekil 3. Sosyal, Ekonomik, Dinsel Aidiyetlerde Sorunsal

Bireyler ekonomik sıkıntı yaşadıklarını bunun sonucunda işsizlik problemiyle yüz yüze kaldığını belirtmiştir. İşsizlik problemi en büyük sorun olmakla beraber bireyi sosyal alanda da kısıtlamaktadır. Bireyler ekonomik sıkıntı çektiklerinde bu durum tüm yaşantılarına olumsuz etki etmektedir. Katılımcı sosyal çevreyi yaratamadığını, arkadaş edinemediğini belirtmiştir. İşte girmediği için ekonomik sıkıntı bireyleri oldukça etkilemiştir. İş arayan birey, tecrübe şartının arandığını fakat iş bulamadığı için tecrübenin edinemediğini söylemiştir. Toplumsal sıkıntı sadece ekonomiyle bağlı kalmayıp sağlık sistemini de etkilemektedir. Dar gelirli olan bireyler sağlık hizmetlerine erişimde sıkıntı çektiklerini dile getirmişlerdir.

Tüm bunların yanında bireyler temassız kart uygulaması ve hes kodu uygulamaların iyi olduğunu belirtmiştir.

3.4. Sosyal ve Siyasal İşlevlerde Benlikten Bizliğe Kavramının Değerlendirilmesi

Çalışmada katılımcılara ‘Sosyal ve siyasal işlevlerde benlikten bizliğe etkisini nasıl değerlendirirsiniz?’ sorusu sorulmuştur. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar çeşitlilik göstermiştir. Bu nedenle frekans değeri verilmeyip katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Şekil 4. Benlikten Bizliğe Olma Durumunun Değerlendirilmesi

Katılımcılar biz olma durumunun önemini vurgulamakta ve var olması gerektiğini belirtmişlerdir. Her ne kadar birbirlerinden farklı yaşamları olsa da bireyler biz olmayı, bütün olmayı, maddi – manevi her yönden tamamlanmayı istemektedir. Bu durum bireylerin ortak aidiyetler üzerinde uzlaşma sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Benlik çalışmaları her yönden alınmakla beraber sosyal psikoloji de ele alınmıştır. Burada önemli olan kavram kolektif benliktir. Kolektif benlik, bireylerin ben yerine biz diyebilmesini gerektirmektedir.

Kolektif benlik toplumda aynı paydaşta bulunan bireylerin diğer bireylerle ortak özelliklerine dayanmaktadır. Bu benlik bireyin özelliklerini diğer bireylerden ayırtılmayıp ortak noktada birleşmesini sağlamaktadır. Bu durumda sosyal, siyasal, duygudaş gibi işlevlerde kolektif benlik var olup her alanda bir olabilmeyi, toplumun diğer fertleriyle benzeştiğini ve aynı özellikte olduğunu belirtir. Özetle çalışmanın ana temasını oluşturduğu gibi bu benlik türü ben yerine biz demektir (Arslan, 2006: 90-96).

Katılımcıların kavramsal değerlendirmelerine baktığımızda bireylerin birlik ve bütünlük içerisinde bulunmayı, yekvücut olma isteklerinin onları güçlü kılacağını göstermiştir. Her ne kadar yaşayış biçimleri birbirinden farklı olsa da özünde bireyler bir olmayı istemiştir. Bütün olunca güçlüklerin aşılabileceğini, hedeflerine ulaşılmanın kolaylaşacağı açıkça ortaya koyulmuştur.

Bireyler, empati duygusunun ve duygusal yoğunlukta birleşimlerin biz olma üzerine etkisinden bahsetmişlerdir.

Bu sebeple sosyal yaşam, toplumsal benzerlik ve değerler nispeten her zaman önemli durumdadır.

4. Sonuç

Sosyal yapının her aşamasını etkileyen toplum hizmet çalışmaları bireylerin yaşamlarına etki etmiştir. Bu hizmetlerle erişilebilirlik durumunun katkısıyla sosyo-ekonomik açıdan düşük olan bireylere maddi ve manevi katkı sağlamıştır. Bu katkılar bireylerin bu zorlu yaşam şartlarına olumlu etki etmiştir. Bu olumlu etki katılımcıların erişilebilirlik tanımıyla ilintilidir. Bireyler erişilebilirliği halka yapılan hizmet, olanakların yeterli olması neticesinde bir nesnenin herkes tarafından ulaşılabilirliği ve kolay hizmet olarak tanımlamıştır. Bu hizmetler bireylerin hayatlarını kolaylaştırdığı, sosyal devlet anlayışının temeli olarak varsayılmıştır. Nitekim tüm bireylerin aynı olanaklara sahip olmayarak yapılan hizmetlere erişim sağlama ölçütü farklılaşmaya yol açmıştır. Bu durum hizmetlerin yetersiz geldiği, bireylerin yeterli bilince sahip olmama durumuyla da ilişkilidir. Tüm bunların yanında bu araştırma kapsamında öncelikli olan iki soruya yanıt aranmıştır.

i: İlk olarak bireylerin imkânlarla erişim sağlayabilme ölçütüdür. Bireyler gelişen koşullar çerçevesinde erişilebilirlik durumunun geliştiğini ve arttığını yapılan görüşme formları neticesinde ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber bireylerin ekonomik sıkıntı yaşamaları olumsuz etkenlerdendir. Katılımcılar sıkıntı çektiklerini, işsizlik problemiyle karşılaştığını belirtmişlerdir. Bu sorun bireyleri sosyal yaşamdan soyutlamış, sosyal çevre edinme noktasında zorlamıştır. Ekonomik sıkıntı bireylerin sosyal, sağlık faaliyetlerine erişmesinde sıkıntıya koymuştur. Tüm bunların yanında bu salgın döneminde önemi daha da anlaşılan hizmet çalışmalarından hes kodu uygulaması, temassız kart özelliği, e devlet uygulamasının aktifliği bireylere olumlu etki göstermiştir.

ii: Araştırma kapsamında yanıt aranan ikincil soru ise bireylerin ben iken biz olma ölçütüne olan değerlendirmeleridir.

Katılımcılara bu etkisel süreci değerlendirmelerini istediğimizde bireylerin biz olma durumuna oldukça vurgu yaptıkları, biz iken kuvvetin olduğu, sosyal refahın sağlanması için empati duygusunun geliştirilerek yardımsever olunması gerektiğinin önemi ortaya çıkarılmıştır.

Tüm bu kapsamlar çerçevesinde hayatın her alanında yekvücut olunarak tüm zorlu sıkıntılarla baş edileceğini, bireyler özünde tek olarak görülse de birbirleriyle örtülüdür. İnsan her ne kadar ben ise de her zaman biz olmayı yeğlemiştir. İnsan fitratı gereği yanında birilerini isteyerek toplum olarak bunun varlığını hissetmektedir. Bu nedenle bireyleri yalnızlığın, benliğin kısılcısından tutup bizliğe doğru adım atmasını sağlamak nitekim temel amaçlardandır. Araştırma sonucunda erişilebilirlik ölçütünün geliştiğini, yaşam şartlarına bağlı olarak durumun seyredildiğini, bireylerin toplum hizmet çalışmalarından olumlu etkilendiğini, kısmi olarak da çalışmaların yetersiz geldiğine ulaşılmıştır. Bireylerin ben iken biz olmayı, yekvücut olma durumuna vurgu yapıldığı araştırmanın bulguların değerlendirilmesi kısmında değinilmiştir.

KAYNAKÇA

Arslan, S. (2006). “Farklı Soyutlama Düzeylerinde Benlik Temsilleri –I- : Bireysel Benlik ve Kolektif Benlik ya da ‘Ben’lik Ve ‘Biz’lik”. Türk Psikoloji Yazıları, Cilt:9, Sayı: 18, ss: 90-96

Bozkurt, A. (2020). “Koronavirüs (Covid – 19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması”, AuAd, 6(3), 125-129.

Bulduklu, Y. “Eleştirel Çalışmalarda Nitel araştırma Yöntemi Olarak Gömülü Teori”. Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, ss: 2-13

Çağlar, S. (2012). “ENGELLİLERİN HAKKI VE TÜRKİYE’DE ERİŞİLEBİLİRLİKLERİ”. AÜFHD, 61 (2), ss: 542-543

Çağlar, S. (2012). “ENGELLİLERİN HAKKI VE TÜRKİYE’DE ERİŞİLEBİLİRLİKLERİ”. AÜFHD, 61 (2), ss: 545-551

Demirkan, H. (2015). “MEKÂNLARDA ERİŞİLEBİLİRLİK, KULLANILABİLİRLİK VE YAŞANABİLİRLİK”. Dosya 36, TMMOB MİMARLAR ODASI ANKARA ŞUBESİ, Cilt:3, ss:1

Yılmaz, H.A.(2016). “BİR DERLEME: BENLİK KAVRAMINA İLİŞKİN BAZI YAKLAŞIMLAR VE TANIMLAMALAR”. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 48, ss: 83 – 84

Sosyal Çalışmacı | Social Worker. Yapısal İşlevselci Yaklaşım. 20.10.2020 tarihinde <https://sosyalcalismaci.wordpress.com/yapisal-islevselci-yaklasim/> adresinden erişilmiştir.

Akademik Paradigma. Max Weber ve Yorumlayıcı Yaklaşım. 20.10.2020 tarihinde <https://www.akademikparadigma.com/max-weber-ve-yorumlayici-yaklasim/> adresinden erişilmiştir.

Nedir.Org*. Sembolik Etkileşimcilik Nedir?. 20.10.2020 tarihinde <https://sembolik-etkilesimcilik.nedir.org/> adresinden erişilmiştir.

Secession as Undesirable Scenario: Reasons for Unity

Hakan KOLÇAK¹

Abstract

This article is an interdisciplinary study arguing that secession would not be a desirable constitutional and political phenomenon as separatist communities maintain. The article contends that secessionist communities would face many difficulties in the existence of recursive secessions, such as reciprocal ethnic atrocities, genocides, insecure public areas and forced deportations. Furthermore, multiple recursive secessions would lead to numerous economic catastrophes like those recorded in some former Yugoslav and Soviet republics. Secessionist communities are also likely to encounter diplomatic isolation in the presence of sequential secessions. According to the article, not only secession but also accommodationist constitutional approaches are likely to remove historical injustices. The article recognises the right to self-determination as a right of inclusion that does not justify secessionist movements. Finally, it is supported that unionism would enable communities to enjoy some security benefits unlikely to be provided by secessionism.

Keywords: *Separatist Movements; Secession; State Unity; Sovereign Statehood; Territorial Integrity*

İstenmeyen Senaryo Olarak Ayrılma: Birlik İçin Gerekçeler

Öz

Disiplinlerarası bir çalışma olan bu makaleye göre; ayrılma, ayrılıkçı toplulukların savunduğunun aksine arzu edilen bir anayasal ve siyasi olay olmayabilir. Ayrılıkçı topluluklar, tekrarlamalı ayrılıkların varlığı halinde karşılıklı etnik düşmanlıklar, soykırımlar, emniyetsiz kamusal alanlar ve sürgünler gibi pek çok zorlukla karşılaşabilir. Ek olarak; çoklu bir şekilde tekrarlanan ayrılıklar, bazı eski Yugoslav ve Sovyet cumhuriyetlerinde söz konusu olan ekonomik yıkımların benzerlerini de beraberinde getirebilir. Ardışık ayrılmaların varlığı durumunda ayrılıkçı akımların diplomatik tecrit ile karşılaşabileceğini iddia eden çalışmamız; sadece ayrılmanın değil, aynı zamanda uzlaştırmacı anayasal yaklaşımların da tarihi adaletsizliklerin ortadan kaldırılması sürecine yardımcı olabileceğini ifade etmektedir. Kendi kaderini tayin hakkını, dahil edici bir hak olarak tasavvur eden çalışmamız, mevzu bahis hakkın ayrılıkçı akımları meşrulaştıramayacağını ileri sürmektedir. Son olarak; çalışmamız, toplulukların ayrılıkçılık aracılığıyla istifade edemeyeceği bazı güvenlik menfaatlerinden birliktelikçilik anlayışı sayesinde faydalanabileceğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ayrılıkçı Akımlar; Ayrılma; Devlet Birliği; Egemen Devlet Olma; Toprak Bütünlüğü*

---

1. Introduction

Secession is a main political, legal and constitutional event that creates a new sovereign state. There are a huge number of active secessionist movements across the globe that are led by different communities, including the Catalans and the Scots. The existing states are unwilling to allow these communities to establish their sovereign states, but the number of separatist movements increases day by day. It is now

---

¹ Asst. Prof., Recep Tayyip Erdogan University, The Faculty of Law, Rize, Turkey, email: hakan.kolcak@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1185-4055>.

possible to find out separatist political parties, political alliances, civil society organisations all around the world.

This article argues that secession would not be a desirable phenomenon, despite its growing popularity among ethnic, linguistic and religious communities. According to separatists, secession puts an end to violent conflicts or political contention over sovereignty issues. This argument would be dismissed. Secession would bring about several difficulties in the existence of recursive secessions, including reciprocal ethnic atrocities, genocides, insecure public realms, forced deportations and the creation of pseudo states.

Separatists maintain that secession engenders a variety of economic benefits for secessionist communities. However, there is no certain evidence that justifies such economic advantages. Furthermore, this constitutional scenario would result in numerous economic catastrophes in the presence of multiple recursive secessions, as happened in the post-communist republics. Another argument of separatists is to demonstrate secession as a remedy for previous cultural and social grievances or injustices. It is worth noting that secession is not the only remedy for historical wrongdoings. It is likely for states to remove historical harms via adopting accommodationist constitutional approaches.

It is possible for us to indicate secession as an undesirable constitutional scenario in light of the above arguments, but there are some additional reasons for unionism. First, any secession would lead to its sequential counterparts. Sequential secessions that come into existence in exogenous or endogenous forms would relegate secessionist communities to diplomatic isolation. Second, it is unlikely to justify secessionist movements in accordance with the contemporary version of the right to self-determination. The post-colonial edition of this right is a right of inclusion, not that of exclusion or separation. Finally, some newly-established states, especially those having a small piece of land or a very small population, would be unable to safeguard their territorial integrity without foreign intervention when encountering radical expansionist movements.

This article is an interdisciplinary study that draws on the methods of constitutional law and international politics. It seeks to answer whether secession is a desirable constitutional scenario as numerous separatist movements argue. In answering this research question, the article scrutinises many legal documents, e.g. treaties, conventions, constitutions, statutes, etc., in addition to several written sources, such as books, journal articles and institutional reports. The article analyses the relationship between secession and different variables in developing its arguments, including (i) violent conflicts over sovereignty issues, (ii) economic benefits, (iii) historical wrongdoings, (iv) sequential separatist movements, (v) the right to self-determination and (vi) security benefits. The article is organised in the following order. It first pays attention to several definitional arguments on the notion of secession. Afterwards, the article gives a brief explanatory note on separatist movements around the world. Subsequently, the article critically examines various pro-secession opinions. It then develops various arguments that pave the way for describing secession as an undesirable constitutional phenomenon.

2. Secessionist Movements around the Globe

Secessions are essential constitutional events that are distinct from expulsions, group migrations and revolutions. Secessions are different from expulsions as seceding territories do not lay any claims to the entire unity of their host (parent) states. This would be possible in any case of expulsion (Beran, 1984). Secessions enable seceding communities to free themselves from the authority of their host states. This would be possible in any case of group migration. However, seceding communities are opposed to the territorial integrity of their host states. It is unlikely for group migrations to include such opposition (Buchanan, 1991b). Secessions would be contrasted with revolutions, but the main goal of seceding communities is not the same as that of revolutionaries. Seceding communities limit the legal frameworks of their host states. They do not seek to overthrow the governments of their host states, nor do they intend to make comprehensive constitutional, economic or socio-political changes within their host states. Revolutionaries aim to achieve these two purposes (Buchanan, 1991b).

Secession would be defined as “*the formal withdrawal from an established, internationally recognised state by a constituent unit to create a new sovereign state*” (Bartkus, 1999: 3). This new state is the

ultimate product of a process, during which delegates of the constituent unit announce an independent state through a declaration of independence. If this announcement is not questioned by sovereign states, endorsed by the population of the constituent unit and the proclaimed independence be recognised by sovereign states, secession would be completed (Pavković and Radan, 2007).

Many other scholars propose different definitions. For example, James Crawford defines secession as “*the creation of a state by the use of threat or force without the consent of the former sovereign*” (2006: 378). According to this definition, secession requires the use or threat of force and opposition from host states. There are some peaceful secessions weakening the muscles of Crawford’s definition, e.g. Norway’s secession from Sweden in 1905 (Berg, 2020).

Allen Buchanan defines secession as “*a kind of collective action, whereby a group (whether officially recognised as a legitimate political subunit or not) attempts to become independent from the state that presently claims jurisdiction over it and, in doing so, seeks to remove part of the territory from the existing state*” (1991a: 75). This is the definition of “*secessionist attempt*” rather than that of secession (Pavković and Radan, 2007: 5). It is possible for secessionist attempts to turn into successful secessions when they are given adequate international recognition. They are likely to transform into unsuccessful secessions due to the absence of the announcement of independence, the insufficient endorsement from seceding communities or the lack of enough international recognition (Fabry, 2012; Vidmar, 2012). Accordingly, secession refers to the partition of sovereign states, political disintegration and territorial dismemberment.

There are many active secessionist movements all around the world that seek to establish new sovereign states. It is possible to find out such movements in various European countries (Antunes and Loughlin, 2020; Loughlin and Antunes, 2020). In the United Kingdom (UK), a pro-independence Scottish movement is gradually growing that aims to turn Scotland, a devolved region of the UK, into a sovereign state within the European Union (EU) (Jackson, 2020; Rioux, 2020). A similar movement gains popularity in Wales, another devolved region of the UK (Akbaba, 2020; Mullen, 2019).

A strong separatist movement is growing in Catalonia – a self-governing region of the Spanish Kingdom – that intends to transform the Autonomous Community of Catalonia into a Catalan republic within the EU (Andreu, 2019; Castillo, 2019; Portos, 2020). There are many other secessionist organisations, pro-independence political parties and alliances active in different Spanish self-ruling regions, including Andalusia, the Balearic Islands, the Basque Country, the Canary Islands and Galicia (Corral and Freijedo, 2019; Gray, 2020; Mas, 2019).

Similar political movements are active in Belgium, Finland, France, Germany and Italy. A powerful pro-independence movement is effective in the Flemish Region, a federal component of the Belgian Kingdom. A new secessionist movement is growing in Wallonia, another federal constituent of the Kingdom (Mastromarino, 2019). A political movement is active in the Åland Islands that aims to turn the autonomous Finnish archipelago into a sovereign state (Koev, 2019). Several political organisations that are established in Corsica, a French island in the Mediterranean Sea, try to achieve an identical goal (Boylan and Turkina, 2019). A pro-independence movement undergoes its enlargement operation in the Free State of Bavaria, a federal unit of Germany (Ene, 2020). Parallel movements try to become mainstream political parties in Sardinia and Sicily, which are recognised by Article 116 of the Italian Constitution as autonomous regions (Delledonne and Monti, 2019; Keating, 2019).

There are similar separatist movements in Africa (Byrne and Englebert, 2019; Schomerus, Englebert and de Vries, 2019). A popular secessionist movement is effective in the Sidama Region, a federal component of Ethiopia. Many movements akin to the pro-independence Sidama camp try to enlarge their scopes in other self-ruling Ethiopian regions, e.g. the Oromia Region and the Afar Regional State (Vaughan, 2019). Some segments of the Swahili people would like to separate their autonomous region, Zanzibar, from the United Republic of Tanzania (Cameron, 2019). Many sectors of the Cameroonian Anglophones want to establish a federal state of Ambazonia in southern Cameroon (Konings and Nyamnjoh, 2019). Some circles of the Lozi people ask for the secession of Barotseland from Zambia (Zeller and Melber, 2019). It is possible to find out many other secessionist regions in different African

states, such as Anjouan (the Union of the Comoros), Cabinda (Angola), Casamance (Senegal) and Katanga (the Democratic Republic of Congo).²

Numerous pro-independence movements are active in Asia. A mass-based political movement is dedicated to separate Hong Kong from the People's Republic of China (Lin, 2019). A similar secessionist movement is effective in the self-ruling Kurdish region of Iraq (Abbas, 2019; Hama, 2020). Some segments of the Acehnese people would like to turn the Aceh province, an autonomous Indonesian region, into a sovereign republic (Nazala, 2019). Identical demands are expressed in different Asian regions, e.g. Baluchistan (Pakistan) and Bangsamoro (the Republic of the Philippines) (Abubakar, 2019; Zeb, 2019).

There are many separatist organisations, political parties and allies in America. A mass-based pro-independence movement tries to turn Quebec, a federal component of Canada, into a sovereign state (Gaudreault-DesBiens, 2019). The movement is led by three mainstream parties, the Quebec Party (*Parti Québécois*), the Quebecer Bloc (*Bloc Québécois*) and the Quebec Solidarity (*Québec Solidaire*) (Blanchet and Medeiros, 2019). A similar movement grows in Nevis, where the Nevis Reformation Party and the Concerned Citizens Movement try to motivate the Nevisians to secede from the Federation of Saint Kitts and Nevis (Baldacchino, 2020). A less powerful movement campaigns for Californian independence from the United States (US) that is led by the California National Party and the California Freedom Coalition (Duffy, 2020). A similar movement is active in Puerto Rico, where the Puerto Rican Independence Party (*Partido Independentista Puertorriqueño*) stands up for the secession of the autonomous archipelago from the US (Deibert, 2020).

In a nutshell, many secessionist movements are active across the world. These movements try to justify their separatist attempts via several arguments that demonstrate secession as a constitutional scenario providing seceding territories with certain advantages or opportunities. The following section critically examines one of such arguments.

3. Recursive Secession: The Mother of Troubles

Separatists envisage that secession would finish violent conflicts over sovereignty issues (Pavković, 2000). It is worth noting that any potential recursive secession would produce opposite results. Recursive secessions come into existence when “*initial attempts at secession influence further attempts at secession of a territory from the initially seceding territory or state*” (Pavković and Radan, 2007: 130). Recursive secessions are likely to engender some tragic and undesirable results, such as reciprocal ethnic atrocities, genocides, insecure public realms, forced deportations and the foundation of pseudo states.

Croatia provides a good example to indicate how recursive secessions lead to reciprocal ethnic atrocities. In July 1990, the Croatian Parliament made an amendment to the 1974 Croatian Constitution that announced the sovereign statehood of Croatia. The amendment was not welcomed by the Croatian Serbs. The Serb National Council, a large popular assembly of the Croatian Serbs, passed a declaration announcing the autonomy and sovereignty of the Serb nation in Croatia. The National Council organised a plebiscite in August/September 1990 in the Serb-occupied Croatian regions, where 99 per cent of ethnic Serbs opted to remain as an autonomous Yugoslavian region after Croatian independence (Huszka, 2014).

The new independence-centred Croatian Constitution was promulgated on 22 December 1990. During its promulgation ceremony, President Franjo Tuđman, the leader of the Croatian Democratic Community (*Hrvatska Demokratska Zajednica*), announced the eventual goal of the Croatian nation as establishing an internationally-recognised sovereign state (Pavković, 2000). Not long after this announcement, the political leaders of the Serbian community rejected the newly-promulgated Constitution. They declared the establishment of the Autonomous Region of Krajina. This declaration was not welcomed by the Croatian government, which sent special police forces to the Serb-majority provinces, leading to a large-scale fighting between the Serbian militias and Croatian security forces. The declaration of Croatian independence in May 1991 rendered the conflict a war between the Croatian

---

² For more details on these separatist regions, see Dobler (2019); Foucher (2019); Larmer and Kennes (2019); Martin (2019).

army and the Serb-controlled Yugoslav People's Army (*Jugoslovenska Narodna Armija*). The war period witnessed numerous ethnic atrocities. It ended with a tragedy in 1995, when the total number of deaths was around 20,000 (Huszka, 2014).

A more devastating war raged in Bosnia-Herzegovina. The former Yugoslav republic was recognised by the European Community (EC) as a sovereign independent state on 7 April 1992. Just one day before this recognition, the Bosnian Serbs attacked the Holiday Inn of Sarajevo in anticipation of the EC recognition. This attack instigated a war lasting three and a half years. Three different national groups inhabiting Bosnia, namely the Croats, Bosniaks and Serbs, had different war goals. Muslim Bosniaks fought for the preservation of the republic in its historical boundaries and the presence of a multinational Bosnian state. The Croats supported the Bosnian Army at the beginning of the war against the Serbian aggression. However, the Croats initiated a war against the Bosnian Army after the adoption of the Vance-Owen Peace Plan, which intended to federalise the republic. The Croats launched many military operations against the Bosniaks to create homogeneous Croatian cantons. In August 1993, the Croatian troops occupied Herzegovina and some part of central Bosnia. They proclaimed the Croatian Republic of Herzeg-Bosna. The Serbs seized more than 70 per cent of the overall territory of the republic. They committed numerous atrocities so barbarous. It was in summer 1995 that the circumstance on the battlefield changed with Serbian military defeats. These defeats and the American engagement created a new political environment, paving the way for the adoption of the Dayton Peace Agreement in November 1995. This arrangement ended the war, but the world witnessed one more ferocity in Bosnia-Herzegovina. According to several domestic and regional sources, between 25,000 and 329,000 people were killed during the war (Rodríguez-Pose and Stermšek, 2015). Bosnia-Herzegovina established its multinational federal system unfortunately with the help of an ethnic cleansing that formed three distinct homogeneous regions (Keil, 2013).

Recursive secessions would force some communities or groups to leave seceding territories. Ukraine, a former Soviet republic, provides a good example. Ukraine witnessed a revolution in February 2014, when a series of violent events took place in the capital city of Kiev, leading to the ousting of President Viktor Yanukovich (Lazarenko, 2019). This was followed by many changes in Ukraine's socio-political system, including the creation of a new interim government and some constitutional amendments (Kudelia, 2019). Russia's refusal to recognise the interim government laid the foundation for pro-Russian protesters to embark on an uprising against the Ukrainian government (Rimpiläinen, 2020). In February 2014, ethnic Russians in the Crimean Peninsula, an autonomous Ukrainian region, initiated an unlawful process aimed at rendering Crimea a federal subject of the Russian Federation (Rotaru, 2019). This process was completed in March 2014, when the United Nations (UN) declared Crimea's accession to Russia as an unlawful annexation of the Ukrainian territory (Ayдын and Şahin, 2019).

The unlawful accession was followed by various violent demonstrations in some eastern regions of Ukraine, including Donetsk, Luhansk and Kharkiv (Mykhnenko, 2020). In these regions, pro-Russian separatists stormed government buildings. They clashed with Ukrainian security forces and called for independence referendums. The secessionist attitudes were backed by the regional authorities of Donetsk and Luhansk, where unlawful independence referendums were held in May 2014 (Vakhitova and Iavorskyi, 2020). In the referendum on Donetsk's independence, almost 90 per cent of voters opted to secede from Ukraine. In the other referendum, 96.2 per cent of voters backed the independence of Luhansk from Ukraine (Sereda, 2020). The results of the unlawful referendums were rejected by the Ukrainian government, which sent its security forces to the regions to restore the territorial integrity of Ukraine (Sasse, 2020). This paved the way for an armed conflict between the Ukrainian troops and the Russian-backed rebels that is continuing at the time of writing. According to various sources, the armed conflict has left at least 50,000 people dead so far (Sasse and Lackner, 2020). The conflict has generated many other significant humanitarian costs. It has rendered Ukraine one of the largest countries in the globe in terms of the number of internally-displaced persons. According to some international sources, almost 1.5 million Ukrainian citizens have been forced to leave their homes since the onset of the conflict (Bulakh, 2020).

It is possible for recursive secessions to create pseudo states. A newly-established state would gain formal international recognition in three interrelated ways: (1) other states or international organisations would officially recognise its independence; (2) its former host state or the successor of this state would officially recognise its independence; and (3) the UN would admit the new state to its membership,

enabling the state to obtain international recognition. It is worth noting that “*the ultimate form of recognition of independence is the admission to the [UN] membership*” (Pavković and Radan, 2007: 36). The admission process would be completed via one of the following methods. First, the UN General Assembly would “*decide with a two thirds majority of the votes cast whether a proposed candidate-state, recommended by the UN Security Council, qualifies for admission or not*” (Pavković and Radan, 2007: 36). Second, the UN would admit a candidate state to its membership if it were recognised by one or more permanent members of the UN Security Council – the US, the UK, China, Russia and France – and if this recognition was not opposed by the other permanent members (Pavković, 2011). This implies that a new state would be a partially-recognised state if it were recognised by one or few UN members; or it would be an unrecognised state if it were not recognised by any UN member states.

There are some examples for unrecognised or pseudo (sham) states in the post-Soviet republics that were mainly the products of recursive secessions. During the late 1980s, tension driven by deep-rooted fears that the Abkhazian language, culture and identity would be under threat after the independence of Georgia resulted in the 1992-93 War in Abkhazia, an autonomous republic under the Georgian administrative system. The war ended with a Georgian military defeat, leading to the *de facto* independence of Abkhazia and the mass migration of the Georgians from Abkhazia.³ As a response to the western recognition of Kosovo as a sovereign state, Russia recognised Abkhazia as an independent state in August 2008.⁴ However, Georgia, the UN and most sovereign states have still considered Abkhazia a Georgian region, rendering it a partially-recognised state.⁵

There is one more similar case in Georgia, the South Ossetian case. South Ossetia proclaimed its independence from Georgia in September 1990. Open warfare between Georgian security forces and the Ossetian rebels started in January 1991, when Zviad Gamsakhurdia, a Georgian nationalist, came to power. During the 1991-92 South Ossetia War, the secessionists controlled most of the autonomous province of South Ossetia. This led to the expulsion of 60,000 ethnic Georgians from South Ossetia (Wheatley, 2010).

The frozen conflict between Georgia and South Ossetia was reignited in 2004 and 2008 (Nagashima, 2019). During the 2008 conflict, the Russian-backed Ossetian rebels occupied the entire territory of the South Ossetian Autonomous Oblast, resulting in the *de facto* independence of South Ossetia (Toal and Merabishvili, 2019). The Ossetian independence was recognised by few sovereign states, namely Russia, Nicaragua, Nauru and Venezuela, rendering South Ossetia a pseudo state due to its partially-recognised status (Hoch, 2020).

There are some additional examples for unrecognised states in the post-Soviet republics. After the fragmentation of the Soviet Union, tensions between the newly-established Moldova and the *de facto* independent state of Transnistria escalated into a military conflict (Blakkisrud and Kolstø, 2011). The conflict ended with a ceasefire in July 1992, leading to the creation of an unrecognised Transnistrian state (Wolfschwenger and Saxinger, 2020). Transnistria has not been recognised by any sovereign states. Rather, it is regarded as a Moldovan region (Voronovici, 2020).

A similar political scenario happened in Azerbaijan, which has not exercised its certain authority over Nagorno-Karabakh, a landlocked mountainous region in the South Caucasus, since the late 1980s. The Armenian community of Nagorno-Karabakh unlawfully proclaimed the independence of the mountainous region in 1991 (Krüger, 2010). The proclamation led to an armed conflict between the Russian-backed Armenian rebels and Azerbaijani security forces (Askerov, 2020). The conflict was frozen in 1994, when the Armenians unlawfully declared the *de facto* independence of Nagorno-

---

³ According to some domestic sources, the population of the Georgians in Abkhazia fell from 240,000 to 44,000 in the period between 1989 and 2003, rendering the Abkhazians a dominant ethnic group in the autonomous republic (Wheatley, 2010).

⁴ Kosovo is a previous self-ruling province in Serbia. The Assembly of Kosovo unilaterally declared Kosovo an independent and sovereign state on 17 February 2008. The International Court of Justice acknowledged the unilateral declaration as a declaration of independence consistent with international law. According to the Court, the declaration did not violate the Constitutional Framework for Provisional Self-Government, nor did it violate the UN Security Council Resolution 1244. For more details, see Christakis (2011); Wilde (2011a, 2011b).

⁵ Abkhazia has been recognised by few countries, namely Russia, Venezuela, Nicaragua and Nauru. For more details on the Abkhazian case, see Kolstø (2020).

Karabakh (Abdullahzade, 2013). This declaration has not been recognised by any sovereign states so far, rendering Nagorno-Karabakh a pseudo state like its Transnistrian counterpart (Akçay, 2020).

In short, secessions would be unlikely to end violent conflicts over sovereignty matters. They are likely to engender several tragedies in the existence of recursive secessions. Some may argue that recursive secessions would not result in such tragedies in western states where communities try to resolve their problems in peaceful ways. It is true that all the aforementioned recursive secessions occurred in the former Yugoslav or Soviet states. However, it is very hard to find western referendums in which all constituent regions unanimously vote for the same option. In democratic states, some segments of societies are most likely to support different options. More importantly, the vote ‘yes’ or ‘no’ for independence would potentially polarise and provoke communities as Balraj Puri notes “[t]he crudest method of understanding the urges of the people is through posing the option in ‘yes’ and ‘no’ form which polarises and provokes public opinion into extremes” (2001: 264). Hence, it would be possible to witness many tragedies akin to those recorded above in all continents.

4. A Response to the Economy-Based Argument

The reasons for achieving secessions are traditionally rooted in identity demands. Secessionist movements want to secure and advance their linguistic, cultural and religious characteristics in response to assimilationist state policies aimed at homogenising nations. It is worth noting that economic issues have become central to the agenda of separatist movements since the late 1950s. Pro-independence communities maintain that secession would bring about economic benefits in the areas of trade relations, financial resources and investment flows. According to separatists, new sovereign states would (i) create new international frontiers, (ii) introduce new tariff regimes, (iii) adopt new currency, monetary and fiscal policies, (iv) raise foreign loans, (v) attract foreign investments and (vi) alter domestic standards on natural resources. Secessionists believe that all these changes would result in several economic benefits (Rodríguez-Pose and Stermšek, 2015).

Different economic reasons for independence were already taken into account by three former Yugoslav republics, namely Slovenia, Croatia and Montenegro (Huszka, 2014). Scotland provides a more recent case. The Scottish Fiscal Commission Working Group (SFCWG) prepared a report on which benefits Scottish independence would provide. The report argues that an independent Scotland would perform better than the current devolved Scottish region because “*many countries of a comparable size and structure have used the full spectrum of policy levers to perform more successfully across a range of social and economic indicators in the long run*” (SFCWG, 2013: 37). According to the SFCWG, “*independence is the key to unlocking Scotland’s economic potential and the means to securing a fairer society*” (2013: 25).

A similar argument is supported by the Catalan Advisory Council for National Transition. The Council has published some documents listing the prospective economic benefits of Catalan independence. According to the Council, “*an independent Catalonia would immediately increase its revenues, as after three centuries of being taxed by the Spanish state, Catalans perceive that their economic effort has a direct influence on the improvement of the quality of life of the people who live and work in Catalonia*” (Rodríguez-Pose and Stermšek, 2015: 75).

It is unlikely for us to support the above argument. Secession would not certainly bring about the aforementioned economic benefits because many potential factors would affect economic growth in new independent states, e.g. democratic consolidation, international relationships, the homogeneity of populations and the existence of internal conflicts (Armstrong and Read, 2004). More importantly, secession would lead to economic catastrophes in new sovereign states that suffer from civil wars. Obtaining its independence earlier than other former Yugoslav republics has not empowered Slovenia to perform better than the others. There are many factors explaining why Slovenia has performed better than the others. It had the “*the luck of fighting a 10-day war*” that caused little material destruction (Rodríguez-Pose and Stermšek, 2015: 91). Bosnia-Herzegovina endured a three-year long war causing massive material destruction as well as a significant number of fatalities. The Kosovo war lasted almost one year and a half. It left almost 14,000 deaths and generated considerable destruction. Slovenia did

not experience the economic sanctions that were imposed upon most former Yugoslav republics. Armed conflicts did not alter Slovenia's trade standards with the rest of the globe. Croatia and Bosnia-Herzegovina were obliged to change their trade standards because of armed conflicts (Rodríguez-Pose and Stermšek, 2015).

Unionism, a constitutional approach aimed at protecting and promoting institutional ties between majority and minority communities, rather than secessionism would bring about some economic benefits.⁶ As Bartkus argues, “*by unifying many regional economies with a coherent set of regulations, the state provides its citizens with numerous advantages based on scale: access to a large market for their products, access to raw materials, integration into large transport and communications networks*” (1999: 38). It is possible for sovereign states to provide poorer communities with various economic benefits, e.g. subsidies for educational and health programs, technology transfers and development assistance (Bartkus, 1999).

Secessionist groups who realise several economic benefits provided by unionism are likely to reject separatism. The Soviet Central Asian Republics – Tajikistan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan – tried to stop the dissolution of the Soviet Union because they were the beneficiaries of discriminatory economic and social policies. The Soviet Union sought to equalise development and education levels across its borders in the 1950s and 1960s (Silver, 1974). The Central Asian Republics retained 100 per cent of the income and turnover taxes collected within their boundaries, whilst the Baltic republics retained much lower proportion of their taxes (Roeder, 1991). In addition, the Central Asian Republics received additional subsidies to provide their communities with better infrastructure, health and education systems. They received much higher rates of investment than those that would have been received in accordance with their level of economic development. Expenditures on education and health programs were relatively equal among all Soviet republics, but revenues were far lower in the Central Asian Republics (Bahry and Nechemias, 1981).

Not surprisingly, the Central Asian Republics were those protesting most vehemently against the break-up of the Soviet Union. In the fall of 1990, Kazak President Nursultan Nazarbayev worked tirelessly to rescue the Union. His effort resulted in the establishment of the short-lived State Council. Most Soviet republics, including Azerbaijan, Estonia, Georgia, Latvia, Lithuania, Moldova and Ukraine, declared their independence in August 1991, when the coup against Gorbachev was staged (Roeder, 1991). The Central Asian Republics remained silent with the exception of Tajikistan, which openly supported the coup attempt (Bartkus, 1999). The Central Asian Republics were willing to partake in Gorbachev's proposal for a Soviet confederation that was built on an economic union treaty. These efforts did not prevent the Soviet Union from its collapse in December 1991, but they at least contributed to the foundation of some unions among the post-Soviet sovereign states, e.g. the Commonwealth of Independent States, the Eurasian Economic Union and the Eurasian Customs Union (Arbatova, 2019).

Unionism would bring about some additional economic advantages. Large states are more proactive, dynamic and resilient to regional or international shocks than small states. According to Rodríguez-Pose and Stermšek, “[*t*]his is a consequence of benefiting from greater economies of scale and scope, which lower the cost of public goods per capita, facilitate the emergence of specialised, competitive sectors, and ensure high standards in civil service” (2015: 79). Large states are expected to safeguard themselves against economic turmoil better than their small counterparts because they have large reserves (Alesina and Spolaore, 2003). Large states are better at (a) reducing economic risks, (b) erecting trade barriers if required, (c) planning ahead and (d) resolving structural problems since they have massive and diverse dynamics (Armstrong and Read, 2004; Easterly and Kraay, 2001).

Some scholars list several economic advantages provided by small states. Ruta (2005) and Wittman (1991) argue that small states generate lower administrative costs as they have smaller bureaucratic structures. Spolaore and Wacziarg (2005) maintain that small states are better at pinpointing and filling market niches, and they are more open to trade markets. It is possible to support these arguments, but they do not provide any certain evidence justifying that small states perform better than their large counterparts. Rose (2006) shows that small states perform better merely at trade openness. Rodríguez-

---

⁶ For a comprehensive analysis on the constitutional approach of unionism, see Augusteijn (2012); Kolçak (2017); Nagle (2013).

Pose and Stermšek (2015) indicate that small post-Yugoslav republics have not performed better than their large counterparts.

5. Removing Harms via Accommodationist Approaches

Separatist, mostly minority, communities argue that secession would remove all cultural and linguistic wrongdoings made via assimilationist state policies (Huszka, 2014). Sovereign states tried to manage their ethno-cultural diversities via integrationist approaches aimed at assimilating minority communities (e.g. republicanism, socialism and traditional liberalism) until the 1950s (McGarry, O’Leary and Simeon, 2008). Since then, a new pluralist international legal order has been developed that respects for ethnic and cultural diversities (McGarry and O’Leary, 1994). The new order is embraced by democratic sovereign states that secure and advance their majority and minority identities through constitutional provisions (Kolçak, 2020). These provisions are constructed upon several accommodationist approaches, including centripetalism, multiculturalism, consociationalism and territorial pluralism (O’Leary and McGarry, 2012). In the modern era, historical injustices and grievances would be removed via such constitutional provisions guaranteeing various minority rights and freedoms.

The Spanish Constitution provides a good example. Article 3 of the Constitution recognises not only Castilian – the dominant language used in the Kingdom of Spain – but also some minority languages spoken in several Spanish autonomous communities, including Galego, Catalan and Euskadi. Switzerland has four official languages in accordance with Article 4 of the Swiss Constitution, namely French, Italian, German and Romansh. Finnish, Swedish and the Sami language are given official recognition under Section 17 of the Finnish Constitution. Belgium has three official languages (French, Flemish and German) according to Article 4 of the Belgian Constitution. English and French are the official languages of Canada pursuant to Article 16 of the 1982 Canadian Constitutional Act.

Democratic sovereign states allow their minority communities to exercise the right to education in their native tongues through bilingual or multilingual education systems. The UK practices a bilingual education system in its four constituent regions. The system is aimed at the integration of immigrants in England. It seeks to maintain and promote minority languages in Northern Ireland, Scotland and Wales. The right to education in minority languages is constitutionally guaranteed in the Kingdom of Sweden, where Finnish, Romani, Sami and Swedish are recognised as the official languages of instruction. Similar policies are implemented in other democratic states, such as Canada, Finland, Spain and the US (Kolçak, 2020).

Constitutional protection mechanisms for minority identities are established in democratic states (Suksi, 2011; Taylor, 1992). These mechanisms provide minority communities with several constitutionally-enshrined rights and freedoms, including cultural, educational and linguistic rights as well as religious freedoms (Choudhry, 2008; Vollebæk and Plesner, 2014). The mechanisms, on the one hand, enable such communities to secure and advance their unique characteristics, e.g. languages, cultures, identities and traditions (Agarin and Cordell, 2016; Köllen, 2017). They, on the other hand, prevent majority-dominated state organs from adopting assimilationist legal documents aimed at exterminating minority characteristics (O’Leary, 2001; Patten, 2008). As an example, the Preamble of the Spanish Constitution secures “*all Spaniards and peoples of Spain in the exercise of human rights, of their culture and traditions, languages and institutions*”. According to Section 17/2 of the Finnish Constitution, “*the Public Authorities shall provide for the cultural and societal needs of the Finnish-speaking and Swedish-speaking population of the country on an equal basis*”. Other Finnish minority groups, e.g. the Sami and the Roma, enjoy the right to protect and develop their unique characteristics in accordance with Section 17/3 of the Constitution. Similar provisions aimed at the protection and development of minority identities are found in Article 69 of the Swiss Constitution.

Removing ethno-cultural wrongdoings and injustices would therefore be regarded as a question of democracy rather than an element of secession in the contemporary era. Democratic states do not impose any prohibitions or restrictions on the promotion of minority identities. Instead, they try to safeguard and promote ethno-cultural minority features via accommodationist constitutional provisions. Thus,

secession is not the only way of removing linguistic and cultural grievances. States are likely to remove such grievances by taking democratisation steps.

6. Some Additional Reasons for Unity

Secessions are likely to create internationally-recognised independent states. However, it is possible for seceding communities to suffer from diplomatic isolation in the existence of sequential secessions. These secessions happen “*when attempts at secession of a region or a territory from a host state trigger or influence similar attempts by other territories to secede from the same host state*” (Pavković and Radan, 2007: 130). It is worth noting that secessionist attempts would stimulate other secessionist attempts not only from host states but also from other sovereign states. If such attempts were from host states, we would call them *endogenous* sequential secessions. If they were from other sovereign states, we would call them *exogenous* sequential secessions.

Endogenous or exogenous sequential secessions would at worst engender many tragedies the same as those generated by recursive secessions. They would at best lead to regional and perhaps international as well as domestic institutional and political instability. To clarify, sovereign states and international organisations are likely to relegate secessionist communities to diplomatic isolation when they predict potential sequential secessions (Bartkus, 1999). If Scotland proclaimed its independence, this would endogenously trigger Wales to follow the Scottish path. Alternatively, Scottish independence would exogenously stimulate other secessionist movements in Europe, e.g. the secession of Catalonia or the Basque Country from Spain, the secession of Corsica from France, the secession of Bavaria from Germany, the secession of the Flemish Region from Belgium, the secession of Veneto, South Tyrol or Sardinia from Italy. All these potential exogenous sequential secessions would bring about some form of political instability in Europe that most democratic governments are unwilling to witness. In the existence of this unwillingness, an independent Scotland would at best suffer from diplomatic isolation; or it would at worst encounter many difficulties in terms of its international recognition, rendering it a pseudo state like its post-Soviet counterparts.

Many separatist communities consider the right to self-determination an element generating the right to secede. According to them, it is not acceptable that sovereign states rule over regions where they share few common values and where they come to power by conquests. They believe that subjugated communities or regions would liberate themselves from foreign domination or oppression via creating their independent states (Pavković and Radan, 2007). This argument was used by many European overseas colonies and former Soviet/Yugoslav republics in justifying their successful secessions (Bartkus, 1999). Recent examples are given in Catalonia and Hong Kong, where separatist politicians always refer to the right to self-determination in the justification of their secessionist arguments (Lecours and Dupré, 2020).

It is unlikely for the contemporary version of the right to self-determination to provide communities with the right to secede. The post-colonial edition of this right is an individualist right enabling every person to take part in the political life of her country. In its third periodic report on Cyprus, the UN Human Rights Committee evaluates the implementation of Article 1 of the International Convention on Civil and Political Rights, which sets out the right to self-determination, as follows: “*in Cyprus democratic elections are held enabling its people to determine their political status and to pursue in a free manner their economic, social and cultural development*” (quoted in Müllerson, 2009: 18). In its third periodic report on Mauritius, the Committee similarly touches on elections, referendums and their fairness when evaluating the enforcement of the right to self-determination (Müllerson, 2009). This means that the modern edition of the right to self-determination is not a right to have oneself excluded but a right to be included. In its current version, this right is “*an entitlement to democracy that does not involve any right to secession*” (Müllerson, 2009: 18).

The contemporary edition of the right to self-determination is accepted by democratic states and international organisations. In Bosnia-Herzegovina, the main goal of the US was to “*give all citizens reason to feel that they belong to a single state – not so much a nation-state as a multi-ethnic federal state*” (Talbot, 2000: 155). The Dayton Peace Agreement has achieved this goal by establishing

common state organs for Muslim Bosniaks, Catholic Croats and Orthodox Serbs. Albeit its multi-religious structure, Bosnia-Herzegovina has now a flag, a national license plate and a national currency (Sahadžić, 2020).

Communities are likely to enjoy some security benefits by embracing unionism rather than secessionism. Such benefits enable communities to be safeguarded from any potential internal domestic violence and external foreign aggression. Promoting security is dependent on military strength. Military capacity is a function of natural, industrial and human resources. Hence, larger populations or territories are theoretically expected to have more defensive capabilities than their smaller counterparts (Bartkus, 1999). This expectation was realised by some historical communities. The Czech community did not secede from the Austro-Hungarian Empire before the First World War on the grounds that they would be better protected as a member of the Empire in the existence of the expansionist German threat (Mahoney, 2011). The only desire of the Czechs was to transform the Empire into a decentralised state where their ethno-cultural characteristics would be better preserved (Mamatey and Luža, 1973). Similarly, the common security threats affecting the Croatian, Serbian and Slovenian communities during the First World War encouraged them to create a decentralised Yugoslavia rather than constructing their separate nation-states (Bartkus, 1999).

It is true that expansionism is not practiced in the modern era. However, this does not imply that radical expansionist movements would not emerge in the future. Small states are still “*free riders on international security provided by large states*” (McCarthy, 2014). These states are unlikely to defend themselves against potential large aggressors. Their security is dependent on western powers keeping peace on an oceanic or continental scale. Singapore first had British and then US protection. Similarly, small European states, e.g. Andorra, Liechtenstein, Luxembourg, Monaco and San Marino, derive their security from a European balance of power underwritten by western powers. None of these states alone, or even together, would prevail against radical expansionist movements. It is possible to envisage similar scenarios for prospective small states.

7. Conclusion

This article has examined whether secession would bring about various benefits as separatist communities assert. The article has eventually reached the conclusion that secession would not be a desirable constitutional and political event. Secessionist territories or regions would encounter several difficulties in the presence of recursive secessions, e.g. reciprocal ethnic atrocities, genocides, insecure public domains, forced deportations and the establishment of sham states. Moreover, multiple recursive secessions would result in many economic catastrophes akin to those recorded in the post-communist republics. It is also likely for secessionist territories or regions to suffer from diplomatic isolation in the existence of exogenous or endogenous sequential secessions.

According to the article, secession is not the only remedy for historical ethnic, cultural or social wrongdoings. Accommodationist constitutional approaches are likely to remove all previous grievances or injustices. Another argument developed by the article is that the modern version of the right to self-determination is unlikely to justify secessionist movements. The article maintains that the contemporary edition of this right is a right of inclusion rather than that of exclusion or separation. The last argument shaped by the article is that unionism would provide communities with some security benefits unlikely to be ensured via secessionism, including the protection of communities against internal domestic violence or external foreign aggression.

The article has ultimately answered whether secession is a desirable constitutional scenario as separatists maintain. It has come up with various arguments encouraging us to claim that secession would be an undesirable constitutional scenario under several circumstances. It is worth noting that the article has paid attention to many European, especially Soviet and Yugoslav, examples in developing its main arguments. Future research projects may take into account Asian, American and African cases that would contribute to the development of the arguments expressed by this article.

References

- Abbas, K. (2019). "Kurdistan's Attempted Secession from Iraq: Major Powers' Responses and Regional Implications". *Journal of Current Affairs*, 3(2), 59-81.
- Abdullahzade, C. (2013). *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Abubakar, A. (2019). *Peacebuilding and Sustainable Human Development: The Pursuit of the Bangsamoro Right to Self-Determination*. Cham: Springer.
- Agarin, T. and K. Cordell. (2016). *Minority Rights and Minority Protection in Europe*. London: Rowman & Littlefield International.
- Akbaba, S. (2020). "Re-locating Identity Politics in the UK in a Post-Brexit Era: The Scottish, Northern Irish, And Welsh National Backlash". *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(24), 2957-2981.
- Akçay, D. (2020). "Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-determinasyon Tezlerinin Göreceliği". *Ermeni Araştırmaları*, 65: 101-130.
- Alesina, A. and E. Spolaore. (2003). *The Size of Nations*. Cambridge: MIT Press.
- Andreu, J. (2019). "Constitution and Referendum on Secession in Catalonia". *Claims for Secession and Federalism: A Comparative Study with a Special Focus on Spain*. (Eds. A. López-Basaguren and L. E. San-Epifanio). New York: Springer, 405-422.
- Antunes, S. and J. Loughlin. (2020). "The European Union, Subnational Mobilization and State Rescaling in Small Unitary States: A Comparative Analysis". *Regional & Federal Studies*, 30(2), 121-136.
- Arbatova, N. (2019). "Three Faces of Russia's Neo-Eurasianism". *Survival: Global Politics and Strategy*, 61(6), 7-24.
- Armstrong, H. and R. Read. (2004). "Small States and Island States: Implications of Size, Location and Isolation for Prosperity". *On the Edge of the Global Economy*. (Ed. J. Poot). Cheltenham: Edward Elgar, 191-223.
- Askerov, A. (2020). "The Nagorno Karabakh Conflict: The Beginning of the Soviet End". *The Post-Soviet Conflicts: The Thirty Years' Crisis Illustrated*. (Eds. A. Askerov, S. Brooks and L. Tchamouridzé). London: Lexington Books, 55-82.
- Augusteijn, J. (2012). "Irish Nationalism and Unionism between State, Region and Nation". *Region and State in Nineteenth-century Europe: Nation-building, Regional Identities and Separatism*. (Eds. J. Augusteijn and E. Storm). London: Palgrave Macmillan, 192-208.
- Aydın, F. and F. K. Şahin. (2019). "The Politics of Recognition of Crimean Tatar Collective Rights in the Post-Soviet Period: With Special Attention to the Russian Annexation of Crimea". *Communist and Post-Communist Studies*, 52(1), 39-50.
- Bahry, D. and C. Nechemias. (1981). "Half Full or Half Empty: The Debate over Soviet Regional Equality". *Slavic Review*, 40(3), 366-383.
- Baldacchino, G. (2020). "Island versus Region: The Politics of Small States in the Caribbean". *Handbook on the Politics of Small States*. (Eds. G. Baldacchino and A. Wivel). Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 278-292.
- Bartkus, V. O. (1999). *The Dynamic of Secession*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beran, H. (1984). "A Liberal Theory of Secession". *Political Studies*, 32(1), 21-31.
- Berg, R. (2020). "Norway's Foreign Politics during the Union with Sweden, 1814-1905: A Reconsideration". *Diplomacy & Statecraft*, 31(1), 1-21.

- Blakkisrud, H. and P. Kolstø. (2011). "From Secessionist Conflict toward a Functioning State: Processes of State- and Nation-building in Transnistria", *Post-Soviet Affairs*, 27(2), 178-210.
- Blanchet, A. and M. Medeiros. (2019). "The Secessionist Spectre: The Influence of Authoritarianism, Nativism and Populism on Support for Quebec Independence". *Nations and Nationalism*, 25(3), 803-821.
- Boylan, B. and E. Turkina. (2019). "Calling on Europe? Secessionist Political Parties and Their Communications to the European Union". *Journal of Common Market Studies*, 57(6), 1310-1332.
- Buchanan, A. (1991a). *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder: Westview Press.
- Buchanan, A. (1991b). "Toward a Theory of Secession". *Ethics*, 101(2), 322-342.
- Bulakh, T. (2020). "Entangled in Social Safety Nets: Administrative Responses to and Lived Experiences of Internally Displaced Persons in Ukraine". *Europe-Asia Studies*, 72(3), 455-480.
- Byrne, H. and P. Englebert. (2019). "Shifting Grounds for African Secessionism?". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebert and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 455-488.
- Cameron, G. (2019). "Zanzibar in the Tanzanian Union". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebert and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 179-205.
- Castillo, A. (2019). "State Integration and Disintegration within the European Union: Regarding the Purported Secession of Catalonia and its Hypothetical Membership of the EU". *Claims for Secession and Federalism: A Comparative Study with a Special Focus on Spain*. (Eds. A. López-Basaguren and L. E. San-Epifanio). New York: Springer, 563-574.
- Choudhry, S. (2008). "Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies". *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*. (Ed. S. Choudhry). Oxford: Oxford University Press, 3-40.
- Christakis, T. (2011). "The Advisory Opinion on Kosovo: Has International Law Something to Say about Secession?". *Leiden Journal of International Law*, 24(1), 73-86.
- Corral, B. and F. Freijedo. (2019). "Constitutionalizing Secession in Order to Harmonize Constitutionality and Democracy in Territorial Decentralized States Like Spain". *Claims for Secession and Federalism: A Comparative Study with a Special Focus on Spain*. (Eds. A. López-Basaguren and L. E. San-Epifanio). New York: Springer, 265-285.
- Crawford, J. (2006). *The Creation of States in International Law*. 2nd Ed. Oxford: Clarendon Press.
- Deibert, M. (2020). "Puerto Rico's Colonial Model Doesn't Serve Its People". *Foreign Policy*, 31 July, <https://foreignpolicy.com/2020/07/31/puerto-rico-united-states-colonial-model-ricardo-rossello-wanda-vazquez-statehood-referendum/> (03.10.2020).
- Delledonne, G. and M. Monti. (2019). "Secessionist Impulses and the Italian Legal System: The (Non)Influence of the Secession Reference". *The Canadian Contribution to a Comparative Law of Secession: Legacies of the Quebec Secession Reference*. (Eds. G. Delledonne and G. Martinico). Cham: Palgrave Macmillan, 185-207.
- Dobler, G. (2019). "Secessionism in Anjouan, Comoros: Internal Dynamics, External Decisions". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebert and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 151-178.
- Duffy, J. (2020). "Yes California's Fresh Push for Independence is under Way". *The National*, 26 July, <https://www.thenational.scot/news/18607601.yes-californias-fresh-push-independence-way/> (04.10.2020).
- Easterly, W. and A. Kraay. (2001). "Small States, Small Problems? Income, Growth and Volatility in Small States". *Small States in the Global Economy*. (Eds. D. Peretz, R. Faruqi and E. Kisanga). London: Commonwealth Secretariat, 93-116.

- Ene, A-M. (2019). "The Integrative Process of the European Union from the Perspective of Intra-community Secessionist Movements". *European Integration Realities and Perspectives*, 14(1), 313-318.
- Fabry, M. (2012). "The Contemporary Practice of State Recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and Their Aftermath". *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 40(5), 661-676.
- Foucher, V. (2019). "The Mouvement des Forces Démocratiques de Casamance: The Illusion of Separatism in Senegal?". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebert and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 265-292.
- Gaudreault-DesBiens, J-F. (2019). "The Law and Politics of Secession: From the Political Contingency of Secession to a 'Right to Decide': Can Lessons Be Learned from the Quebec Case?". *The Canadian Contribution to a Comparative Law of Secession: Legacies of the Quebec Secession Reference*. (Eds. G. Delledonne and G. Martinico). Cham: Palgrave Macmillan, 33-68.
- Gray, C. (2020). *Territorial Politics and the Party System in Spain: Continuity and Change since the Financial Crisis*. London: Routledge.
- Hama, H. (2020). "Iraqi Kurdistan's 2017 Independence Referendum: The KDP's Public and Private Motives". *Asian Affairs*, 51(1), 109-125.
- Hoch, T. (2020). "Independence or Unification with a Patron State? Not Such Dichotomous Ideas as One Would Think: Evidence from South Ossetia". *Studies of Transition States and Societies*, 12(1), 68-89.
- Huszka, B. (2014). *Secessionist Movements and Ethnic Conflict: Debate-Framing and Rhetoric in Independence Campaigns*. New York: Routledge.
- Jackson, B. (2020). *The Case for Scottish Independence: A History of Nationalist Political Thought in Modern Scotland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keating, M. (2019). "Is a Theory of Self-determination Possible?". *Ethnopolitics*, 18(3), 315-323.
- Keil, S. (2013). *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*. Surrey: Ashgate.
- Koev, D. (2019). "Why Ethnic Parties? A New Theory of Ethnic Minority Political Strategy in Europe". *Nations and Nationalism*, 25(1), 229-297.
- Kolçak, H. (2017). "From Unionism to Secessionism: A Comprehensive Analysis of Contemporary Catalan Politics". *Journal of Society and Politics*, 12(1), 25-52.
- Kolçak, H. (2020). "Multiculturalism for True Equality: A Normative Argument for Multicultural Turkey". *International Journal of Human Rights and Constitutional Studies*, 7(2), 107-125.
- Kolstø, P. (2020). "Biting the Hand that Feeds Them? Abkhazia-Russia Client-Patron Relations". *Post-Soviet Affairs*, 36(2), 140-158.
- Konings, P. and N. Francis. (2019). "Anglophone Secessionist Movements in Cameroon". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebert and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 59-89.
- Köllén, T. (2017). "Minority Rights and Minority Protection in Europe". *Equality, Diversity and Inclusion*, 36(7), 692-696.
- Krüger, H. (2010). *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Kudelia, S. (2019). "How They Joined? Militants and Informers in the Armed Conflict in Donbas". *Small Wars & Insurgencies*, 30(2), 279-306.
- Larmer, M. and E. Kennes. (2019). "Katanga's Secessionism in the Democratic Republic of Congo". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebert and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 361-391.
- Lazarenko, V. (2019). "Conflict in Ukraine: Multiplicity of Narratives about the War and Displacement". *European Politics and Society*, 20(5), 550-566.

- Lecours, A. and J-F. Dupré. (2020). "The Emergence and Transformation of Self-Determination Claims in Hong Kong and Catalonia: A Historical Institutional Perspective". *Ethnicities*, 20(1), 3-23.
- Lin, F. (2019). "Is It Constitutional to Demand Hong Kong Independence? A Comparative Study". *Hong Kong Law Journal*, 49(2), 507-546.
- Loughlin, J. and S. Antunes. (2020). "State Rescaling and a 'Europe of the Regions' in Small Unitary States: A Damp Squib?". *Regional & Federal Studies*, 30(2), 303-321.
- Mahoney, W. (2011). *The History of the Czech Republic and Slovakia*. California: Greenwood.
- Mamatey, V. and R. Luža. (Eds.) (1973). *A History of the Czechoslovak Republic, 1918-1948*. Princeton: Princeton University Press.
- Martin, J. F. (2019). "The Front(s) for the Liberation of Cabinda in Angola: A Phantom Insurgency". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebert and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 207-227.
- Mas, J. (2019). "Secession and Federalism: The Spanish Case". *Claims for Secession and Federalism: A Comparative Study with a Special Focus on Spain*. (Eds. A. López-Basaguren and L. E. San-Epifanio). New York: Springer, 389-404.
- Mastromarino, A. (2019). "Secessionist Claims in a Federal System: The Belgian Case". *Claims for Secession and Federalism: A Comparative Study with a Special Focus on Spain*. (Eds. A. López-Basaguren and L. E. San-Epifanio). New York: Springer, 221-232.
- McCarthy, D. (2014). "Secession is not a Principle of Liberty". *The American Conservative*, 2 October, <http://www.theamericanconservative.com/mccarthy/secession-is-not-a-principle-of-liberty/> (06.10.2020).
- McGarry, J. and B. O'Leary. (1994). "The Political Regulation of National and Ethnic Minorities". *Parliamentary Affairs*, 47(1), 94-115.
- McGarry, J., B. O'Leary and R. Simeon. (2008). "Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation". *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*. (Ed. S. Choudhry). Oxford: Oxford University Press, 42-88.
- Mullen, T. (2019). "Brexit and the Territorial Governance of the United Kingdom". *Contemporary Social Science*, 14(2), 276-293.
- Müllerson, R. (2009). "Precedents in the Mountains: On the Parallels and Uniqueness of the Cases of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia". *Chinese Journal of International Law*, 8(1), 2-25.
- Mykhnenko, V. (2020). "Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective". *Europe-Asia Studies*, 72(3), 528-560.
- Nagashima, T. (2019). "Russia's Passportization Policy toward Unrecognized Republics: Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria". *Problems of Post-Communism*, 66(3), 186-199.
- Nagle, J. (2013). "From Secessionist Mobilization to Sub-state Nationalism? Assessing the Impact of Consociationalism and Devolution on Irish Nationalism in Northern Ireland". *Regional & Federal Studies*, 23(4), 461-477.
- Nazala, R. (2019). "Exposing Study on Secessionism in Indonesia". *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 6(1), 69-78.
- O'Leary, B. (2001). "The Elements of Right-sizing and Right-peopling the State". *Right-sizing the State: The Politics of Moving Borders*. (Eds. B. O'Leary, I. Lustick and T. Callaghy). Oxford: Oxford University Press, 16-73.
- O'Leary, B. and J. McGarry. (2012). "The Politics of Accommodation: Surveying National and Ethnic Conflict Regulation in Democratic States". *The Study of Politics and Ethnicity: Recent Analytical Developments*. (Eds. A. Guelke and J. Tournon). Leverkusen: Barbara Budrich, 79-116.

- Patten, A. (2008). "Beyond the Dichotomy of Universalism and Difference: Four Response to Cultural Diversity". *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*. (Ed. S. Choudhry). Oxford: Oxford University Press, 91-110.
- Pavković, A. (2000). "Recursive Secessions in Former Yugoslavia: Too Hard a Case for Theories of Secession?". *Political Studies*, 48(3), 485-502.
- Pavković, A. (2011). "Recursive Secession of Trapped Minorities: A Comparative Study of the Serb Krajina and Abkhazia". *Nationalism and Ethnic Politics*, 17(3), 297-318.
- Pavković, A. and P. Radan. (2007). *Creating New States: Theory and Practice of Secession*. Hampshire: Ashgate.
- Portos, M. (2020). "Europe in the Procés: European (Dis-)integration and Catalan Secessionism". *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 7(3), 265-290.
- Puri, B. (2001). "Sovereignty, Territorial Integrity and Right of Self-determination". *Economic and Political Weekly*, 36(4), 263-264.
- Rimpiläinen, E. (2020). "Victims, Villains, or Geopolitical Tools? Representations of Donbas Displacement in Ukrainian and Russian Government Media". *Europe-Asia Studies*, 72(3), 481-504.
- Rioux, H. (2020). "Rival Economic Nationalisms: Brexit and the Scottish Independence Movement Compared". *Canadian Foreign Policy Journal*, 26(1), 8-24.
- Rodríguez-Pose, A. and M. Stermšek. (2015). "The Economics of Secession: Analysing the Economic Impact of the Collapse of the Former Yugoslavia". *Territory, Politics, Governance*, 3(1), 73-96.
- Roeder, P. (1991). "Soviet Federalism and Ethnic Mobilization". *World Politics*, 43(2), 196-232.
- Rotaru, V. (2019). "'Mimicking' the West? Russia's Legitimization Discourse from Georgia War to the Annexation of Crimea". *Communist and Post-Communist Studies*, 52(4), 311-321.
- Ruta, M. (2005). "Economic Theories of Political (Dis)integration". *Journal of Economic Surveys*, 19(1), 1-21.
- Sahadžić, M. (2020). "The Constitutionalism of Emergency: The Case of Bosnia and Herzegovina and Beyond: Multinationalism Behind Asymmetrical Constitutional Arrangements". *Constitutionalism under Extreme Conditions: Law, Emergency, Exception*. (Eds. R. Albert and Y. Roznai). Cham: Springer, 247-266.
- Sasse, G. (2020). "War and Displacement: The Case of Ukraine". *Europe-Asia Studies*, 72(3), 347-353.
- Sasse, G. and A. Lackner. (2020). "The Displaced as 'Ordinary Citizens': Exploring Variation in the Political Attitudes of the Displaced from Donbas". *Europe-Asia Studies*, 72(3), 354-382.
- Schomerus, M., P. Englebort and L. de Vries. (2019). "Africa's Secessionism: A Breakdance of Aspiration, Grievance, Performance, and Disenchantment". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebort and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 1-20.
- Sereda, V. (2020). "'Social Distancing' and Hierarchies of Belonging: The Case of Displaced Population from Donbas and Crimea". *Europe-Asia Studies*, 72(3), 404-431.
- SFCWG (2013). *Fiscal Commission Working Group First Report: Macroeconomic Framework*. Edinburgh: Scottish Government Publication Office.
- Silver, B. (1974). "Levels of Sociocultural Development among Soviet Nationalities: A Partial Test of the Equalization Hypothesis". *The American Political Science Review*, 68(4), 1618-1637.
- Spolaore, E. and R. Wacziarg. (2005). "Borders and Growth". *Journal of Economic Growth*, 10(4), 331-386.
- Suksi, M. (2011). *Sub-state Governance through Territorial Autonomy: A Comparative Study in Constitutional Laws of Powers, Procedures and Institutions*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Talbott, S. (2000). "Self-determination in an Interdependent World". *Foreign Policy*, 118: 152-163.
- Taylor, C. (1992). "The Politics of Recognition". *Multiculturalism and the 'Politics of Recognition': An Essay by Charles Taylor*. (Ed. A. Gutmann). New Jersey: Princeton University Press, 25-73.

- Toal, G. and G. Merabishvili. (2019). "Borderization Theatre: Geopolitical Entrepreneurship on the South Ossetia Boundary Line, 2008-2018". *Caucasus Survey*, 7(2), 110-133.
- Vakhitova, H. and P. Iavorskyi. (2020). "Employment of Displaced and Non-displaced Households in Luhansk and Donetsk Oblast". *Europe-Asia Studies*, 72(3), 383-403.
- Vaughan, S. (2019). "Ethiopia, Somalia, and the Ogaden: Still a Running Sore at the Heart of the Horn of Africa". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebort and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 91-123.
- Vidmar, J. (2012). "Conceptualizing Declarations of Independence in International Law". *Oxford Journal of Legal Studies*, 32(1), 153-177.
- Vollebæk, K. and I. Plesner. (2014). "Constitutional Protection of National Minorities' Rights in Norway: Does It Matter?". *Nordic Journal of Human Rights*, 32(2), 176-187.
- Voronovici, A. (2020). "Internationalist Separatism and the Political Use of 'Historical Statehood' in the Unrecognized Republics of Transnistria and Donbass". *Problems of Post-Communism*, 67(3), 288-302.
- Wheatley, J. (2020). "The Case for Asymmetric Federalism in Georgia: A Missed Opportunity". *Asymmetric Autonomy and the Settlement of Ethnic Conflicts*. (Eds. M. Weller and K. Nobbs). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 213-230.
- Wilde, R. (2011a). "Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo". *American Journal of International Law*, 105(2), 301-307.
- Wilde, R. (2011b). "Self-determination, Secession, and Dispute Settlement after the Kosovo Advisory Opinion". *Leiden Journal of International Law*, 24(1), 149-154.
- Wittman, D. (1991). "Nations and States: Mergers and Acquisitions; Dissolutions and Divorce". *Economics and Conflict*, 81(2), 126-129.
- Wolfschwenger, J. and K. Saxinger. (2020). "Federalism, National Identity and Overcoming Frozen Conflicts: Moldova's Experience". *Ethnopolitics*, 19(4), 356-368.
- Zeb, R. (2019). *Ethno-political Conflict in Pakistan: The Baloch Movement*. London: Routledge.
- Zeller, W. and H. Melber. (2019). "United in Separation? Lozi Secessionism in Zambia and Namibia". *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. (Eds. L. de Vries, P. Englebort and M. Schomerus). London: Palgrave Macmillan, 293-328.